

...i to da se pro...
...i to da se pro...
...i to da se pro...

ISSN 1331 - 5439
PROSBJETA
183
DECEMBAR 2024

na rpi...
...i na vstern...

A

Kako dugo?

...i to da se pro...

MARKO

Upozovite, molim Vas, Vašu
gospodu

JANE ŠE VU

**O FILMU OLUJA / A. TUTUŠ
POVIJEST U TRI SLIKE / B. ČALIĆ
ZAPIS SA BANIJE / M. KORDIĆ
PREVODILAČKA SVESKA / M. BAZDULJ
ZA SVAKI SLUČAJ, PROZA / D. KEKANOVIĆ**

NB!

da se čuva...
...i to da se pro...
...i to da se pro...

I

...i to da se pro...
...i to da se pro...

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Марија Бошњак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Дивотвелебно писмо М.

Крлеже М. Ристићу, Архив САНУ. Легат Марка Ристића, 1936./
Са изложбе *Барбарогениј надреализма*, 10.10. – 2. 12. 2024./
СКД Просвјета

ШТАМПА: Kerschoffset

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убијежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинанциран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресут

SLOVO NA SAHRANI PETRA LAĐEVIĆA

Draga Rado i porodico, Banovke i Banijke, Banovci i Banijci, dragi prijatelji!

Sastali smo se danas da se rastanemo sa zemnim ostacima našeg druga Petra i poučeni stihovima velikog pjesnika nećemo pitati za kim zvono zvoni, u našem slučaju odgovor je isuviše jasan. Dozvolite da u ovoj tužnoj, ali dostojanstvenoj prilici izdvojim nekoliko momenata i okolnosti iz života našeg prijatelja.

Petar Lađević rodio se u Petrinji, gradu koji pored svih ostalih karakteristika ima i onu koja će mu u mnogo čemu određivati sudbinu. Petrinja je bila i ostala važan hrvatski kulturni centar i uporište hrvatskog nacionalnog pokreta i hrvatske nacionalne ideje. Na drugoj strani, barem od druge polovine 18. stoljeća, od vremena u kom ona 22-jica pravoslavnih žitelja mole i obećavaju da će izgraditi i crkvu sv. Spiridona i ovu grobljansku kapelu, da će dovesti i sveštenika i da im za to ne treba nikakva pomoć države, ovaj je grad i srpsko-pravoslavna parohija, naglašene samosvijesti i materijalnog bogatstva, za koju se kroz 19. stoljeće među pravoslavnim sveštenstvom najživlje kompetovalo, jer je smatrana najbogatijom u plašćanskom vladičanstvu. I to je tako ostalo u idućih vijek i po, bio je to grad u kojem su obje zajednice imale izvornu snagu, grad u kojem nije bilo mjesta slabičima i nezalicama među onima koji su željeli razumjeti njegove tradicije. U takvoj se sredini Pero spremao za budućnost hrvatsko-srpskih odnosa.

A vrijeme koje mu je bilo dano i zadano imalo je dva lica. Petar je pripadao generaciji koja je 18 godina navršila 1974, baš u vrijeme u kom su konačno zacrtani pravci razvoja raspada države koju smo smatrali svojom. Istovremeno to je i period konstantnog širenja prostora, naročito intelektualnih sloboda, i nije čudno što su mladi idealisti vjerovali da baš u slobodi i demokratiji mora ležati rješenje cjelovitog problema našeg zajedničkog života. Petar je uspješno spajao gradove svog života, misaonost i ideologičnost Zagreba svoje mladosti sa govornjivošću i demokratičnošću Beograda, kojeg će na kraju izabrati kao sredinu pogodniju za slobodan život. Intelektualno i moralno uvijek na lijevom krilu, srcem na strani tradicije, ideje je uvijek vezivao za žive ljude, po tome ih je vrednovao i konačno posvajao, nikada nije bio čovjek doktrine.

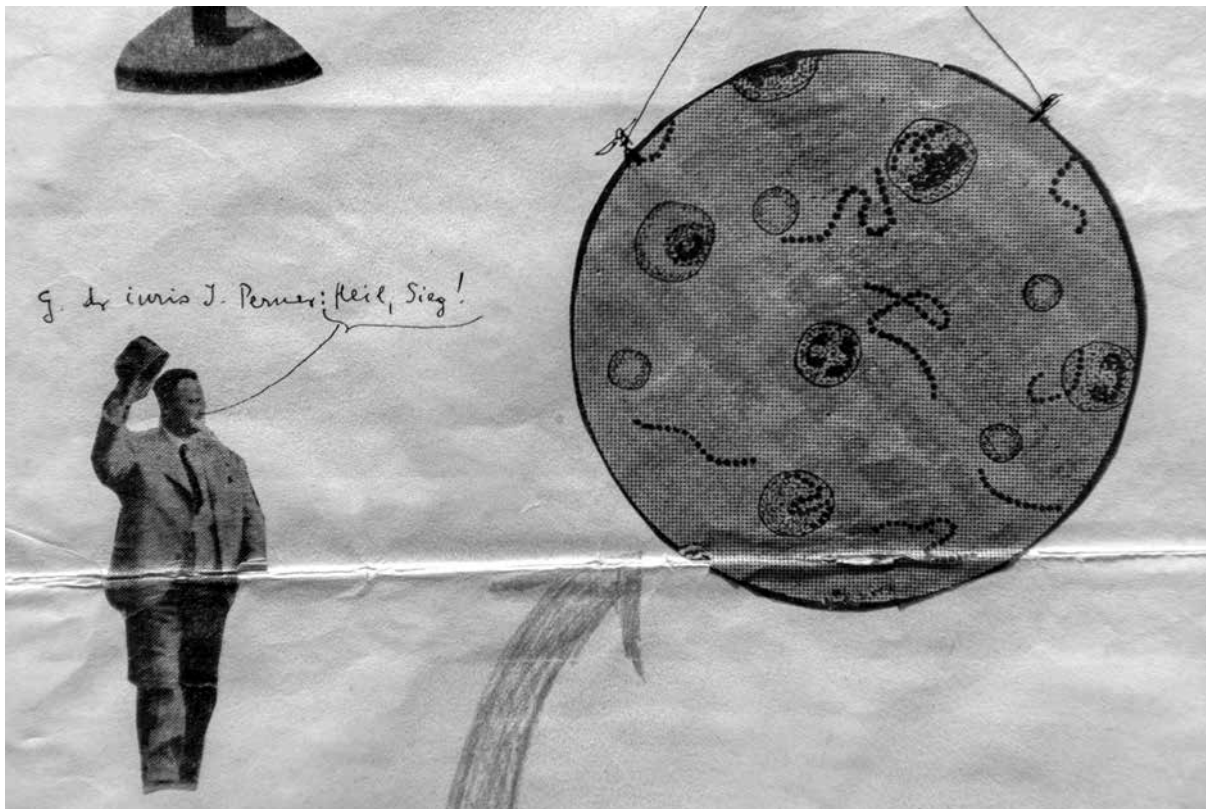
Moje sjećanje, jer danas već moram govoriti o sjećanju na Peru, životno je i radosno. Mi smo uvijek razgovarali o temama o kojima Srbi prečani vole razgovarati, o Srbiji, o Rusiji, o stanju na različitim frontovima, dijeleći zabrinutost, ali i vjeru u smisao rada. Znam da ni njegov život nije bio samo pjesma, ali je on neke od nas, svojih prijatelja svjesno uspio poštediti svih muka i neizbježnih životnih teškoća, i mi koji smo imali takav tretman, dužni smo u budućnost prenijeti vedru sliku borca, našeg druga, koji uživa u životu, koji voli ljude i ljudi njega.

Iako smo bili istomišljenici uvijek me iznenađivalo u kojoj je on mjeri bio spreman da se angažuje za „Prosvjetu“. Proisticalo je to iz podudarnog pogleda na tok i doseg događaja iz prve polovine 90-ih na sudbinu i historiju Srba u Hrvatskoj. I on je znao i vjerovao da je kultura naš dug i naša šansa. Dug prema domovini i prema nacionu kojem smo pripadali.

Jedan je mladi čovjek ovih dana izgovorio nešto o čemu sam i sam više puta razmišljao, ali se nisam odvažio javno iznijeti tu formulu – „politiku“ separatizma sudnjeg dana. Pita se, zašto mi Srbi, današnja zajednica, nemamo svoje – svoja groblja, nego se rasipamo duž krajiških nadođija! Kako to pitanje još visi u vazduhu, ostavljamo te među tvojim Lađevićima, a ti nam nemoj zamjeriti što nećemo onako često dolaziti kako ćemo i koliko misliti na tebe i provjeravati svoje ideje u razgovoru s tobom. Ali ima tu i jedna dobra strana; svijeća za tebe gorjeće po pravoslavnim crkvama širom prostora kojim si se za života kretao.

Dragi prijatelju, počivaj u miru!

(Čedomir Višnjić)

Divotvelebno pismo M. Krleže M. Ristiću, Arhiv SANU. Legat Marka Ristića, 1936.
Sa izložbe *Barbarogenij nadrealizma*, 10. 10. – 2. 12. 2024. / SKD Prosvjeta

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 19,91 eur / 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije i izvan EU za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатa

- 04**   **OD MALE GOSPOJINE DO DANA REPUBLIKE**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 12**   **DEMENCIJAŠI**
Goran Babić
DNEVNICI (10)
- 13**   **NAKNADNI UKUS PROGONA: FILM *OLUJA***
Aleksandar Tutuš
ESEJ
- 16**   **ZAŠTO JE TO VAMA VAŽNO**
Branko Čolović
ZAPIS IZ DALMACIJE
- 19**   **OD PLODA BANIJSKE ŠLJIVE DO GRUZIJSKOG SLADOLEDA**
Miloš Kordić
ZAPIS SA BANIJE
- 23**   **POVIJEST U TRI SLIKE**
Borivoj Čalić
HISTORIJA
- 28**   **NE VERUJTE SVAKOJ BABI – BUNTOVNIKU!**
Milan Micić
HISTORIJA
- 32**   **JEDINSTVENO I RARITETNO SVJEDOČANSTVO**
Milorad Savić
O KNJIZI SABRANIH DJELA UROŠA DESNICE
- 36**   **„PISAC OD TEKSTA” ILI SREĆA SA IZDAVAČIMA**
Milivoj Nenin
CRTICA O CRNJANSKOM
- 38**   **TAJNA TERAZIJSKE MANSARDE**
Marjan Čakarević
VEK OD ROĐENJA ŽIKE STRIPA
- 41**   **ATMOSFERA VELIKE NAPETOSTI**
Goran Dakić
SEDAM DECENIJA NIN-OVOG PRIZNANJA
- 44**   **TETOVAŽE I KAKVE TO VEZE SA HRVATIMA I SRBIMA?**
Bojan Munjin
DRUŠTVO
- 47**   **OTAC JE KUĆA KOJA SE RUŠI**
Muharem Bazdulj
PREVODILAČKA SVESKA
- 50**   **ZA SVAKI SLUČAJ**
Drago Kekanović
PROZA
- 54**   **MASLINE SA KRFA**
Milena Severović
PROZA
- 55**   **PORTRETI SA OBE STRANE OGLEDALA**
Vule Žurić
KNJIGE
- 58**   **PISANJE O POEZIJI MORA DA BUDE DOBRO**
Nikola Živanović
KNJIGE
- 60**   **BESKRAJNA PRIČA**
Vladan Bajčeta
KNJIGE
- 62**   **SVJEDOK ZLIH VREMENA**
Sonja Leboš
KNJIGE
- 64**   **PRIČA JE MOST I UME DA ZAVARA KRVNIKA**
Jovana Milovančević
KNJIGE
- 65**   **OVOGA PUTA O DOBRU**
Natalija Ludoški
KNJIGE
- 67**   **IZGON IZ ŽIVOTA**
Dragan Babić
KNJIGE
- 70**   **PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD MALE GOSPOJINE DO DANA REPUBLIKE

Nenad Jovanović

OD MALE GOSPOJINE DO DANA REPUBLIKE – Udruženje Kolo srpskih sestara Pokrova Presvete Bogorodice iz Darde i pododbor Prosvjete iz Osijeka zajednički su 28. septembra organizirali drugo po redu Pesničko veče u crkvenoj sali, koja se nalazi u sklopu pravoslavne crkve Sv. Arhangelu Mihailu u Dardi. Prisutnoj su se publici obratili predsjednica udruženja Tanja Serdanović i predsjednik pododbora Zdenko Čikara. Pjesničko veče činila su tri kruga u kojima su se pjesnici predstavili sa po jednom autorском pjesmom.

MANJINE NA ZRINJEVCU – Zadnjeg septembarskog vikenda u centralnom zagrebačkom parku Zrinjevac održani su 11. po redu Dani nacionalnih manjina u Gradu Zagrebu. Manifestacija, koju organizira Koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Grada Zagreba, bila je prilika da se 16 manjina koje djeluju u gradu 29. septembra predstave kulturno-umjetničkim programom, izdavaštvom, autohtonim jelima i pićima.

Srpsku zajednicu predstavio je KUD Moslavina, pododbora Prosvjete u Garešnici, čiji su folklorai izveli niz igara popraćenih pljeskom brojne publike.

KOLONISTI ĐOLE – Posljednjeg vikenda u septembru pododbor Prosvjete u Dardi i Likovna radionica "Petar Dobrović" organizirali su 21. po redu Međunarodnu likovnu koloniju "Đola 2024" koja je okupila veći broj slikara svih uzrasta i razina obrazovanja koji su naslikali 50 novih radova. Prisutne je pozdravila voditeljica Likovne radionice Rada Marković, diplomirana slikarica i magistra likovne umjetnosti, koja se pobrinula i oko organizacije. Ove godine, prvi put, izlaganje je bilo posvećeno jednoj ženi: Mileni Pavlović-Barili (1909. – 1945.), rođenoj u Požarevcu prije 115 godina, koja je bila slikarica i ilustratorica, jedna od najznačajnijih umjetnica međuratnog perioda.

ZAVRŠENI BRANKOVI DANI – Ovogodišnja, 18. po redu manifestacija "Brankovi dani u Vukovaru", posvećena srpskom pjesniku romantizma Branku Radičeviću, održana je od 15. do 29. septembra i obuhvatila niz kulturnih i duhovnih sadržaja. Podijeljene su nagrade "Ružica Radičević" i "Mina Karadžić" za najbolje literarne i likovne radove učenika osnovnih i srednjih škola s područja Vukovarsko-sremske i Osječko-baranjske županije, koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku i ćirilničnom pismu, a teme su bile na stihove Brankovih pjesama.

Program zatvaranja manifestacije upotpunjen je nastupom djece iz Dječjeg vrtića Vukovar 2, recitatora iz OŠ Dragutin Tadijanović iz Vukovara i OŠ Matko Vuković iz Subotice. U muzičkom dijelu nastupili su članovi Vukovarskog srpskog pevačkog društva Javor i članice Plesne grupe Venera.

JAČI SMO OD SUDBINE – Prvog petka u oktobru VSNM Bjelovara i bjelovarski pododbor Prosvjete, uz financijsku potporu SNV-a Bjelovarsko-bilogorske županije, pripremili su bogat kulturni program u Srpskom kulturnom centru „Pavle Solarić“ u Bjelovaru. Prvo je održana književna večer s Vanjom Bulićem, piscem i scenaristom najgledanijeg antiratnog

filma na ovim prostorima *Lepa sela lepo gore*. Nakon toga u Domu kulture brojna publika uživala je u komediji *Jači smo od sudbine* u Buličevoj režiji i u izvođenju Teatra Arena iz Subotice. To je priča o pjevačici narodne glazbe i poznatoj glumici koje se susretnu u Ministarstvu kulture radi stjecanja penzije, ali se stvar zakomplicira kad saznaju da mirovinu može dobiti samo jedna od njih.

TUTUŠEVE PRIČE UZ VATRU – U dvorani Biblioteke SKD-a „Prosvjeta“ u Zagrebu 7. oktobra održana je promocija knjige priča Aleksandra Tutuša *Priče uz vatru* koju su zajednički izdali Srpska književna zadruga iz Beograda i SKD „Prosvjeta“ iz Zagreba. O knjizi su govorili Drago Kekanović i Čedomir Višnjić. Sam Tutuš naglasio je da njegove priče čini slaganje fragmenata iz djetinjstva. Osnova priča je historija i narodna multimedija – usmeno pripovijedanje, pjevanje i guslanje, što je bila zamjena za školu i obrazovne institucije, a priče imaju historijsku pozadinu, pa tako „prsten u pržini“ govori o događaju iz 1780. kad su Turci provalili iz BiH.

MOJA ĆIRILICA U BELOM MANASTIRU – U Baranjskoj srpskoj kući u Belom Manastiru 9. oktobra otvorena je izložba slika pod nazivom *Moja ćirilica* i održana promocija knjige *Slikovni bukvar pravoslavlja* autorke Olgice Stefanović. Organizatori izložbe su ZVO iz Vukovara, Srpski dom iz Vukovara, pododbor Prosvjete iz Belog Manastira i VSNM Osječko-baranjske županije. Olgica Stefanović je grafički dizajner, slikar i ikonopisac, članica Udruženja likovnih umetnika Srbije i Vojvodine i Ekslibris društva Vojvodine. Živi i stvara u Novom Sadu, obilazeći srpske srednjovjekovne manastire u kojima nalazi nepregledna polja inspiracije.

SRPSKI KULTURNI CENTAR U GLINI ... – U prisustvu najviših narodnih i crkvenih predstavnika u Glini je 5. oktobra svečano otvoren Srpski

kulturni centar Josif Runjanin u Glini. Novoobnovljena znamenita glinska palača sagrađena je krajem 19. stoljeća i pripadala je srpskoj porodici Letić. Nakon višedecenijske zapuštenosti, Srpsko narodno vijeće odlučilo je obnoviti zgradu i u njoj otvoriti moderni kulturni centar. – Centar se otvara u gradu bogate i tegobne te slobodarske i tragičarske povijesti dominantnih stanovnika Gline – Hrvata i Srba – rekao je predsjednik SNV-a Milorad Pupovac koji se uz predsjednika Prosvjete Milu Radovića obratio prisutnima u punoj sali. Podijeljene su i nagrade osnivačima Prosvjete, a sve je pjesmama uveličao Hor RTS-a.

... I ZAGREBU – Pet dana nakon onog u Glini, u prisustvu najviših predstavnika srpske zajednice i hrvatske države, 10. oktobra je svečano otvoren Srpski kulturni centar u samom centru Zagreba. To je, kako se planira, njegova prva faza jer se uz objekt u kojem su Arhiv Srba u Hrvatskoj, pododbor galerija, kulturni klub i dvorana Prosvjeta, prostorije za pododbor te medijske redakcije Vida TV i Novosti, planira gradnja još jedne zgrade kad se za to steknu sredstva i uslovi, a predviđen je i daljnji razvoj aktivnosti srpskih organizacija u gradu.

Otvorenje je zaokružila Davorka Perić, povjesničarka umjetnosti i kustosica, koja je predstavila izložbu *Barbarogenij nadrealizma*, organiziranu povodom stogodišnjice *Nadrealističkog manifesta* Andréa Bretona, ali i u počast nadrealistima koji su djelovali na ovim prostorima. Govornici su u Galeriji SKC-a nastupili okruženi eksponatima tog postava s fokusom na zemitizmu i dadaizmu, avangardnim umjetničkim pokretima 20. vijeka. Dan kasnije otvoren je drugi dio izložbe u Galeriji Forum u Tesliinoj ulici. Otvaranjem ove izložbe započela je tradicionalna manifestacija Dani srpske kulture u organizaciji Prosvjete, koja je ove godine uz nadrealiste posvećena i velikom jugoslavenskom i srpskom dramatičaru Dušanu Kovačeviću.

OKRUGLI STOL O SKD-U „PROSVJETA“ – A nekoliko sati prije svečanog otvorenja SKC-a u Zagrebu povodom 80 godina postojanja Prosvjete kao krovne kulturne i prosvjetne institucije Srba u Hrvatskoj koja okuplja

2.500 članova u preko 55 aktivnih pododborna, u Centralnoj biblioteci Prosvjete u Zagrebu upriličen je okrugli stol na kojem su o raznim fazama postojanja društva govorili Sofija Božić, Igor Mrkalj, Čedomir Višnjic, Dušan Marinković, Milorad Pupovac i Siniša Tatalović. Milorad Pupovac rekao je da se za obnovu rada Prosvjete zalagao Srpski demokratski forum. Pripreme radnje započele su 1992. da bi u februaru 1993. Društvo bilo ponovo osnovano. Počelo se s formiranjem pododborna pod Hrvatskoj, a nakon reintegracije istočne Slavonije i Baranje mreža pododborna se dodatno proširila. Također su razvijane aktivnosti Privrednika i Izdavačkog poduzeća. Sada širom Hrvatske postoji mreža srpskih kulturnih centara koji pružaju prostor za rad pododborna, manjinskih vijeća i drugih organizacija – zaključio je Pupovac.

ŠUVAR PONOVO MEĐU KARLOVČANIMA... – U organizaciji karlovačkog pododborna Prosvjete u tom je gradu 11. oktobra održana promocija knjige *Šuvar – politička biografija* čiji je autor zagrebački novinar i publicist te bivši urednik *Novosti* Rade Dragojević. O knjizi su govorili doktor fizike i direktor Kozmološkog centra u Križevcima Petar Pavlović, novinar i publicist Danko Plevnik te sam autor. Pavlović je podsjetio da se ove godine obilježava 20 godina od iznenadne smrti Stipe Šuvara, koji je u okvirima hrvatske i jugoslavenske politike bio specifičan, jer je u svojim idejama i djelovanju pokazao dosljednost. – Dosljednost je vrlo rijetka i inzistiranje na njoj danas zvuči paradoksalno. Šuvar je bio dosljedan prilikom promjene političkog sistema. On je i dalje vjerovao u ono u što je vjerovao i prije – naglasio je Pavlović.

... A LEŠAJA MEĐU ZAGREPČANIMA – Pred brojnom publikom u dvorani Saveza antifašističkih boraca i antifašista u Zagrebu 11. oktobra održana je promocija knjige Ante Lešaje *Zatiranje povijesne memorije*. U ime izdavača, predsjednik SABA RH Franjo Habulin naglasio je da se zatiranje memorije obavlja na brojne načine, pa i uništavanjem ili oštećivanjem više od tri tisuće spomenika posvećenih NOB-u. Urednica knjige i historičarka

Nataša Mataušić citirala je kolumnistu *Novosti* Viktora Ivančića koji je napisao da “uništavanje spomenika nije bila stihija, nego pomno planiran projekt”.

FESTIVAL MLADIH U VUKOVARU... – KUD “Sloga” iz Vukovara organizirala je 12. oktobra šestu po redu manifestaciju “Festival mladih Vukovar – susret srpskih dečjih folkolornih grupa”. Pored domaćina u programu su nastupili Srpsko kulturno-umetničko društvo “Sveti Sava” iz Šida, Folklorni ansambl “Branko Radičević” iz Sremske Mitrovice, Srpski kulturni centar “Vuk Stefanović Karadžić” iz Bačke Topole, Srpsko pevačko kulturno društvo “Prosvjeta” iz Brčkog te folklorna sekcija pododborna Prosvjete iz Vojnića.

... I DEČJA OLIMPIJADA U NEGOSLAVCIMA – U Negoslavicima je 16. oktobra VSNM Vukovarsko-sremske županije organiziralo 14. po redu Dečju olimpijadu. Bila je to 14. sportska manifestacija na kojoj je učestvovalo oko 200 mališana koji pohađaju vrtiće na srpskom jeziku i pismu u Vukovaru, Trpinji, Boboti, Bršadinu, Borovu, Markušici i Negoslavicima. Na nogometnom stadionu djeca su se takmičila u nekoliko disciplina kao što su trčanje, skok u dalj, štafeta i popularni graničari i to u kategoriji dječaka i djevojčica. – Cilj nam je da podstaknemo najmlađe uzraste da se bave sportom te da ih u određenoj meri odviknemo od zavisnosti od novih tehnologija – istakao je predsjednik VSNM-a Svetislav Mikerević.

“TIŠINA” KOJA JE DOBILA PRIZNANJE – Na lokaciji Kamenska kod Požege gdje se nekad nalazio *Spomenik pobjedi naroda Slavonije*, rad kipara Vojina Bakića, umjetniku Sandru Đukiću i SNV-u 18. oktobra uručena je nagrada Europe Nostre za najbolje evropske iskorake u zaštiti kulturne baštine. Prestižnom nagradom, koja se dodjeljuje u suradnji s Europskom komisijom, umjetnički projekt “Tišina koja je srušila spomenik” uvršten je među 26 najboljih u cijeloj Europi. Radi se o virtualnoj rekonstrukciji monumentalnog Bakićevog spomenika, uništenog 1992. godine, kroz tehnologiju proširene stvarnosti, a uz Đukića su u izradi koncepta projekta sudjelovali predsjednik SNV-a Milorad Pupovac i kustosica Davorka Perić.

BELOMANASTIRSKI FOLKLORAŠI – Dječji ansambl belomanastirskog SKUD-a “Jovan Lazić” učestvovao je 19. oktobra na 20. Festivalu dječjeg folkloru koji je u organizaciji Zajedničkog veća opština održan u Vukovaru. Belomanastirski mali folklorišti predstavili su se koreografijom “Mi smo deca vesela”. Publika je uživala u nastupu 14 dječjih društava s područja istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Prije toga, Prvi ansambl učestvovao je na 14. Internacionalnom festivalu igre i muzike “Zov

ravnice" u Novom Sadu, koji organizira Udruženje "Veliko kolo". Ove godine manifestacija je trajala četiri dana, od 10. do 13. oktobra i za se to vrijeme na pozornici ispred Tržnog centra "Promenada", predstavilo preko 2.000 učesnika iz Srbije i okolnih zemalja. Festival su upotpunili brojni izlagači s rukotvorinama, tradicionalnim jelima i pićima s područja Vojvodine.

KARLOVAC – SKRADIN – MORAVICE – Uz podršku karlovačkog pododbora Prosvjete, u nedavno formiranom pododboru Prosvjete u Skradinu i pododboru Prosvjete u Srpskim Moravicama, održane su dvije likovne kolonije. Od 19. do 21. oktobra kolonija je održana u Skradinu, dok je 26. oktobra održana kolonija u Moravicama. Pododbor u Skradinu formiran je 1. juna ove godine i doskora je bio najmlađi u sastavu Prosvjete, pa je kolonija bila prva kulturna manifestacija u suorganizaciji ovog najmlađeg pododbora. Nastalo je petnaestak radova, u raznim tehnikama čiji su autori na temelju fotografija, naslikali sve aktivne pravoslavne manastire u Hrvatskoj – Krku, Krupu, Gomirje, Lepavinu i Očestovo. A u subotu, 26. oktobra održana je likovna kolonija u Moravicama, jedna od najstarijih u Hrvatskoj, i to međunarodnog karaktera jer je na njoj nastupilo dvadeset slikara iz Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine. Fundus likovnih radova i djela tamošnjeg pododbora Prosvjete povećan je za tridesetak novih radova. I tu su slikani uglavnom pejzaži u različitim tehnikama.

KLINCI IZ KRNJAKA – Učenici koji pohađaju model C u Osnovnoj školi "Katarina Zrinska" u Krnjaku, u pratnji učiteljice Nade Đurić Plečaš i nekoliko roditelja, obišli su 25. oktobra srpske institucije u Zagrebu. Nakon posjete Srpskoj pravoslavnoj opštoj gimnaziji "Kantakuzina Katarina Branković" posjetili su prostorije Arhiva Srba u Hrvatskoj gdje im je voditeljica ureda SNV-a Andrea Vukelić govorila o radu krovne manjinske institucije Srba u Hrvatskoj i upoznala ih s radom odjela, a izvršni sekretar za obrazovanje u SKD-u „Prosvjeta“ Mirko Marković govorio je o vidovima nastave srpskog jezika te ljetnoj i zimskoj školi koje organizira Prosvjeta i Programu plus koji se provodi u nekim sredinama u Hrvatskoj. O radu Srpskog demokratskog

foruma, organizaciji čiji su prioritet djelovanja žene i mladi, govorila je voditeljica ureda Jovana Popović. Nakon toga obišli su Središnju knjižnicu Prosvjete i saborni hram Sv. Preobraženja Gospodnjeg.

NOĆI SRPSKE KULTURE – Ovogodišnji Dani srpske kulture bili su usmjereni ka velikoj ciljanoj grupi jer su, osim nadrealistima, bili posvećeni i stvaralačkom radu kulturnog književnika, dramaturga i scenarista brojnih jugoslavenskih kulturnih filmova Dušana Kovačevića. Tako je u organizaciji SKD-a "Prosvjeta" 28. oktobra, u punoj dvorani zagrebačkog Satiričkog kazališta Kerempuh, održana večer Dušana Kovačevića, a tim skupom počeo je niz predstava i filmskih projekcija u više hrvatskih gradova u okviru Dana srpske kulture posvećenih Kovačeviću i njegovim djelima. Kovačević je podijelio s publikom svoju životnu i radnu priču koja počinje upisom studija 1968. da bi dan odnosno večer kasnije slijedilo prvo od gostovanja njegovih predstava i filmova. U Kerempuhu je izvedena predstava *Udovica živog čoveka* pripremljena povodom 40 godina postojanja Zvezdara teatra, čiji je Kovačević direktor od 1998. godine. Ta crna komedija namijenjena, kako je kazao, uglavnom ženama, premijerno je izvedena 8. oktobra ove godine, a u njoj igraju Jelena Đokić, Sunčica Milanović, Nela Mihailović, Miodrag Krstović, Anđelika Simić i Dušan Tomić. Osim zagrebačke, predstavu je vidjela i publika u Sisku, Splitu, Puli i Rijeci. Ali to nije sve: od 7. do 9. novembra u Cineplexu u City centru One East u Zagrebu prikazani su restaurirani filmovi *Maratonci trče počasni krug*, *Balkanski špijun* i *Ko to tamo peva*, HNK Osijek izveo je 14. novembra predstavu *Maratonci trče počasni krug*, dok je 7. novembra održan koncert pjevačice Lene Kovačević.

BARBARIN I GENIJE – U okviru Dana srpske kulture i projekta "Barbarogenij nadrealizma" 3. novembra održano je predavanje "Subverzivna pedagogija beogradskog nadrealizma" Aleksandra Boškovića s Univerziteta Columbia u New Yorku, nakon čega je slijedio razgovor povodom objavljivanja knjige *Nepredvidiva prošlost budućnosti*, u kojem su učestvovala urednica knjige Ivana Momčilović, historičarka književnosti Biljana Andonovska i

novinar Srećko Pulig. U suradnji s ansamblom Eurokaz / Eurijal produkcijom 7. novembra izvedeno je teorijsko-scensko djelo *Svaki anđeo je strašan* u kojem je u režiji Branka Brezovca glumački ansambl obogatio diskusiju profesora Predraga Brebanovića s Filološkog fakulteta u Beogradu te analitičara Bože Kovačevića. Brebanovićevo knjiga *Avangarda krležiana* zasniva se na analizi Krležinog "divotvelepisma" poslanog književniku Marku Ristiću 2. augusta 1936. To pismo ima gotovo dadaistički oblik i sadržaj te predstavlja kolaž izrezaka iz dnevnih novina koje su se Krleži našle na stolu, djelujući kao rebus oko prilika u Španjolskom građanskom ratu. Konačno, u prostoru Eurokaza u Zagrebu 26. novembra izvedena je predstava *Krležino divot pismo* u režiji Branka Brezovca uz muziku Stanka Juzbašića i dramaturgiju Mihovila Rizmonda. I ta se predstava zasniva na Krležinom pismu i izvedena je nekoliko puta krajem novembra i početkom decembra.

BIBERČE U BOROVU – U biblioteci pododbora Prosvjete u Borovu u okviru radionica za djecu pod nazivom "Mesec knjige" 4. novembra odigrana je predstava Biberče u izvođenju glumice Svetlane Patafta iz zagrebačkog teatra "Puna kuća". Predstava govori o ljubavi i hrabrosti čovjeka u spašavanju voljene osobe od opasnosti koja joj prijete. Nakon predstave u okviru dramske radionice uz mentorstvo glumice djeca su svoj najzanimljiviji dio iz priče prikazala u obliku crteža. Svako dijete je dobilo prigodni poklon.

NOVI KRITERIJ(UM) – Članovi Savjeta za nacionalne manjine na sjednici održanoj 7. novembra jednoglasno su usvojili prijedlog kriterija financiranja i ugovaranja programa kulturne autonomije nacionalnih manjina. Radi se o programima iz domene informiranja, izdavaštva, kulturnog amaterizma i kulturnih manifestacija. – Od donošenja prethodnih kriterija prošlo je osam godina, a u međuvremenu je usvojen niz izmjena i dopuna. Intencija je bila da ih sažmemo kako bi bili koncizni i jasniji te da se izbjegnju lutanja u njihovoj primjeni. Kroz njih će biti podržano ono što je dobro i sankcionirano ono što je loše – rekao nam je predsjednik Savjeta Tibor Varga, ističući da su detalji razrađeni u uputama za javne pozive za

2025. koji su raspisani početkom decembra. Udruge će imati mjesec dana za prijave. Bit će organiziran i seminar za primjenu novih internet aplikacija koje smo osuvremenili da drugama olakšamo prijavu i izvještavanje – naglasio je Varga.

"ĐOLA" I U OSIJEKU – U prostorijama osječkog pododbora Prosvjete 8. novembra otvorena je izložba slika sa 20. Saziva Likovne kolonije "Đola 2023" likovne radionice "Petar Dobrović" iz Darde. O izložbi je govorila Rada Marković, akademski slikar, sekretar pododbora iz Darde koja je ujedno i glavni organizator spomenute likovne radionice. Na izložbi je predstavljen 31 likovni rad u različitim tehnikama i motivima, a među autorima su i afirmirani akademski slikari, amaterski slikari, pa i učenici osnovnih i srednjih škola.

MANJINSKA KULTURA U SISKU – Na završnoj večeri Dana srpske kulture u Sisku, u organizaciji gradskog VSNM-a i tamošnjeg pododbora održanoj 9. novembra, nastupilo je preko sto učesnika iz Hrvatske, Srbije i BiH. Na ovoj, osmoj po redu manifestaciji, predstavili su se plesom i pjesmom članovi Prosvjetinih pododbora iz Siska, Vrginmosta, Garešnice, Dvora i Krnjaka, a nastupili su i Zavičajno udruženje "Banija" Šabac, KUD "Una" Novi Grad, te sisački Ženski pjevački zbor "Sevde". – Za nas je ova manifestacija izuzetno važna jer njome negujemo svoj jezik, pismo i običaje te čuvamo kulturni i nacionalni identitet Srba na području Siska i Sisačko-moslavačke županije – rekla je dožupanica Mirjana Oluić. Osim gostovanja teatra Zvezdara s predstavom *Udovica živog čoveka*, nešto ranije, 6. novembra, u Odgojno-obrazovno kulturnom centru Sisačko-moslavačke županije održana je književna večer posvećena 200. godišnjici rođenja Branka Radićevića na kojoj je o ovom poznatom piscu govorio Dušan Marinković iz Zagreba.

AJDE, JANO U ZAGREBU – Zagrebački pododbor Prosvjete organizirao je 16. novembra godišnji koncert zborova, pjevačkih grupa i folklor

srpske, makedonske, bošnjačke i crnogorske zajednice u dvorani Srpske pravoslavne opšte gimnazije "Kantakuzina Katarina Branković" u Zagrebu. Predsjednica pododbora Aneta Vladimirov naglasila je da je koncert prilika ne samo da sve prisutne grupe pokažu znanje i umijeće nego i za međusobno upoznavanje i druženje. Uz sekcije Prosvjete – Zborxop, mušku pjevačku grupu i folklornu sekciju koja je izvela igre iz Leskovca, svoj rad predstavile su njihove kolege iz Društva Crnogoraca i prijatelja Crne Gore "Montenegro", kao i bošnjačke nacionalne zajednice, odnosno udruge Bosana i Makedonskog kulturnog društva "Ohridski biseri". Značajan "štih" dala je i umjetnica Una Patafta koja je svirkom na harmonici, kao i Zborxop sa svojim pjesmama, otvorila i zatvorila koncert skladbom *Ajde, Jano* koju je zajedno otpjevala cijela dvorana.

KORDUNAŠKI PROCES U KRNJAKU – U organizaciji općinskog VSNM-a Krnjaka, održana je promocija drugog izdanja knjige Čedomira Višnjića *Kordunaški proces*, pa je tako obilježena 80. godišnjica tog suđenja srpskim prvoborcima i intelektualcima s Korduna, od kojih su petorica osuđeni na smrt strijeljanjem nakon optužbe za nacionalizam i veleizdaju. Višnjić je govorio o tome zbog čega je došlo do nezadovoljstva i svojevrsne pobune vodećih srpskih kadrova, tko su oni bili i tko su glavni protagonisti procesa, govorio je i o suđenju održanom 14. juna 1944. te utjecaju tih događaja na kasniju sudbinu naroda. Tribinu je moderirao predsjednik krnjačkog vijeća Ilija Matijević, a prisustvovalo joj je 40-ak ljudi.

INTERLIBRE! NA INTERLIBERU – I ovogodišnji zagrebački sajam knjiga Interliber, održan od 12. do 17. novembra, uključivao je program Interlibre! koji organizira SNV u partnerstvu sa Superknjižarom, uz preko 1.500 naslova 65 izdavača iz Srbije. Po riječima Miše Nejašmića iz Superknjižare, ostvaren je cilj promocije srpskog izdavaštva u Hrvatskoj te povezivanja hrvatskih i srpskih izdavača i autora, s tim da je posebno mjesto

zauzimala promocija izdanja Biblioteke "Dvadeseti vek" urednika Ivana Čolovića – predstavljene su knjige *Programirani zaborav* Dragana Markovine i *Prodor u srce* sakraliziranog zločina Branka Sekulića, kao i knjiga Dragana Popovića *Rat sećanja u Srbiji 1980 – 1990*. Zadnji dan sajma predstavljeno je prvo hrvatsko izdanje megalopješnog romana *Leto kad sam naučila da letim* Jasminke Petrović, po kojem je snimljen i nagrađivani film. Predstavljen je i strip *Stripoterapija* Ane Petrović. Na sajmu je predstavljen i roman *Pesak pjeskare* Milenka Bodirogića, vlasnika izdavačke kuće Orfelin izdavaštvo. Svoj štand imala je i Prosvjeta d.o.o. za čije su knjige, mahom starija izdanja, brojni posjetioći iskazali interes.

OVJEKOVJEČITELJ IZ DARUVARA – U Galeriji „Milan Pavić“ Foto film kluba Daruvar 14. novembra otvorena je samostalna izložba fotografija Slobodana Milašina koji od 2012. godine svakodnevno fotoaparatom bilježi gotova sva društvena, kulturna, vjerska i druga događanja u Daruvaru i okolici, posebno aktivnosti manjinskih vijeća i pododbora Prosvjete. U dvanaest godina Milašinovog aktivnog bavljenja fotografijom nastalo je približno 50.000 snimaka iz čega ih je izdvojio 400, a izloženo 50 radova. Na otvaranju su govorili dožupani Bjelovarsko-bilogorske i Virovitičko-podravske županije, Saša Lukić i Igor Pavković.

OD DRINE DO PAŠTRIKA SVE DO VUKOVARA – *Od Drine do Pastrika* naziv je samostalne izložbe konceptualnog umetnika Aleksandra Bjelovuka, koja je u organizaciji vukovarskog pododbora Prosvjeta od 15. novembra postavljena u Galeriji slika „Branko Kurucić“. Reč je o dijelu izložbe *Transhumanizam, kontakt i posledice*, koja je pre dvije godine održana u nemačkom gradu Kronahu gdje autor posljednjih godina radi. Naziv vukovarske izložbe prikazuje simboliku značaja reke Drine za srpski narod sa obje njene obale, dok Paštrik kao planina simbolizuje divovsku snagu tog istog naroda u izazovnim vremenima, rekao je autor.

PODOBOR I U ŽEGARU – Prosvjeta je 19. novembra dobila i svoj 59. pododbor, onaj u Žegarima koji će pokrivati područje grada Obrovca. Na osnivačkoj skupštini, članovi pododbora izabrali su novo rukovodstvo: za predsjednika je izabran Jovan Šukara, za zamjenika predsjednika Ratko Milić, a za sekretara Goran Ušljebrka. Pored njih u predsjedništvo su izabrani i Jovo Komazec i Jelena Švonja. Osnivačkoj skupštini prisustvovali su zamjenik gradonačelnika Obrovca Stanko Mijić i generalni sekretar Prosvjete Slobodan Živković.

KNJIŽEVNA MATINEJA U ZAGREBU – U okviru programa razmjene između Hrvatskog društva pisaca i Srpskog književnog društva, 19. novembra je u Središnjoj biblioteci Prosvjete u Zagrebu održana književna matineja, odnosno susret s književnicima iz Srbije – pjesnikom, urednikom i scenaristom Nenadom Miloševićem, teoretičarkom književnosti, istraživačicom i prevoditeljicom Tijanom Matijević, te prozaistom i pjesnikom Bojanom Babićem s kojima je razgovarao pisac i novinar Dinko Kreho.

SIMPOZIJ O KORAČU – Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 22. i 23. novembra održan je međunarodni naučni simpozij “Književnost / književni rad Srba u Hrvatskoj” kojim se obilježava 30. godišnjica smrti Stanka Koraća, historičara hrvatske i srpske književnosti i kulture, koji je svojim naučnim projektima i inicijativama ostavio značajan trag. Na skupu, koji su organizirali Odsjek za južnoslavenske jezike Filozofskog fakulteta u Zagrebu, SKD „Prosvjeta” i SNV, radove je predstavilo 30-ak naučnih radnika iz Hrvatske, Srbije, BiH, Crne Gore, Slovenije, Italije i Austrije. Nakon zaposlenja u Prosvjeti, Korać je napisao devet knjiga kojima je dao značajan prilog proučavanju problematike hrvatske i srpske književnosti. Bio je urednik časopisa *Prosvjeta*, te 1971. uredio publikaciju *Vjetrom vijani*, a 1979. objavljena mu

je i *Književna hrestomatija srpskog naroda u Hrvatskoj* koja je bila povod za brojne polemike. Uredio je i sabrana djela Vladana Desnice u četiri toma kao i brojna druga izdanja. Rođen je 1929. u Čemernici kod Vrginmosta, a preminuo 1994. u Beogradu. O Koraćevom djelu, ali i o svim temama vezanim uz književni rad Srba u Hrvatskoj, svoje izlaganja imao je niz eminentnih naučnih radnika.

NEK SE PESMA U BOROVI ZAPEVA – U organizaciji borovskog pododbora Prosvjete 22. novembra održano je Muzičko veče pod nazivom “Nek se pesma zapeva”, posvećeno velikom Prosvjetinom jubileju – osamdesetoj godišnjici osnivanja društva. Pjevačka grupa “Naši koreni” koja djeluje u okviru borovskog pododbora predstavila se sa četiri pjesme uz pratnju harmonike. Ženska pjevačka grupa Ansambla narodnih igara “Prosvjeta” prvi put je nastupila u Borovu na veliku radost publike. Prvi put nastupili su i članovi Muzičko-horske sekcije osječkog pododbora.

U NOVU GODINU S NOVIM PREDSEDNIKOM – Nikola Vukobratović novi je predsjednik Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta”, dok će troje potpredsjednika Siniša Tatalović, Duško Ljuština i Radmila Latas na funkciji biti i u narednom mandatu, jednoglasno su odlučili delegati Glavne skupštine 23. novembra u dvorani Centralne biblioteke Prosvjete u Zagrebu.

Dosadašnji predsjednik Mile Radović naglasio je da se iz izvještaja vidi bogata aktivnost Prosvjete u prošloj godini koja je u finansijskom pogledu završena s “plusom” od 366,4 tisuće eura. – S ponosom mogu reći da sadašnje rukovodstvo za sobom ostavlja Društvo koje je jedinstveno, bez sukoba, podjela i podmetanja. Ove godine imali smo niz svečanosti kojima smo obilježili 80 godina osnivanja Prosvjete, otvorili Srpski kulturni centar u Glini te objekt koji je prva faza SKC-a u Zagrebu. Jedino što možemo biti nezadovoljni jer nismo privukli značajniji broj mladih – rekao je Radović koji je na suradnji zahvalio čelnim ljudima i članovima tijela Prosvjete te generalnom sekretaru Slobodanu Živkoviću.

U novom sazivu Glavnog odbora su Svetislav Mikerević, Snežana Jovanović, Tihomir Sekeruš, Zdenko Čikara, Milica Šarčević Tunjić, Novica Vučinić, Vesna Blanuša, Nikola Arbutina, Dejan Mihajlović, Goran Reljić, Radmila Kuga, Milorad Pupovac, Zoran Blanuša, Danka Jarić i Srđan Bojčić. U Nadzornom odboru su Nada Malbaša, Neven Vujnović, Aleksandar Vukov, Ljubinka Pavlović i Vaska Radulović, a u Sudu časti Nikola Miljević, Aneta Vladimirov, Dejan Jeličić, Milica Glumac i Stevo Vojnović. Savjet SKD-a „Prosvjeta“ čine Borivoj Čalić, Živko Gnjidić, Nataša Desnica Žerjavić, Stanko Janić, Dejan Jović, Slavica Juriša, Drago Kekanović, Dušan Marinković, Petar Matić, Đorđe Nešić, Velimir Sekulić, Milica Stojanović, Slobodan Uzelac, Nikola Živković, Zoran Stanković, Božidar Simić, Mile Radović, Đorđe Matić i Čedomir Višnjčić.

SUSRETI U MOSLAVINI – Ovogodišnji, 18. Susreti u Moslavini prvi put su održani u novom prostoru, Srpskom kulturnom centru Moslavina u Rogoži. Na tradicionalnoj manifestaciji upriličenoj 23. novembra nastupili su Udruženje za očuvanje tradicije iz Prijedora, pjevačka grupa sisačkog pododbora Prosvjete kao i pododbori Prosvjete iz Požege i Slavnskog Broda. Nastupio je i moslavački KUD „Graničar“ iz Križa.

IZLOŽBA KNJIGA SA SAJMA – U Središnjoj biblioteci Prosvjete od 25. do 27. novembra bilo je izloženo više od tristo nabavljenih knjiga u hrvatskim knjižarama i Beogradskom sajmu knjiga. Knjige se mogu posuđivati nakon završetka 27. novembra i bit će uvrštene u digitalni katalog. Među naslovima su roman Gorana Petrovića *Palata*, knjiga ogleđa, kritika i eseja Mihajla Pantića o Davidu Albahariju, roman Mirka Demića *Nebeska divanhana*, kao i knjige srpskog akademskog slikara, historičara umjetnosti i putopisca Milutina Dedića *Svetlost u tami vekova*, *Osmeh vinskog duha* i *Prkos vetru i vremenu*. Velik broj knjiga kupljen je i za najmlađe, a nabavkom zbirki zadataka, kako je rečeno, vodila se briga i o maturantima. Uz to, kupljen je i komplet kulturnog stripa *Corto Maltese*.

RIJEČKA BIJELA PČELA – Tribinom održanom 27. novembra u riječkoj Dječjoj kući, u organizaciji tamošnjeg pododbora Prosvjete obilježeno je prvih 30 godina izlaženja i 300 brojeva *Bijele pčele*, lista za svu djecu. Tom prilikom istaknuta je uloga koju časopis i danas ima u prenošenju srpske kulture i baštine, kao i ćirilice pisma najmlađim generacijama. Na tribini, koju je moderirala nova izvršna urednica lista Katarina Bošnjak, naglašeno je i da se na stranicama lista nalazi kvalitetan sadržaj koji novopečenim čitaocima približava svijet književnosti, umjetnosti, kulture, a istovremeno ih educira, povezuje i razvija osjećaj identiteta. – *Bijela pčela*, iako poseban značaj ima za djecu koja se školuju po manjinskim obrazovnim modelima, namijenjena je uistinu svima – naglasio je arhivski savjetnik i predsjednik VSNM-a Primorsko-goranske županije Zoran Stanković. Nova likovna urednica *Bijele pčele* je Katarina Kožul.

OBRAZOVANJE PO MODELIMA – Naučno-stručni skup “80 godina SKD Prosvjeta na području obrazovanja”, održan 28. novembra u Središnjoj biblioteci Prosvjete u Zagrebu, bio je prilika da se izvrši inventura stanja u raznim vidovima učenja nastave na srpskom, od modela A gdje je na srpskom cjelokupna nastava i koji se provodi u osnovnim i srednjim školama u dvjema najistočnijim županijama preko kombiniranog modela B gdje se koriste oba jezika i pisma, pa do modela C u okviru kojeg se uči srpski jezik i kultura dva sata tjedno u osnovnim, a odskora i u srednjim školama. Naglašen je još uvijek premali broj srpske djece obuhvaćene nastavom srpskog jezika, što je naročito izraženo po gradovima, kao i ustručavanje dijela roditelja da šalju djecu na tu nastavu kao i neriješena statusna pitanja u vezi s učiteljima srpskog jezika. Broj učenika poji polaze C model ne pada i kreće se između 640 i 650, dok se povećava broj škola u kojima se odvija taj vid nastave, kazao je Mirko Marković, izvršni sekretar za obrazovanje u Prosvjeti.

DNEVNICI (10)

DEMENCIJAŠI

Na njih sam posve zaboravio otkako me obuzela demencija. Ali ipak, da nisu ti oni što su 400 godina pomagali Kongoancima da im bakar ne istruli? Ne znam, ali mi se čini da se nisu bez veze tolika ljeta muvali po džungli. Majmuni, recimo, uopšte ne ruju za bakrom, nego ljušte banane, ali šta su majmuni prema Flamancima i Valoncima?

PIŠE: Goran Babić

Demencijaši (ovi kojima popušta pamćenje) često se žale kako se ne mogu sjetiti nečega po što su upravo krenuli, a vrlo se dobro sjećaju kojekakvih slika iz ranog djetinjstva. Medicina je pojavu (bolest) donekle objasnila pa se tako i ja, univerzalni pacijent, ne sjećam, na primjer, kašike ni žlice nužne za skorašnji objed, ali pamtim slike Dalmacije ili Hercegovine iz vremena u kojima je po kamenjaru gmazilo više zmija nego ljudi.

Pominjem to sad i ovdje jer su u međuvremenu zmije zamijenili mnogobrojni turisti iz kojih možeš izmisti više otrova nego iz klupka otrovnica. Kako se zaista mali poskok može mjeriti s debelim Švabom kad ovaj na nj nagazi? Nikako do da ga malkice pecne. Elem Belgijanci... Na njih sam posve zaboravio otkako me obuzela demencija ili kako se već ta nesreća zove. Ali ipak, da nisu ti oni što su 400 godina pomagali Kongoancima da im bakar ne istruli? Ne znam, ali mi se čini da se nisu bez veze tolika ljeta muvali po džungli. Majmuni, recimo, uopšte ne ruju za bakrom, nego ljušte banane, ali šta su majmuni prema Flamancima i Valoncima?

Zalutah u demenciji. Okanimo se prošlosti – mrmolje Valonci, okrenimo se budućnosti – domeću Flamanci. Kako čovjek da odoli skladnom pjevu ptica, a tu je odmah i NATO, firma specijalizirana za branje banana i drugih jeftinih roba koje će raju iz balkanske bijede prevesti u evropsko blagostanje. I zaista, ode već dosad pola Sredozemlja u turizam, a poskoci pod zemlju gdje im je i mjesto. Ne kažem da problema nije bilo ni da ih i dalje nema. Da li, recimo, demencija pogađa i migrante kad ih stignu neke godine? Da li će u razredu od trideset učenika (plavokosih Brejvika) uskoro sjediti po dvadeset crnopurastih Pakistanaca, Marokanaca, Afganistanaca?

Da li će, da li će... iz mraka nepostojanja nanovo iznići Inke i Asteci, Maje i plemena kojima su Španjolci pomogli?

***

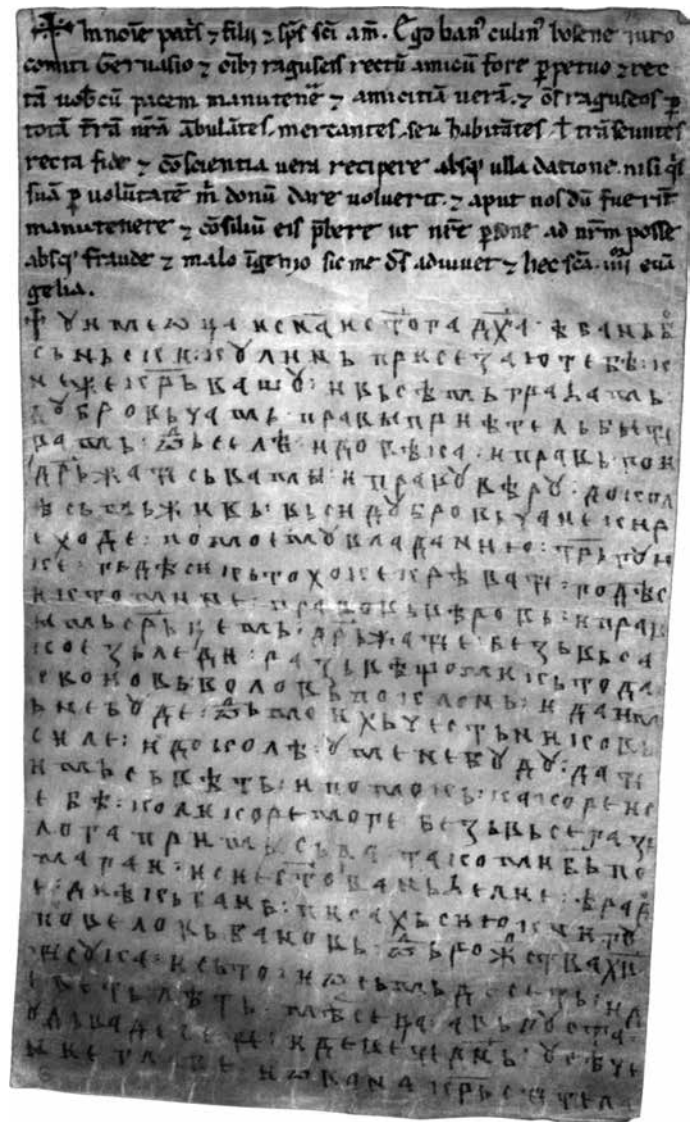
28. 10. 24.

Sitno pismo piše Kulin ban evropskim glavarima i u pismu predlaže / traži da gospoda gospodari i njegovu zemlju (Bosnu ponosnu te pride i kršnu te pride i kršnu Hercegovinu) prime u svoje društvo.

Gospodari mu odgovaraju, ljubazno i više nego učtivo te kažu kako će njegovoj molbi udovoljiti odmah nakon što on otvori trideset i pet klastera.

Kulin ban ne zna ni šta je jedan klaster, a kamoli njih trideset i pet te stoga zove Borisa, cara od Bugarske, kog su već primili u društvo među gopare i ostalu bratiju, da ga pita za te famozne klastere, Boris mu međutim kaže da on ništa otvarao nije, već da se samo odmakao od Rusije nakon što joj se primakao.

Onaj Turčin iz Carigrada, a sa Bosfora napomenu da on bez uspjeha otvara klastere već trideset godina.

Povelja Kulina bana, 1189.

РАТНИ И АНТИРАТНИ ФИЛМ

НАКНАДНИ УКУС ПРОГОНА: ФИЛМ ОЛУЈА

Док не дође вријеме да неки одважни српски аутор, у славу музама не сними филм о српском нападу на Вуковар, а хрватски о клању старчади у Груборима, или о тортури у Лори, нити ће на добитку бити умјетност, а нити народи – тек патос политика. До тог тренутка, сва је прилика да је филмска индустрија и у Србији и Хрватској по вољи Агитпропа

пише: **Александар Тутуш**

Кад су се Американци Вилбур Х. Дарбороу (Wilbur H. Durborough) и његов камерман Гај Рајс (Guy Ries) 1915. ангажовали да придружени јединицама њемачке царске армије у продору на исток и Русију кроз Пољску сниме документарни филм *На ватреној линији с Њемцима*, наравно у Првом свјетском рату, или Великом рату, прије него што су се сходно циљевима продукције профилисале одреднице ратни или антиратни, хушкачки или миротворачки, исписали су историју, не само по томе што је ово једини амерички документарни дугометражни филм из тог периода о самом рату, него је то јединствен филм и по амбивалентности самих порука које ратни вихор шаље свима.

Сниман у реалним условима, у реалном времену, са спонтаним снимцима окршаја и погибија, војничког живота у паузама кретања и битака, заробљеничких судбина, срушених градова и страдања цивила, овај филм колико свједочи напорима освајачке силе, једнако представља и непоправљивим и узалудним губитке које рат оставља иза себе.

Више од стотину година снимају се филмови чија се основна тема веже за конкретан ратни сукоб; било да се филмско остварење бави општом поруком о брзини и масивности уништења оног што се

стјецало и стварало у значајно дужем периоду, или се дедукује из ширег контекста збивања судбина појединца и преноси лична драма, можда тежином и одговорношћу командовања, бесмислом страдања, или то могу бити филмске приче о преиспитивању националних стратегија – дати предност естетском садржају и ексклузивитет филмској синтакси у односу на пропагандистичке мотиве и затомљавање апетита дневне политике може се тек кад је постигнут један ниво разумјевања самодогађања на политичкој, друштвеној, културној, цивилизацијској и историјској позадини представљене ситуације. Паралелно с тим, тек тада умјетничка остварења могу имати катарзични, сазнавајући, откривајући и оплемењавајући квалитет који је својом универзалношћу пријемчив и разумљив свакој страни. До тог тренутка, умјетност је закључана у локално. Не искључујемо унапријед ванредне појаве у умјетности које могу и претходити друштвеним промјенама или их антиципирати.

Тек 1970. у Сједињеним Државама престаје да важи забрана

за нецензуриране и слобodne увиде америчке седме умјетности и њену интерпретацију вијетнамског рата. Тек онда, кад су визуелну пропаганду замјенили филмови снажних, а не послушних аутора, шира јавност је почела бити свјесна обима зла коју је у далеком свијету доносила моћ чији су хероји жвакали жваке, пушили “лакистрајк” и пржили вијетнамска села умјесто сланине за доручак којим је започињао сваки дан среће и благодата у домовини америчког сна. Иако је много наслова, у посебној културолошкој ситуацији у којој мека америчка моћ валоризује чак и војни пораз, *Апокалипса данас* (1979), *Ловац на јелене* (1978), *Вод смрти* (1986) и други филмови, не само да проговарајући и преиспитујући америчке акције, подижу антиратну свијест у Сједињеним Државама, већ и објављују прекретницу у поимању циљева ратног филма.

Тек друштвена свијест која се усудила преиспитати одређене историјске поступке, пожељно свог народа, а да притом не упадну у замку ревизионизма, могло би се рећи да је спремна стварати, али и разумјети умјетничке филмове

Неколико центара индустрије ратног филма, поред америчког још од 1915. и поменутог филма *На ватреној линији са Њемцима*, британски, руски (совјетски) су током Првог, а поготово током и након Другог свјетског рата улагали значајна средства у ратни филм, величајући побједу и херојство препоручивали своја идеолошка увјерења. Нама је свакако ближа југословенска кинематографија о партизанима и НОБ-у и није потребно трошити простор о умјетничким дометима тих филмова, али простор утјецаја никако се не треба занемарити. Недавно су чувени *Отписани* прославили 50. рођендан и несумњиво су представљали иконе социјалистичке субкултуре читавим генерацијама.

Квалитет и обим пажње посвећене филму у Совјетском Савезу илуструје чињеница да је Стаљин лично руководио филмском продукцијом. Хронолози наводе да је и Тито страшно волио филм, средство масовне индоктринације у његовој Југославији био је управо – филм.

Ипак, тек друштвена свијест која се усудила преиспитати одређене историјске поступке, пожељно свог народа, а да притом не упадну у замку ревизионизма, могло би се рећи да је спремна стварати, али и разумјети умјетничке, а не пропагандистичке филмове, који су направљени да трају и константно успјешно одговарају на тест времена, а не на потребе једне дневне патос политике. Патос политика

и патос умјетност иду руку под руку. Разлику донекле може створити таленат, кад говоримо о филму, али трајање је приближно.

Каква је шанса да се снимим опет нешто слично као *Турнеја*, ангажовани антиратни филм Горана Марковића из 2008.? Зашто баш тај филм, који је у контексту друштвено-политичких одјека и тумачења понио ореол “другосрбијанске литературе”, првенствено јер су Срби у њему углавном представљени како таворе заробљени у примитивном доживљају националног, агресивно испољавајући у сваком тренутку истребљивачку настројеност. “Побити” је глагол који рабе и у љубавним и ратним окршајима. С друге стране, типичне жртве тог српског “дестројулука” су Муслимани, који, ето, вољеше све београдско, али просто “испалише” их. Ипак, тај филм може гледати припадник било којег народа, јер филм у својој највишој тачци успоставља разлику између чистоте умјетности и бесмисла братоубилачког рата. У тој најснажнијој роли, паралелно се испољава и праштање, и међособно схватање суноврата и безизлаза. Политички контекст, структура власти која је извор финансијских средстава таквим траговима оставља прилику да се по њима суди о њој двадесет и тридесет година послје. Као што мјеримо умјетничке домете и стваралачку слободу у оној дивној крлетки за све народе и народности. Али која је получила и “црни талас”, али и *Окупацију у 26 слика* коју савремена српска и хрватска патос политика никад неће породити кроз прстенове својих стваралачких одјељења.

Након *Даре из Јасеновца* Предрага Антонијевића из 2021. још једна велика историјска тема је привукла пажњу филмских стваралаца из Србије. *Олуја*.

Постављајући филм *Олуја* на универзалну раван, није добар, али у крајњој линији заслужује пролазну оцјену. Није потпуни промашај захваљујући експресији Јове Максића

Не треба посебно наглашавати да се оба филма тичу историјских периода и чињеница око којих не постоји консензус у интерпретацији, ни у научној, односно званичној, народа којих се управо ове теме највише тичу. Да ли се шанса и простор тиме за овакве филмове сужавају, или се потенцијално увећава рецепција за умјетничко дјело које ће досећи сазвијезђе универзалног значења и поруке умјетничког дјела.

Гдје спада филм *Олуја* Милоша Радуновића? Ратни или антиратни? Да ли је то добар филм за неког потпуно неупућеног у ратна збивања

деведесетих, са просјечним критеријумом? Нећу се задржавати на томе да ли хрватски војник каже флаша или боца, је ли било дрвених цркава у Лици и слично, мислим да је главно питање да ли је овај филм катарзичан, да ли би га могао гледати неки Хрват, као што ми сви који смо гледали *Отписане* можемо гледати *Das Boot*, њемачки ратни филм из 1981.?

Постављајући филм *Олуја* на универзалну раван, није добар, али у крајњој линији заслужује пролазну оцјену. Није потпуни промашај захваљујући експресији Јове Максића, која је у првој трећини врло хистеријична, али некако се адаптира емотивним токовима које проживљава главни лик. Већини глумаца недостаје уживљеност у погледу, фазијалној експресији, што је мана домаће продукције генерално, и што као уочљив недостатак смањује снагу дијалога који могу проћи, али су често предвидљиви и без дубљих конотација. Солидна је улога покојног Давора Јањића, чији је лик, успут буди речено, један класик из ратних филмова, а то је кад се морално слабуњав лик и кукавица прометне у хероја.

Да ли сам могу да се саживим са јунацима Радуновићевог филма, с обзиром да сам на трактору у својим двадесетим дошао у Београд из Книна? Овом филму врло занимљиво фали атмосфера. То је проблематично и са једног крајње алтернативног аспекта. Како дочарати губитак свега у једној години, деведесетпетој, која је као ријетко која била родна, једног љета на почетку августа, кад сунце не грије него милује... брзоплета монтажа у првом дијелу филма управо ту атмосферу удаљује од гледаоца, такође смањује осјећај колективитета који је био веома снажан у Крајини, племенски, због свеукупног амбијента у којем је филм сниман. Амбијента у којем сви актери живе у кућама на осами, одвојено од других. Да није условљен патос политиком, која плаћа, већ озбиљнијом потребом за анализом мјесеци и година пред одлазак народа из Крајине, аутор, будући да није из тог краја, не би се задржао на интервјуима с прогнанима, који су тек појединачна искуства, недовољна да се докуче алати за приказивање општег стања и како је све текло.

Како снимити изгон и нестанак толиког народа, а да се не загребе у политичке предуслове збивања. Све се десило у четири године. Брзо, муњевито, олујно. Било је довољно времена од тад да аутор таквог филма направи отклон од другог дневника Телевизије Београд и те ратне уређивачке политике. Олуја је била изгон, страдање, нестанак за Србе, али у једном прекривеном и неизговореном значењу – чудан предах и казна у исти мах за политичку незрелост, мали одмор од узалудности и бесмислености у творевини премалој за количину корупције, безвлашћа, неправде и једном рјечју хаоса. Да се Срби од првих дана деведесетих нису застрашивали из Београда да ће их поклати као четрдесетпрве – да ли би били довољно смјели да просудимо, да ли би били заиста поклани? Лично мислим да би епилот био сасвим другачији, а за то је било потребно вријеме и један дужи демократски процес, уследило би то да ни једна демократска власт не би била могућа у пуном капацитету без српског народа. Овако, пројекат је успио за неколико година, о правим разлозима договора никад нећемо ми мали сазнати, али маскирани поп осветник уплетен у радњу филма *Олуја* дефинитивно том расвјетљењу неће помоћи.

Записи из тог времена, поготово они са умјетничком тежином ријетки су. Но има једна књига, атмосферична а истинита у исти мах, један дневнички роман Ненада С. Косовића под насловом *Наш тренутак истине*, Бенковац 1993. у издању загребачке Просвјете 2007. Овај дневник, који је могао и бити схваћен као попис читаног штива из личне библиотеке, или посни кувар бијелог монаха, ипак је нешто много више; он је евиденција узалудних и у замку исто једне патос политике ухваћених становника те Крајине, мало јужније, гдје су избјеглице истјеривале своје гостопримце из сопствених кућа, докони војници крали књиге из Десничине библиотеке у Кули Јанковића, а избори те '93. поништавани све док не побједи кандидат Слободана Милошевића. Ипак, по бројним свједочанствима из те веома вриједне књиге Крајишници су и тад вјеровали Вожду као једином који их може спасити те узалудности и бесмисла унапријед пропалог државног пројекта.

**Олуја је била изгон, страдање,
нестанак за Србе, али и чудан
предах и казна у исти мах
за политичку незрелост,
мали одмор од узалудности и
бесмислености у творевини
премалој за количину
корупције, безвлашћа,
неправде и хаоса**

Тешко је не имати све то на уму, а снимати филм о Олуји. Све друго нас са трактора помало вријеђа. Иако кадрови колоне вјерно подсећају на те дане у приколици, на распрострајим биљцима из родне куће. И личне трагедије тјерају сузе на очи, јер несрећа је разумљива на свим језицима, али ипак, утисак универзалности овог догађаја изостаје. Највјероватније због угла приступа изостаје и шира рецепција, што је штета за овакву тему.

Враћајући се зрелости друштва, и нашег и хрватског у процесу међусобног разумјевања – јер кад су ситне разлике у акценту које се проналазе као грешке у филму посриједи – очито је мржња дубока, а злочини, злочини из страсти, пошто су разлике готово незнатне да би се око њих ратовало, док не дође вријеме да неки одважни српски аутор, у славу музама не сними филм о српском нападу на Вуковар, а хрватски о клању старчади у Груборима, или о тортури у Лори, нити ће на добитку бити умјетност, а нити народи – тек патос политика. До тог тренутка, сва је прилика да је филмска индустрија и у Србији и Хрватској по вољи Агитпропа.

РОБЈЕДЕ НАД СИСТЕМОМ СУ ТАКО РИЈЕТКЕ I ЗАТО ДРАГОЦЈЕНЕ

ЗАШТО ЈЕ ТО ВАМА ВАЖНО

АК, родом из Книна, од рођења парализована, због чега је непрестано била на бризи ближњих, због здравствених компликација и стручне његе, касних осамдесетих постаје штићеница установе у Врлици. Ратна дешавања почетком деведесетих очито су, касније се дознало, резултирала премјештајем у Сплит. Ово је риџа о томе шта се дешавало након њене смрти

пише: **Бранко Чоловић**

Једна од онајвећих мука, срећом не и свакидашња, јесте она када неком морате доказати очито. А кад је наспрот вама држава, уз неизбјежни губитак времена и раст трошкова мука се још и увећава. Лијепо је о величини и достојанству државе размишљати онда када се парадно построје војници или спортски репрезентативци са химном на уснама, но ствари стоје сасвим другачије када вас у име исте те државе тлачи полицајац, цариник или како год то безазлено звучало, један матичар. Некада и више њих у удруженом злочиначком подухвату. Догађај са читавим низом попутних детаља који уз асистенцију непосредног учесника намјеравам потанко испричати десио се овога љета Господњег, мада све што је изречено слути на његово одсуство, послје поприлично времена окончан је онако како је испочетка морало бити. Ријеч је била само о томе да се уваже гола факта и ништа више, али до њих нико од званичних није држао. Чак ако човјек и нема посебних претензија према филозофском начину размишљања, да се ломи са финесама по питањима суштине, онтологије у целини, остаје стално запитан како се баш све може згодно изопачити и да истина доиста није једна и једина. И у тој неудобној љуљашци протурјечја коју смо заједнички дјелили, јер је

ријеч о породичној ствари, протекло је готово шест мјесеци, мада је ствар могла бити ријешена у исто толико драгоцјених минута. Али онда не би упознали административни механизам државе из зрелог периода парног строја, његове вјерне и напасве стручне слуге на бранику права, правде и светог начела ефикасности или ако баш инсистирате на новогвору, учинковитости.

У неудобној љуљашци протурјечја коју смо заједнички дјелили, јер је ријеч о породичној ствари, протекло је готово шест мјесеци, мада је ствар могла бити ријешена у исто толико драгоцјених минута. Али онда не би упознали административни механизам државе

АК, родом из Книна, од рођења парализована, због чега је непрестано била на бризи својих ближњих, због здравствених компликација и неопходне стручне његе, касних осамдесетих постаје штићеница одговарајуће установе у Врлици. Ратна дешавања почетком деведесетих очито су, касније се дознало, резултирала премјештајем у Сплит у специјализирану установу под називом Самаританац, на бригу код часних сестара доминиканки самостана Сестара Милосрђа. Уза сва страховања породице и пријетеће анонимности која је пратила тај премјештај, породица се на крају увјерила да су часне сестре ванредно добро његовале непокретну особу и на том богоугодном задатку

им одају бескрајну људску захвалност. Нажалост 2017. године А се упокојила и о том догађају социјална служба је обавијестила породицу чији су сви чланови били изван Хрватске. Немили догађај покренуо је ову причу будући је мртвозорник или овлаштени лијечник, та фигура остаје у потпуној тами дубине самог случаја, поред уско стручног извјештаја о узроку смрти дозволио себи исказ о националности вјештачене особе. На основу којих докумената или исказа је то изнио остаје непознато осим ако није у питању обична произвољност, прије неголи свјесна намјера. Тешко је повјеровати у прости нехај, јер у свијету бирократије, искуство учи, баш ништа се не дешава без разлога или барем валидног документа на столу. О тим разлозима и накнадним мотивима овдје ће бити ријеч.

Немили догађај покренуо је ову причу будући је мртвозорник или овлаштени лијечник, та фигура остаје у потпуној тами дубине самог случаја, поред уско стручног извјештаја о узроку смрти дозволио себи исказ о националности вјештачене особе

Мноштво тога је изречено у почаст светости онога што је написано, потписано и притом печатено од стране државних органа, међутим мање се зна шта се дешава када држава, руком или изјавом својег слуге очито погреша. У датом случају, пријепоменути службеник је А национално означио као Хрватицу, што она свакако није била, нити по поријеклу родитеља, нити по властитој изјашњености док је још могла говорити. Породица, сада само у лику А сестре Л, није могла нити хтјела прећи преко те неистине и подузела је све правне радње да се та погрешка исправи. Јер оно што је написано занавијек остаје сачувано. Прва адреса на коју је било логично обратити се био је матични уред у Сплиту. Игром случаја, административним брзацима и рукавцима, предмет је доспио на рјешавање извјесној госпођи Гадури која уопште није могла разумјети повод јављању?! Уљудан разговор са стране оштећене странке није наишао на одговарајући одазив с друге, нити на нивоу пристojности, још мање аргументације. Перјаница тога Уреда, по образовању ништа мање доли правница са дипломом стеченом на локалном училишту иако правно знање нипошто није пресудно за овај случај, није могла појмити шта се заправо од ње тражи, још мање који су мотиви за то. Уосталом зашто би се то ње уопште и требало тицати? Кад јој је предочено да је учињена чита

грешка коју по природи ствари не би требао садржавати докуменат издан од било које државне институције, дотична је посегнула за лајтмотивом читаве ове приче, *зашто је то вама важно?* Наравно да јој је ускраћен одговор на то, ако не ступидно онда крајње злочасто питање. Стога је рјешавање случаја по жељи гђе Гадури одложено за седмицу дана, јер да то није једноставан, а свакако не чест случај. Ваљда је сада јасно и зашто. Врдала је и по другим питањима, попут онога да се покојница можда тако изјаснила, а кад је речено да она није могла говорити, нити тада њена озлојеђеност није устукнула пред непобитном чињеницом. Мислили смо да ће госпођу невољност проћи за неколико дана, да ће отворити неке давно заборављене књиге, погледати протоколе, консултовати се са искуснијим колегама све како би удовољила разложном захтјеву странке. И по први пут се и са ове стране јавило протупитање зашто је госпођи, напосе држави коју представља било важно да на снази и документу остане нетачан податак? Прошла је седмица, прошао је и мјесец дана од посљедњег јављања, испријечило се боловање, неизбјежни љетњи годишњи одмор, вјероватно и неки семинар за напредно књиговодство које је врла службеница похађала у свом презаузетом календару.

Али ни странка, притом, није дангубила. Како се све наоко чинило једноставно и водило брзом рјешавању питања, Л се са много више оптимизма покушала обратити книнском матичном уреду будући су на нивоу цијеле државе базе података заједничке за све канцеларије као и могућност рјешавања питања која имају јасну доказну подлогу. Опет се кривудавим путањама надлежности, одсутности и воље трагање зауставило у незаборавној канцеларији у приземљу книнске опћине. Из облака дима и каоса папира разбацаног по столу изронила је запуштена креатура над(ри)матичарке гђе Блештине која је онако офрље одслушала у чему је проблем и након што је странка завршила излагање уследило је оно већ пословично питање: *А зашто је то вама важно?* Л је најразложније упитала службеницу да ли би њој било важно да је упишу као Њемицу, Кубанку или рецимо Црногорку? Шта мислите како би реаговала да јој је предочена алтернатива уписа као Српкиње. Службеница још не посустаје у својој мизерној знатижељи па је попут њене сплитске двојнице, логиком провинцијског полицијског детектива, изнијела могућност да се покојница у неком тренутку изјаснила као Хрватица. Л се није либила још једанпут поновити аргумент да А тада, већ због природе тешког поремећаја, није била у стању говорити, па нити дати такву изјаву. Мук. Потом је уследио читав низ излика да се то не може ријешити на овом нивоу, да треба задовољити низ услова и да њен уред не врши те измјене. Драмски врхунац је постигнут, умјесто катарзе наступила је празнина у глави и срцу.

Тек кад се напусте тидржавни храмови, појаве се бројне недоумице, на крају и зачуђеност праћена питањима гдје то ми живимо и да ли се то дешава само овдје и само сада. Требамо ли бити сретни што нас је службеница уопће примила и није нахушкала полицију, потписала изгон не само из канцеларије неголи из државе. Сјетисмо се лекција из давно прочитаних и углавном заборављених књига о држави као сервису грађана. Можда се на теоријском нивоу практично својство државе као помоћника грађанину може замислити, али је овдје она

искључиво сервис једне ускогруде и наопаке идеологије, видљиве на стотине других нивоа. Које би у свакој прилици хтјели избјећи или барем заобићи.

Кад се дошло кући, чуђење је уступило мјесто упитаности како административна машина дјелује, ако већ не меље. Наметнула су се питања попут оних да ли она намјерно или случајно производи грешке, како проналази своје слуге и службенике, гдје их образује и подучава и, посебно, колико је људи својим дјеловањем или недјеловањем ојадила. Уза сву критичност у мишљењу запитали смо се да ли су ова два случаја изолирана и као таква недовољна за дубља закључивања. Нешто ми говори да наоко неочекивана потпитања службеница нису пука случајност, израз непристојности или несмотрености, већ прије правило у накарадној школи одњегованих кадрова, слијепих и глувих за друге и другачије, једнако за аргументе и људе. На протеклом попису становништва пописивачи листом нису знали да се у Хрватској не говори само језик већинског народа већ да се он може и треба назвати националним именом говорника, тако да су што због несвјесности важности исказа, што због опортунизма, а неки богами из страха, затајили име свога језика. Поред осталог и зато што су интервјуисти били једнострано упућени. Отприлике као и матичари. Притом смо у сјећање призвали и читав низ протузаконитости које су се, по причама наших познаника, касних деведесетих и раних двијехиљадитих дешавале у катастру и суду, углавном у покушају и исходу стјецања туђе имовине, радњи која се, када се оголи од свих акцесорија, назива пљачком. И углавном на штету припадника народа који је у једном тренутку преиначен у мањину, али неважно због политичког статуса питамо се како се могао промјенити онај непромјењиви правни канон. Закони су увијек једнаки за све и свакога, због чега и јесу закони, а не препоруке или савјети. То што бандити у свом злочиначком науку на лица не навлаче капе нити маске, већ се размећу у лијепо скројеним одијелима и костимима дочекују вас у укусно намјештеним просторима које смо ми као порески обвезници платили, не значи да нису озбиљни, дапаче, од њихових се недјела тако лако не опоравља. Питате ли се зашто је тако? Углавном зато што то раде у корист државе на чију заштиту у сваком тренутку могу рачунати, посебно на властиту некажњивост. Држава их хонорира положајима и платом, прикладно их смјешта у *сустав* и према потреби ротира на све могуће функције гдје ће начинити једнаку штету, захвална на учињеним услугама за које не треба неко посебно знање, тек беспоговорна лојалност и недостатак карактера. Јер ако некој убојој бакици ускратите социјалну помоћ након што је њен муж четрдесет година мукотрпно радио и уплаћивао у пензијски фонд, а пензије ниоткуда, онда заиста немате чему осим паклу да се надате. Некоме пуна уста правне државе, другима горчине.

Све је указивало да ће крајња инстанца рјешавања случаја ипак бити сплитска канцеларија и незаборавна гђа Гадура. Само у познатом шлагеру један позив мења све, међутим ово је био итекавак позив. Након представљања и подсећања на преузету обавезу рјешавања сплитска побјегуља се чинила невјешта, да се она не сића тог случаја, да не зна ништа о томе и да, наравно, има пуно посла. А потом истура једно неочекивано, а тако природно питање: Кажите ми или још боље

напишите кад ћете имати појма да се могу обратити неком другом. Гадура се канда мало уозбиљила и бранила како се исправка не може тек тако извести, а на питање да предочи протоколе по којима се врше исправке, рекла је ноторну неистину да такво нешто не постоји. Зловоља се ипак мало по мало топила и службеница је затражила документацију коју је странка већ имала, а имала би је и она само да није била лијена погледати у компјутер испред себе и у базу података, јер је А у бирачком списку била записана као Српкиња! А дотада су јој већ били предочени вјенчани лист родитеља као и њена крштеница и са сваке странице је нападно искрило толико омражено име, Србин, Српкиња. Како то иначе бива, опет су се рјешавању испријечили рокови потребни за покретање пословично спорог административног апарата, мада наоко, све је водило очекиваном исходу. И доиста, још неколико неизбјежних телефонских подсећања, послатих е-маилова резултирали су рјешењем у којем се одобрава исправка уз предвиђено вријеме за жалбе, парадоксално и за онога коме је коначно учињено на вољу. Након истека тих петнаест дана А, сада већ обржана јаком невјерицом, распитивала се о стању списа и поготово могућности провјере уноса исправке. Тада јој је речено како је учињена тражена измјена, што је било могуће провјерити издавањем смртног листа у книнском матичном уреду. Матични матични уред је тај папир издао и уручио онако како се у кући покојника достојанствено изражава саучешће. Притом ипак мало непријатељски.

**Нешто ми говори да
наоко неочекивана
потпитања службеница
нису пука случајност,
израз непристојности или
несмотрености, већ прије
правило у накарадној школи
одњегованих кадрова,
слијепих и глувих за друге
и другачије, једнако за
аргументе и људе**

И послје свега не треба се заносити идеалом *fiat iustitia* јер побједи над системом су тако ријетке, а тако драгоцјене да се и оне могу чинити као својеврсна грешка. Да је у питању било неко обештећење или тражбина према држави, систем би се свим могућим оруђима опирао, користио расположиве ресурсе и слуге, овако препустио је себи скромни губитак поноса на случају који то није ни требао бити.

И кад вас у некој другој прилици службеник заскочи с питањем зашто вам је то важно, одговорите му нимало инацијски, зато.

О ГЛАДИ, ГЛАДНИМ ОЧИМА И ЊИХОВИМ ЈЕЛИМА

ОД ПЛОДА БАНИЈСКЕ
ШЉИВЕ ДО ГРУЗИЈСКОГ
СЛАДОЛЕДА

**Посматра ме та, једна једина... коју
послије септембарског трешења нису
откинуле ни снажне очеве руке приликом
дрмања читаве крошње, није је откинула
ни дуга тркља којом је кврцкао између
гранчица, нису је избушиле ни осе,
пчеле... Посматра ме та која се није дала у
пад и у додир са земљом која ју је хранила
и која је, иако је каснија јесен, а судећи по
њеној боји и једрини, и сад храни.**

пише: **Милош Кордић**

Са крошње шљиве – а јесен, прошарана прозирним платнима сумаглице и као мојом, дјечјом руком нацртаним шкртим сунцима иза тих платна, почела је да се све краћим данима увлачи у своју другу половину – посматра ме модроплави њен плод. Њена црна и, колико видим, још увијек једра шљива; једна једина која је на њој остала. (И поред модроплаве боје њеног плода, народ је ту своју драгу шљиву звао: шљива црница, или: црна шљива.) Посматра ме са крошње једне од шљива у нашем шљивику, шљивару... код Стана, Станова – говорили смо их и у једини и у множини. Како би нам се који, и кад, нашао при језику.

(На Банији се говорило и *шљивик* и *шљивар*. Иако се чешће, мислим, могао чути *шљивар*: „Прије него што почнемо с купљењем шљива, најпрво морам покост ону травуљу у шљивару“, рекао би отац кад би послови и око тих за ракију и пекмез – ријетки су били они који су их сушили – незамјењивих црних шљива дошли на ред... С нашим прецима, почетком 19. вијека, имали су и француски окупатори грдних мука: све због те модроплаве, те црне шљиве и њене ракије... А ријечи *код Стана* и *код Станова* углавном су се код већине Кордића могле чути као једна: *ко'стана* и *ко'станова*.)

А они, Стан, Станови, наше су обрадиве њиве и виногради на Брдима, на сјеверној страни села.

И виногради, док их је било – мало је у Комоговини било кућа које га нису имале. А према легенди: из њиховог вина и потиче име села... И било их је, кажем, све док их... Јер ако „Револуција једе своју дјецу“, а за вријеме Француске револуције (период између 1789. и 1799. године) доказано је да једе (о чему ћу неколико година касније нешто малко и учити), што не би и југословенска комунистичка револуција, поред своје бројне дјеце коју је јела и појела, и банијске винограде, наводно несортне, слатко појела.

Посматра ме, ето, та самотна шљива са једне од грана у чистој и у облику земљане здјеле, или вазе, на правилно израслој крошњи. Крошњи с гдјекојим уврнутим, готово смеђим листом који неуморно трепери. Трепери као лишће у крошњама бреза и топола – јасика је једна од најљепших врста топола, коју је народ Баније, у неким ранијим раздобљима, звао трепетљика, чији су се – кора, пупољци и лишће користили и у љековите сврхе, а у народном вјеровању тјерала је и зле духове... Вјерујем да се старији сјећају некад популарне пјесме „Трепетљика трепетала, / пуна бисера...“ – ради се о старој српској свадбеној пјесми из Новог Брда, мјеста на Косову и Метохији, које је у Средњем вијеку најприје било тврђава, а затим и надалеко познат рударски и трговачки град... Е, сад, да ли је та трепетљика – топола, или је трепетљика – свјетилка... питам се, питам се...

Посматра ме та, једна једина... коју послије септембарског трешења нису откинуле ни снажне очеве руке приликом дрмања читаве крошње, није је откинула ни дуга тркља којом је кврцкао између гранчица како би попадале и оне које се нису дале, нису је избушиле ни осе, пчеле... Посматра ме та која се није дала у пад и у додир са земљом која ју је хранила и која је, иако је каснија јесен, а судећи по њеној боји и једрини, и сад храни.

А ја чувам краве – Мирову, Дикуљу и јуницу Лисову. Мирова је њихова мајка. И она их чува, а не само ја. Она је најмирнија, најпаветнија и намљичнија крава коју смо икад имали. С друге стране, често сам се питао: да ли то Мирова чува само њих или чува и мене? Јер она увијек пасе близу мене. Без обзира да ли стојим, пјевушим или својим сањаријама привлачим даљине у којима размјештам

све оно што желим да једном видим, да ли сједим и нешто пискарам (држећи овећу и дебелих корица теку на кољенима), да ли читам књигу или новине – код којих се увијек сјетим стихова Григора Витеза (1911–1966), српског и хрватског pjesника и прозног писца за дјецу, и преводиоца:

*Крава чита новине
У царству хладовине.
Два је слова прочитала,
А три листа прогутала.
Сад прежива умно
Легавши на гумно.*

Кад подигне главу и погледа ме, Мирова, која, с времена на вријеме, погледава и у моје новине (никад нисам докучио да ли је било шта и прочитала, а да би прогутала, и не само она, него и оне двије, који лист, кад бих новине и оставио на каквом капућу на коме сједим – то се никад није догодило; знало је говече, а посебно крава, да сажваће остављену весту, кошуљу, капут, капу...), вјероватно замишља, задовољна, како ме је даровала крајичком неба који је у том тренутку својим крупним очима освојила.

**Мирова је њихова мајка.
И она их чува, а не само
ја. Она је најмирнија,
најпапетнија и
намлијечнија крава коју смо
икад имали. С друге стране,
често сам се питао: да ли то
Мирова чува само њих или
чува и мене? Јер она увијек
пасе близу мене**

Стојим, дакле, испод крошње шљиве. Шљиве с плодом који је још увијек на њој. Па ми дође да му кажем да сам гладан. Јер чувати говеда нацјел дан није исто као кад их се чува за каснијег прољећа, цијелог љета и ране јесени: из паше се дотјерају до једанаест, а онда се у четири или пола пет послјеподне, кад мину врућине, изгоне у пашу.

Затим је, изненада, од југоистока ударио вјетар по шуми Церику, по воћкама и њивама Станова. А ја нисам могао а да се не загледам у шуме горе Шамарице, на јужној страни села. У шуме развучене у густа, смеђа платна грана. Платна извезена шлингоријом све рјеђег лишћа. Била су то платна која су се под тим изненадним, предвечерњим вјетром развијала у сан у коме је мојим желуцем, све јаче, уз једнако ударање срца (кажем: једнако, а не као ово, данашње, ритмично, тахикардично, никакво), крућила и моја глад.

Вративши поглед у грану с плодом шљиве – ње, шљиве, тог плода, није више било. Могуће је да се изгубила, изгубио, свеједно, у некој другачијој боји јесење већ спарушене траве, или у крторовинама, или у мрклини какве дубље мишје рупе...

Па сам стопом пред стопу изашао испод крошње. Све у страху да тој драгој јединици не пригњечим очи којима ме је, с висине своје гране, гледала.

А онда је њена модроплава, црна боја, која ми је остала у очима, смирила моју глад.

Мирова је осјетила шта се догодило: чудно и сажљиво ме гледала. И тихо је мукнула кћерима да крену.

Јер оне су, вјерујем, и том спарушеном травом бар донекле смириле своју глад.

*

Предјели Баније одувјек су ми били и слике глади на великим географским картама које су висјеле на зидовима школских учионица. А такве, или њима сличне, и, претпостављао сам, готово црне слике јаких глади, биле су ми и предјели великог дијела свијета. Предјели распоређени по страницама нашег првог атласа. Једног од мојих најмилијих тадашњих (и каснијих) уџбеника.

Ако и није било предјела са сликама јаких глади у њима (или на њима – картама и атласима), ја сам их видио. Видио сам их пред својим очима, а у бојама Унриног путра, сира, Труманових јаја, млијека у праху... Видио сам гладне широм свијета и гладне нас, по Банији – јер ране су: сушне, откупне, силоване обавезама, сељачко-радно-задружне, голоточке... педесете године.

Чувајући говеда нацјел дан, а касна јесен окреће очи у глад, видим на тим географским картама и страницама атласа банијске предјеле воћа и грожђе на остацима непосјечене и подивљале лозе бивших, споменутих винограда.

Дође послјеподне, а до подне је поједено оно што се понијело – ништа за касније није остало – па гледам земљопис очевог воћара на чијим стаблима искри понека већ присушена и још увијек модроплава, као она споменућа црна шљива. Нађем штап и бацам га по крошњама... Или кад угледам два-три здрава плода дивље јабуке у омањој шикари међе између Дмитровићевих Заорица и њиве у Комадима мога брата од стрица Стеве... Или кад кријући се уђем да уберем неколико сувих гроздова у сачуваним и у дивљу, високу траву зараслим лозама бившег винограда стрине Саве Ђурић, чија је кућа прва у Боројевићима, кад се из Комоговине иде на исток, за Костајницу, а с посљедњим је бројем кад се иде од истока ка западу: добро се сјећам да је на њеном бијелом зиду била плава лимена таблица (какве су биле и на свим нашим кућама), с бијелим бројем 105... Па добро дођу вјетром, маглама, сумаглицама и благим титрајима сунца, по Гајинама, Пећини и густим растињем зараслим међама по Брдима, присушени плодови такође модроплавих трњина (много година касније сасвим случајно ћу сазнати да су неки научници утврдили да европске птице, само европске, не дирају плодове плавих и тамноплавих боја – може бити... ко ће га знати), па плодови глогиња, дрењина, па ситни црни плодови по ниским врежама дивљих купина које расту по њивама као коровске биљке, па у мразом

спарушеној трави нађенога мокрог, прљавог ораха, па сачуваног, неопалог љешњака у неком од околних грмова...

Каква слатка радост!

Неко ће можда рећи да то и нису ти предјели Баније и ти предјели свијета по којима било шта од тога више и не расте.

А мјера за нашу глад била су дјеца која умиру од глади у далекој некој Африци.

*

У историји моје пољопривредно-тежачке обједовне, никад бар донекле написане књиге, посебно мјесто код копања кукуруза у прву и у другу руку (огртање) имали су:

– ручак (тако смо звали доручак – од око 8.00 па до 8.30): обавезно жгањци, вађени у здјелу на чијем је дну био скоруп, зачињени машћу у којој је пржен црвени (црни) лук, а по њима се сипао свјеж или свјежији сир. Најчешће су се јели с младим луком... И савремена музичка мелодија почиње да се рађа у додиру жлица (кашика) са здјелом, у здјели. Нас деветоро, једанаесторо тежака – код некога знало је бити и више – сједимо око обично два разастрта и ружама извезена столњака, а код некога добро је дошла и овећа пређна плата (плахта, чаршав). И као по договору: најприје својом жлицом жгањце узима онај тежак – уз његово: „Ај, Боже, помози!“, или: „Ај, помоз', Боже!“ – који сједи до Сунца, до источне стране, па за њим крећу и остали. С тим да прво захватање жгањаца тече у смјеру кретања Сунца, односно казаљки на сату... И нема журбе. Нема било каквог мијешања својом жлицом – мајарица (куварица, домаћица), последије одока одмјерене количине поједених жгањаца, узима здјелу и добро их протреска... Прије почетка јела и на самом његовом почетку точи се ракија – домаћин је ракију доносио са собом, од куће. Точио је свакоме по чашицу. А онима који су је били *потребнији* и по двије;

– ужина (тако смо звали ручак – од око 12.30 па до 13.00 сати): обавезно гра (грах, пасуљ), са сувим месом, које се кувало у њему. Могло је да се стави и суве сланине. То се јело са зеленом салатом (шалатом, шелатом) или младим луком... Каквог ли је лијепог живота било у слици, која најприје почиње с точењем ракије, кад мајарица донесе пун лонац гра и наспе га нама, тежацима, у велику здјелу... Даље се с јелом почиње као и код ручка: најприје жлицом из здјеле захвата онај тежак који сједи до Сунца, односно до истока – и такође уз оно обавезно, молитвено: „Ај, Боже, помози!“... – понекад то изговара с чашом ракије у руци, а онда крећу и остали... Мада се та неписана, а негдје и дуго чувана традиција, култура, касније губила и прилично изгубила. Али су се капе обавезно скидале код сваког обједовања... Затим долазе крпице са скорупом. А знало се догодити да се код угледнијих домаћина (нисам рекао: богатијих) нађе и још нешто на занимљиво извезеним столњацима. Њих смо, ручак и ужину, обављали у хладовини неког огромног јасена, старе крушке, јабуке, шламе, дивље трешње... поред њиве на којој се радило; – вечера је била код куће домаћина: гра – онај што се кувао

за ужину, уз нешто меса, зелена салата, а код некога је било и домаћих колача. И ракија се *богатије* точила.

У жетву се ишло послеподне. Уз ловру на њиви – ловра би могла да се тумачи као, по далматински, неки облик маренде. Доносила се два, два и по сата од почетка рада: шунка, суве месне кобасице, колачи, ракија, пиво (кад је ушло у моду, и који динар кад би се стекао па се могло), кава (кафа). Прилично богата вечера била је код куће домаћина.

И као по договору: најприје својом жлицом жгањце узима онај тежак – уз његово: „Ај, Боже, помози!“, или: „Ај, помоз', Боже!“ – који сједи до Сунца, до источне стране, па за њим крећу и остали. С тим да прво захватање жгањаца тече у смјеру кретања Сунца, односно казаљки на сату

У косидбу се ишло у рано јутро. За росе. И косило се до око једанаест сати. Уз ручак (опет кажем: доручак), на мјесту гдје се косило: пржени лук с јајима, сир, шунка, суве месне кобасице, ракија, пиво и богато јело код куће, последије повратка с косидбе.

Слике тих и таквих ручкова, ужина, ловри и вечера нестале су у тишини шлингорије растегнутих платна чудне, и свјетске и наше, непоуздане историје.

*

Обједовао сам, јео, свеједно, хранили ме и хранио се на безброј мјеста и на много начина. У животу дугом осамдесет година – толико их се накупило док ово пишем.

Под мјестима не подразумејем државе, њихове градове и села, него: кућу, подрум, таван, болницу, школу, касарну, њиву, виноград, воћњак, шуму, колибу, запрежна кола, тракторску приколицу, камион, канцеларију, воз, аутобус, аутомобил, трамвај, авион, брод, шатор, ресторан (самоуслужни, раднички, млијечни, хотелски, ресторан друштвенополитичких организација, културних институција, фудбалских клубова...), улични киоск брзе хране, посластичарницу, ђевабџиницу, буреџџиницу, пиџерију...

Под начинима подразумејем положај у коме сам јео и једем: седећи за столом на столицама или клупи, седећи изван стола на клупици, треношцу, затим на поду, степеницама, земљи, клади...

ходајући, у мјесту стојећи, лежећи у кревету, трави, сијену, слами... чућећи... И лијепо каже чешки пјесник Јан Скацел (1922–1989) у пјесми „Котларжска 35а“ (адреса пјесниковог стана у Брну), из књиге *Јесен с мртвим јастребом* (избор и превод Бисерка Рајчић, КОВ, Вршац, 1998):

*Назад ту је још нешто
што не смемо да изговоримо
тихо смо га заборавили
гласно га не знамо*

Некадашње дијете, које је то данас поново постало, не памти ту храну као количину, као храну којом се повлађује глади, као храну коју се већма, у ствари много прождрљивије једе очима него устима, већ искључиво као мирис и укус: цицваре, кагане с брашном и љевуше бабе Јеле, у Јошавици; варива од корабе и кеља, са сувим ребрима, и крumpира у тевсији с комадом свињског меса извађеног из паца (саламуре) и печеног у ролу (рерни) зидане пећи, код мајке Данице, у Комоговини; секељи гулаша уне Смиље Шимулије, у Петрињи; говеђе или јунеће јухе (супе) и ручка: та иста кувана говедина, или јунетина, крumpир и сос од парадајза госпође Матилде Михољевић, у Петрињи; кнедла са шљивама тетке Драге Кајгане, у Петрињи – иначе моје учитељице у Комоговини; хладетина (пихтија) бабе Љубе Велебит, у Петрињи – увијек сам их јео и једем уз чај; сладоледа у посластичарници код Нурије Османовића, у Петрињи – на укус и сласт који су ме подсетили на њихов сладолед, наишао сам 2004. године у грузијском ресторану хотела Космос у Москви; пржене пилетине, уз истовремено печену погачу сестре од стрица Десанке Десе Милешевић, у Бијеловцу код Костајнице (данас: Хрватске Костајнице); филека (шкембића) у „Гавриловићевом“ ресторану у Дому културе „Моша Пијаде“, у Петрињи; „Гавриловићевих“ чварака, у Петрињи; чаробне јухе тетке Саре у ресторану Виле „Гавриловић“, у Петрињи; чорбастог пасуља у ресторану Школе резервних официра, у Билећи; пржених јаја са шунком у Млијечном ресторану близу старе тржнице, у Карловцу, као и истог тога у Млијечном ресторану на почетку десне стране Крањчевићеве улице, у Сиску; јагњетине у гостионици, уз десну обалу Уне, код мајстора Љубе, у Костајници, и јагњетине у гостионици с лијеве стране цесте на излазу из Удбине, кад се иде према мору; ђевапа „Код Мује“, у Бањалуци, као и ђевапа у Босанској Костајници (данас: Костајници) и Босанском Новом (данас: Новом Граду); погаче моје таште Ранке, у Комоговини, али и кад је пошаље, уз сир са скорупом и месном кобасицом мојој породици у Сисак Предграђе, по пријатељу Славку Жишку, возачу аутобуса петрињског Славиятранса – била је то радничка линија Комоговина–Жељезара Сисак; шарана прженог с кукурузним брашном Миље Кордић, у Чешком Селу код Петриње; пржених крменадли с помфритом и зеленом салатом у Комерцијалној сали Радничког ресторана Жељезаре Сисак; месних кобасица мога брата Раде, у Петрињи; жгањаца мајке Илинке Метикош, у Глини, и у Сиску, кад дође у посјету породици сина Дане; телетине испод сача, с пекарским крumpиром, у ресторану Винодол, у Загребу; јаретине испод сача коју је у дворишту своје викендице у Бибињу код Задра припремао мој кум Милорад Инђић; фриша енд чипса (*frish and chips*) – погача,

бакалар и помфрит, популарно јело енглеских радника, у Њукаслу, у Енглеској; италијанских пица моје кћерке Сандре и зета Хјуа, у Бенабију, у Тоскани – припремају их напољу, на великом столу, наткривеном виновом лозом, а пеку их у вањској пећи узиданој у камени зид; меса с роштиља у ресторану „Зона Замфирова“, у Београду, меса с роштиља мог пријатеља Николе Рогуље, у Београду, и меса с роштиља мог зета, легендарног рвача и рвачког тренера Милана Ненадића, у Елемиру код Зрењанина; јагњетине и прасетине коју је пекао мајстор Владо у ресторану Ногометног клуба Металац у Сисак Предграђе, као и тога истог које сам, као „првак свијета“, лично пекао, док сам пекао; суве месне кобасице Јовице Црнојевића, из Новог Сада, на представљању књига банијских аутора на Сајму књига у том граду; риблије чорбе и пржене деверике (у фритези) код Љубе „Тривача“, у Гроцкој; чорби Наташе Дмитривић – кад их припрема у Београду или Петровчићу, селу у Срему; старих банијских јела – жличњака, кнедла са шљивама, цицваре, хладетина, жгањаца, палачинки печених у ролу... моје супруге Радмиле, у Сиску, а од 1991. године овдје, у Београду... И тако даље... и ко би то све...

А страх од хране могао сам понекад и да прећутим. Само да нисам био гладан.

И да највећи дио те хране нису јеле моје гладне очи.

*

У глади и из глади, кажу, свака се мудрост рађала и рађа. И мудрост оних писменословних који су нам је у писменима својим остављали. И оних, народних, усменословних који су проносили искуство своје мудрости о глади од уста до уста, а нама их је Вук Ст. Караџић записао и оставио: *Ако си гладан, глади се по трбуху. – Гладан и патријар хљеба ће украсти. – Гладан пас о комаћу сања. – Глад и курјак из шуме ишћера. – Гладни хрти боље лове. – Гладно око не спава. – Гладну свату и дивљаке у сласт иду. – Глад очију нема. – Грђа је глад од куге. – Грђа је глад од смрти. – Да има сира и масла, и моја би мати знала гинати гинаницу. – Ко купус сади и крмачу храни, не доји се глади. – Ко љети хладује, зими гладује. – Комад је у туђој руци свагда већи. – Ко слуша, он и куша. (Дају му те једе.) – Лакоме су очи према погачи. – Сит гладну не вјерује. – Сит весео, гладан плакао. – Чорбе чок, меса јок...*

*

Ако је француској краљици Марији Антоанети (супрузи Луја XVI, кћерки царице Марије Терезије, која је својим декретом, царица Марија на име, 1777. године, укинула једини православни манастир на Банији – манастир Комоговину) приписана никад доказано изговорена реченица: „Ако немају хљеба, па нека једу колаче!“ – оригинална реченица је написана десет година прије њеног рођења, а гласи: „Сјећам се импровизације велике принцезе која је, након што су јој рекли да сељаци немају хљеба, одговорила: ‘Нека једу колаче!’“, коју је, ту реченицу, написао швајцарско-француски филозоф, писац, политички теоретичар Жан Жак Русо – мојој баби Јели приписана је, с моје стране, доказано изговорена реченица: „Глад је болу од сваке ‘ране најздрав’ји л’јек!“

POVIJEST U TRI SLIKE

SA RADNOG STOLA

Donosimo tri priče „ispale“ sa radnog stola našeg suradnika Borivoja Čalića koje svaka na svoj način govori o položaju i iskustvu Srba na ovim prostorima – od rekordne donacije knjaza Miloša fondu Matice ilirske preko predavanja prote Milana Radeke o sv. Savi u Vukovaru netom nakon oslobođenja do Orfeliniovih muka s knjigom o ruskom caru Petru Velikom

PRIREDIO: Borivoj Čalić

KNJAZ MILOŠ NAJVEĆI DONATOR MATICE ILIRSKE

Na osmoj skupštini zagrebačke Čitaonice, 10. i 11. februara 1842., predložio je njen predsjednik grof Janko Drašković da se ustanovi fond iz kojeg bi se izdavali „stari klasici dubrovački i ostale znanstvene i obće koristne knjige u našem narodnom jeziku“. Skupština je zaključila da se po primjeru Matice češke u Pragu i Matice srpske u Pešti zasnuje fond pod imenom Matice ilirske. Novo društvo ostalo je, do službene potvrde, u okrilju Čitaonice koja je, nakon akcija za prikupljanje novca za osnivanje pozorišta i privrednog društva, započela sa sakupljanjem priloga za Maticu. Već prve godine prikupljeno je preko 5000 forinti. „Od Srba prinese na veliku radost tadanjih rodoljuba Miloš Obrenović, bivši vladalac Srbije, sto carskih dukata“. O tom prilogu izveštavaju već na naslovnoj stranici, donoseći ovo kao prvu vest, *Ilirske narodne novine* 2. jula 1842. godine:

„Njegova Svetlost Knjaz Miloš Obrenović, kojega su zasluge za mnogostručno razvitje pobratimskog nam naroda serbskoga napose, a velikodušnost u obće celomu svetu poznate — blagoizvolio je ‘Matici ilirskoj’ 100 ces. dukatah darovati sa vele važnim pismom sledećeg saderžaja: „Slavnoj ilirskoj Matici. Videći slavne ilirske Matice kako izrjadnost celi njene, tako i udbnost sredstvah k poštiženiju one, a imeno revnostni trud vitežkih Horva-

tah na prostranom polju slovesnosti ko ustrojeniju i utvrdjeniju narodnosti, najmilie i najsvetlije časti sušenosti čovečeske, i kao člen prostranog naroda slavenskog radujući se lako izvestnomu uspehu predpohvaljene Matice ilirske, čuvstvujem sebe milim nekim čuvstvom pobudjena userdstvovati na polezni fond taj od strane moje neki podarak, koi u 100 ces. dukata ovim preprovodeći umoljavam slavnu Maticu, da bi istu summicu ko ostalim svojim prilozima prisovokupiti i blagoželanija ko preuspevanju svojemu, kao i čuvstva udivljenija i počitanija mog primiti dobrotu imala. U Beču 11/23. Junija 1842. Knjaz Miloš Obrenović. — Po zapovesti knjažeskoj Jakov Živanović v. r. direktor dobarah knjažeskkih.“

Najmanji prilog utemeljivača određen je na 50 forinti u srebru, a prilog Miloša Obrenovića od sto zlatnih carskih dukata iznosio je 460 forinti u srebru i bio je do tada najveći pojedinačni prilog. Sledio je prilog đakovačkog biskupa Josipa Kukovića od 400 forinti.

O ovom prilogu Stanko Vraz pisao je Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom: „Javljam Ti, da je serbski stari Dyoniz poslao 100 svetlih cekinah s toržestvenim jednim pisanijem, nad kojim se darom ovde sve uzradovalo.“

PREDAVANJE MILANA RADEKE O SV. SAVI

Među oskudnom građom koja govori o radu Pododbora SKD-a „Prosvjeta“ u Vukovaru sačuvan je rukopis „Predavanje o sv. Savi“ ispisan rukom prote Milana Radeke na pet stranica s linijama formata A4. U rukopisu su vidljive i autorove korekcije i intervencije.

U Vukovaru je 23. decembra 1945. osnovan Pododbor „Prosvjete. Vidljiv je napor i lokalnih vlasti i centrale u Zagrebu da se predratna građanska udruženja koja su nosila nacionalni predznak okupe u novom društvu. Posebno se to odnosi na Vukovarsko srpsko pevačko društvo „Javor“, tada već sa sedamdesetodišnjom tradicijom, društvo na koje su vukovarski Srbi bili veoma ponosni. „Javor“ je prvih godina nakon rata i bio noseći stub kulturnih događanja organizovanih u „Prosvjeti“ pa tako i svetosavskih beseda koje su održane u Srpskom domu 1946. i 1947. godine. Upravo su svetosavske besede bile centralni godišnji događaji srpske zajednice i „Javor“ je nastojao da se bar proširenim repertoarom, na kome su se našle i partizanske borbene pesme, nekako pokuša prilagoditi novoj društvenoj situaciji. To nikako nije bilo lako, a čini se iz dokumenata da je stalno postojala tiha opozicija pa Pododbor nije uspeo da razgrana svoj rad.

Nije poznato kako je rukopis Milana Radeke završio u Vukovaru. Moglo bi se prepostaviti da je rukovodstvo Pododbora tekst dobilo iz zagrebačke centrale kao nekakav predložak kako u novom vremenu govoriti o Svetom Savi. Vidljivo je, uostalom, čini se uz izvesnu nelagodu, i nastojanje prote Radeke da lik najznačajnijeg srpskog svetitelja pomiri sa novim okolnostima. Nije poznato da li je ovaj tekst i upotrebljen u Vukovaru. Ma kako neznan, rukopis ovog predavanja donosi se i kao mali prinos opusu ove značajne ličnosti srpske kulture. Tekst donosimo u cijelosti:

Pretsjednik pododbora „Prosvjete“ u Karlovcu prof. Milan Radeka pozdravio je prisutne na svetosavskoj besjedi u Karlovcu 26 I 1946 g. ovim govorom:

Braćo i sestre! Drugovi i drugarice! Građani i građanke!

Pozdravlja vas danas, po društvu Prosvjeti, Sava Nemanjić.

Vas male pozdravlja ono bljeđušno dijete, kom je mati, da joj bolje poraste, dala ime Rastko. „Rasti mi, rasti, moje čedo malo!“ „I dobro poraste“ kako vele knjige starostavne. Svi govorahu: „ovo će dijete biti neko novo znamenje“.

Vas dječake pozdravlja drug koji je pobjegao od kuće, ali – u školu! Koji je pobjegao ne iz želje za pustolovinama, a imao ih je dosta, kad su ga, ne jednom, zarobili razbojnici, ne zato da luta stranim zemljama, a nagledao ih se mnogo na svojim putovanjima – nego zato da doživi najviša duhovna iznenađenja.

Omladinu pozdravlja mladić koji je uspio bez štete po svoj karakter da sa djetinjske privrženosti roditeljima pređe na zanos za najvišim idealima, pa da tako steće golemu volju i snagu za rad na korist naroda. Ovaj je omla-

dinac uspio „jer srcem bijaše prikovan za mudrost...“.

Vas roditelje pozdravlja onaj kome otac pored svih briga i žalosti koje je imao s njime, savjetuje: „Oči tvoje neka gledaju pravo, neka se kreću na ono što je pravedno; ne sklanjaj se ni desno ni lijevo; uči onome što je pravo da ti život bude u miru...“

Vas nastavnike i kulturne radnike pozdravlja neobično priljezan i revan đak, kasnije i sam prosvjetitelj, nastavnik i učitelj naroda, kako veli pjesma u njegovu slavu „koi obiđe svu zemlju predajući narodu dobre naravi i običaje“. Zato ga je narod i unio u pjesmu i pripovijetku.

Vas građane pozdravlja onaj koji je svuda i uvijek prednjačio u dužnostima prema narodu i državi.

Vas borce pozdravlja neustrašivi, koji savjetuje: „ne vojajte bez pravde“. A kad je bilo za pravdu, onda je on prvi. I onda je bilo izbezumljenih zlikovaca, kao jedan koji je sam sebe nazivao Gotom i zloumni, kamenoumni, gorak dušom, svirepoumni junac, ubica i nemilostiv, jarostan i opak i vrlo nešastan, kome veselje bijaše smrt čovječja, koji sbra mnogo nebrojeno mnoštvo svakojakih naroda, pa s velikom ohološću, ričući kao lav, krenu se na otačastvo naše s namjerom da mu napakosti i da ga sasvim opustoši. A Sava izlazi preda nj i veli: „Znaj da se mi nećemo ustrašiti od vas, uzdajući se u Boga, niti ćemo se ukloniti ispred vašega mnoštva...“ Kao da je 27 III bio u Beogradu.

Vas vršioce i predstavnike narodne vlasti pozdravlja onaj koji je u tri generacije (ocu, braći i sinovcima) kao kritičar i saradnik, kako svojim većim akcijama, kako svojim sistematskim radom, tako i svojim ugledom (čak i mrtav!) – pomagao je da se država sredi i učvrsti iznutra i osigura spolja. On pristaje i u naša vremena, jer i onda je bilo bratoubilačke borbe. „Hteo bih da ispričam mržnju između braće, a ustežem se od stida. Zbog naše mržnje bismo mi na prekor i porugu svih oko nas. Ali nećemo osuditi braću nego onoga koji je bio uzrok mržnje njihove.“ I tada je zemlja bila pustošena. „I zbog ovakvoga neprijateljstva i gonjenja među braćom zemlja je bila u velikoj nevolji, kao u nekoj tjeskobi zapustjevši od gonjenja i prolića krvi, propadajući do kraja od gladi zbog neoranja, tako da su se mnogi po tuđim zemljama razišli“. A on dolazi da miri: „Dolaskom svetoga braća se sjediniše u ljubavi. Gonjenje i plijenjenje prestade, a svi protivnici, videći kako braća žive zajedno u ljubavi im se pridruživahu...“

Sve nas pozdravlja onaj koji savjetuje da se klonimo ljudske slave i da ne mudrujemo visoko, koji je od svega svoga najprije odjeljivao za uboge, koji ne porobova trpezama, niti se odade mnogome vinu, niti raširi crijeva kao stoka, niti baci nahranjenu utrobu u meke odaje.

Zajedno s njime pozdravlja vas sve i „Prosvjeta“, zahvaljuje vam na posjeti ove svečanosti i želi vam da ovo večer provedete vedro i ozbiljno, radujući se našoj slobodi, ali i svjesni da je sloboda najprije briga i dužnost, a onda tek uživanje.

NAJLEPŠA SRPSKA KNJIGA 18. VEKA

Jedna od najznačajnijih i najobimnijih, a nesumnjivo najbolja srpska knjiga 18. veka jeste dvotomno delo Zaharije Orfelina o ruskom caru Petru Velikom. Knjiga je pod naslovom *Žitije Petra Velikog* štampana u Veneciji 1772. godine, u štampariji Dimitrija Teodosija. Ovaj venecijanski Grk imao je dozvolu mletačke države za štampanje ćirilčnih knjiga, a već od samih početaka svog delovanja saradnja sa Zaharijem Orfelinom dovela je do poleta u radu štamparije. Tokom 60-ih godina 18. veka objavljen je onde čitav niz bogoslužbenih i bogoslovnih knjiga, ali i prva dela srpske svetovne književnosti: knjižice Orfeliniovih pesama – prve pojave štampane poezije u srpskoj kulturi, prva štampana istorija Srba, prvi priručnik aritmetike, prvi srpski časopis, bukvari, latinske gramatike... Mnoga od tih izdanja i danas su nemali istorijski i bibliografski problem. Od nekih nije sačuvan ni jedan primerak, mnogima još uvek nije precizno utvrđena godina izdanja, neka nose lažno mesto izdanja, dosta je nepoznatog u pogledu njihovih izvora i uzora, bez preciznog odgovora je i pitanje načina na koji ih je Orfelin birao za objavljivanje, pripremao za štampu i mnogo toga još.

Posebno mesto u tom nizu zauzima Orfelinova knjiga o Petru Velikom. Ona je, uz *Istoriju* Jovana Rajića, i jedna od najvažnijih knjiga u srpskoj književnosti i kulturi u 18. stoleću. Ako ova tvrdnja, istaknuta već mnogo puta i u raznim prilikama, nije preterana, onda se može reći da je to i jedna od

najznačajnijih knjiga u srpskoj kulturi uopšte. Pišući svoje delo Orfelin je koristio obimnu literaturu, i rusku i zapadnoevropsku, umeo je da pronađe i arhivske izvore i da ih kritički vrednuje. Nije se uzdržavao ni da polemise s Volterovim stavovima.

Te 1772. godine iz štamparije su izašla dva izdanja. Oba su anonimna, bez imena autora na naslovnoj stranici. Prvo izdanje štampano je na lošijoj hartiji, nema posvetnu epistolu ni predgovor. Drugo izdanje, izmenjene naslovne stranice, ima dve varijante koje se razlikuju u dužini predgovora i nekim različito prelomljenim stranicama unutar knjige. Obe varijante imaju posvetno pismo upućeno ruskoj carici Katarini Velikoj koje je potpisao Dimitrije Teodosije. Ime pravog autora bilo je nepoznato više od jednog stoleća. Tek je Dimitrije Ruvarac 1887. pronašavši primerak ilustriranog izdanja konačno otkrio Orfelinovo autorstvo. Činjenica da su prva izdanja izašla bez imena autora dugo je bila predmet razmišljanja i rasprava književnih istoričara.

Ilustrovano izdanje nastalo je dodavanjem bakroreznih priloga u štampanu knjigu. Štampani tekst ukazivao je na ilustracije, kao što je i na samim bakrorezima stajalo na koju se stranicu knjige odnose. Na bakroreznju naslovnoj stranici čita se ne samo Orfelinovo ime, zajedno s njegovom titulom bečkog akademika, već i onakav naslov kakav je autor zamislio svojoj knjizi,

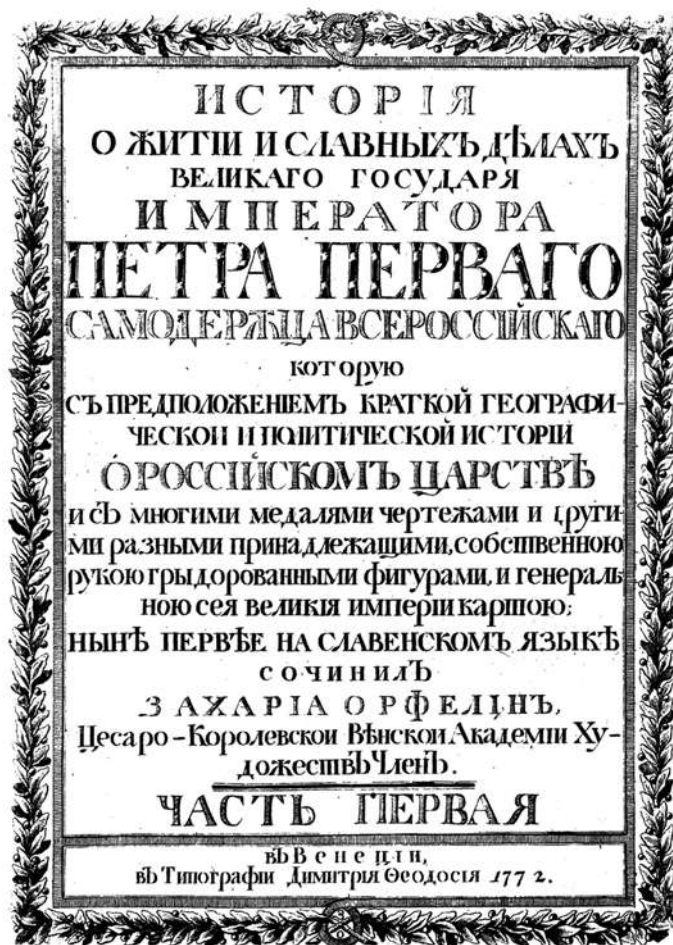
kitnjast i svečan, sasvim u duhu svog vremena – *Istorija o životu i slavnim delima velikoga vladara imperatora Petra Prvoga, samodršca sveruskog* – i posve u skladu sa zanosom kojim je, na granici obožavanja, napisao Orfelin biografiju najslavnijeg ruskog cara.

Malo je knjiga, posebno od onih velikih i važnih, kojima je dugo bio zaboravljen autor. Orfelinova knjiga o Petru Velikom imala je takvu, zlosrećnu, sudbinu. Ona je svom autoru donela, čini se, jedino razočaranje i ogorčenost, što je svakako delovalo i na njegovu kasniju neveselu životnu sudbinu. Problem izdanjâ i varijanti ove knjige, jedno od najkrupnijih pitanja obimne i raznovrsne Orfelinove delatnosti, koje je privuklo nemalu pažnju i tumačeno na različite načine, dobilo je svoje objašnjenje pronalaskom arhivske građe u ruskim arhivima. To otkriće dopunilo je i Orfelinovu epistolarnu ostavinu te povećalo već ionako mali broj njegovih poznatih pisama te omogućilo da se o okolnostima izdavanja ove knjige stvori prilično celovita i zaokružena slika.

Iz pisma ruskog poslanika u Veneciji, markiza Pane Marucija, Grka, inače Teodosijevog rođaka, upućenog 1771. ruskom vicekancelaru knezu Aleksandru Mihajloviču Galicinu otkriva se da su u ruskim visokim krugovima znali za poslove oko ove knjige i očekivali njeno objavljivanje te da je štampanje knjige završeno. Primerke knjige bez autorovog imena poslao je 1772. Maruci u Beč, ruskom poslaniku Dimitriju Mihajloviču Galicinu, vicekancelarovom bratu od strica. Knjiga je te godine puštena na tržište i stigla do Moskve i Sankt Peterburga. Potražnja je bila velika, jer u Rusiji nisu imali slično delo o svom slavnom vladaru, pa je onde 1774. knjiga preštampana uz činjenične i jezične ispravke.

Dimitrij Galicin poslao je knjige vicekancelaru, svom bratiću, u Moskvu, uz pismo u kojem mu javlja ime autora, a to je: „jedan od mojih poznanika, koji živi u Mađarskoj i zove se Zaharija Orfelin, i da se on brinuo da stil svoje knjige sačini od slaveno-srpskog i ruskog jezika s tom namerom da bi ne samo njegovim zemljacima Srbima, već i Rusima bilo moguće da je razumeju.“ U poznanstvu ruskog kneza i srpskog pisca mogao je posredovati Galicinov kurir, osoba od posebnog poverenja ne samo bečkog poslanika već i ruskog dvora, poznat i samoj carici koja ga u jednom pismu naziva „naš Julinac“. Pavle Julinac pisac *Kratkog uvoda u istoriju porekla slaveno-srpskog naroda*, knjige koju je Orfelin objavio u Veneciji kod Teodosija 1765. godine.

Uz pismo od 25. oktobra 1774. Dimitrij Galicin poslao je ponovo vicekancelaru knjige napominjući: „Sad biste Vi mogli reći da Vam ne bih trebao ponovno slati tu knjigu, ali ako izvolite razmotriti okolnosti i razloge te pobude, zbog koje vam šaljem ovu drugu pošiljku, ne sumnjam da ćete Vi isto priznati da je ovaj moj postupak logičan. Te se okolnosti sastoje u sledećem: 1. da mi je prethodna dva primerka poslao venecijanski štampar koji je, posvađavši se s autorom i izdavačem njige, prisvojio knjigu sebi i okoristio se tuđim radom kao svojim; 2. što su mi ovi poslednji primerci poslani od samog autora Zaharije Orfelina koji, budući da je poreklom Srbin, ima prebivalište u Mađarskoj, s molbom da jedan od njih bude dostavljen dvoru i da se nastoji da on Njenom Imperatorskom Veličanstvu bude podnesen; 3. što se u ovim primercima nalaze karte i figure, pomenute na raznim mestima u knjizi, a koje je sam autor rezao u bakru i kojih nije bilo u primercima prvog izdanja. Ova poslednja okolnost za mene je bila i glavna pobuda za primitak ovih knjiga i za ovu drugu pošiljku.“

Zaharija Orfelin, u. N. V. A. K. V., Venecija.

Na osnovu navoda u ovom pismu i uz njega priloženih knjiga, nedvosmisleno je jasno da je *Istorija o životu i slavnim delima velikoga vladara imperatora Petra Prvoga*, samodrška sveruskog konačno bila završena u ranu jesen 1774. godine. Primerci koje je požurio da, preko Beča, pošalje u Rusiju bili su nesumnjivo među prvima koje je Orfelin potpuno opremio svim predviđenim ilustracijama.

Naposletku je i sam Orfelin pisao 14. avgusta 1775. iz Sremskih Karlovaca ruskom vicekancelaru: „Nedavno su me uverili da je štampar (kao što sam već video), izbrisao jedan odlomak u mom predgovoru, takođe je i moje ime na naslovnoj stranici *Istorije* prikrilo, i ne dočekavši figure koje se pominju u *Istoriji*, preduhitrio me i tu moju *Istoriju* poslao kao svoju vlastitu, da bude podnesena Njenom Imperatorskom Veličanstvu.“ Orfelinovo pismo razjasnilo je mnoga dosadašnja pitanja, nedoumice, pretpostavke i nagađanja koja su se vremenom umnožavala, sve u plemenitoj težnji da se jedno od centralnih mesta ne samo u opusu Zaharije Orfelina, već i važna tačka, književna i likovna, u kontekstu srpske kulture 18. stoleća, rasvetli i objasni kako valja.

Iz pisma je jasno da je Zaharija Orfelin pisanje *Istorije* započeo 1765. godine. Tu svoju nameru saopštio je Dimitriju Galicinu, kako je to već prethodno, u svom pismu, potvrdio ovaj ruski ambasador u Beču. Od Galicina Orfelin, čini se, nije očekivao samo dopuštenje već, vrlo verovatno, i neku drugu vrstu podrške i pomoći, možda ne toliko tokom pisanja knjige i izrade ilustracija, koliko prilikom budućeg uspostavljanja vezâ s ruskim dvorom i podnošenja gotovog dela ruskoj carici, od koje je svakako očekivao neku vrstu priznanja i nagrade. Rukopis je bio gotov sredinom 1770. i cenzura ga je odobrila za štampu 27. septembra iste godine. Orfelinova služba korektora kod Teodosija prestala je nekoliko dana ranije, 14. septembra.

Iako je rad na graviranju mogao teći i uporedno s pisanjem, čini se da bi se moglo poverovati Orfelinovima rečima da je ilustracije radio četiri godine, što će značiti tek u vremenu nakon što je rukopis predao u štampu. Čini se da je otiskivanje bakroreza i planirao da ostvari kod kuće, na svojoj presi. Možda bi se time mogla objasniti zagonetna činjenica da Orfelin napušta Veneciju u jeku priprema za početak štampanja njegovog životnog dela. Zašto bi inače propustio da nadgleda ovaj posao, osim ako nije požurio kući da se posveti radu na ilustracijama? Spor i mukotrpan posao graviranja, a nakon toga i otiskivanja bakroreza, svakako je morao dugo potrajati. Od izrade svih zamišljenih ilustracija Orfelin više nije mogao odustati, jer se u tekstu knjige već precizno pozivao na njih. Da je rad na ilustracijama trajao i nakon 1772. svedoči Orfelinov potpis na bakrorezu *Razgovor Turka i Rosijanina o Dardanelah* koji je uključio u knjigu. Na njemu se potpisao kao „člen obojih cesaro-kraljevskih venskih akademij hudožestv“, titulom koja mu je mogla pripasti tek nakon pomenute godine u kojoj su, do tada posebne bečke akademije bakroreza, slikarstva i vajarstva, spojene u akademiju likovnih umetnosti.

Kašnjenje ilustracija moralo je dovesti do nesporazuma, verovatno i do sukoba, između Orfelina i Teodosija. Orfelin je verovatno bio uveren da knjiga bez ilustracija neće biti puštena na tržište i to mu je moglo davati nekakvu sigurnost. Pošto je u štampanje dvaju obimnih svezaka, verovatno nezanemarljivog tiraža, uložio znatna sredstva, Teodosije je, iz vlastitih pobuda, a možda i na sugestiju Pane Marucija, odlučio da prekine nastalu situaciju. Prekid je bio odista grub i brutalan. Ako se i mogu naći razlozi

opravdanja za Teodosijevu žurbu, izostavljanje Orfelinovog imena na knjizi i krađa tuđeg dela besprimerni su i u širim razmerima.

Postupak Dimitrija Teodosija nije Orfelinu mogao dugo ostati nepoznat. Ipak, i u takvoj situaciji, suočen s činjenicom da mu je bezobzirno ukradeno njegovo životno delo, s divljenja dostojnom upornošću, Orfelin je nastavio da radi na bakrorezima. Na *Generalnoj karti sveruske imperije*, najvećem i jedinom datiranom bakrorezu u čitavoj knjizi ugravirao je da je izrađen u Sremskim Karlovcima 1774. godine. Na taj je način Orfelin označio vreme konačnog završetka knjige.

Orfelin i nije mogao doći do mnogo primeraka knjige koje bi popunio svojim ilustracijama i od kojih bi mogao da očekuje neku zaradu. Ne može se pouzdano reći o kojem bi mogućnom broju kompleta bila reč, ali on nije mogao imati na raspolaganju više od tek nekoliko desetina primeraka, 20 – 30 najviše, ako ih je imao i toliko. Govoreći na mnogim mestima u knjizi o njoj kao o istoriji, a naposljetku i unošenjem te reči u naslov ilustrovanih primeraka pokazao je Orfelin i kakvim je naslovom jedino poželeo da imenuje svoje životno delo. Kompleti bakroreza prodavani su i posebno kako bi oni koji već imaju knjigu mogli njima da dopune svoje primerke. Bakroreze je otiskivao i po potrebi, kada je imao porudžbinu.

Od svog životnog dela u koje je uložio ogroman stvaralački trud i nemalu umetničku energiju i kreativnost, verovatno i nezanemarljivu sumu novca, Orfelin nije imao baš nikakve koristi. Ono malo primeraka koje je još mogao imati za prodaju nije moglo biti dovoljno da mu pomogne u duševnom i finansijskom oporavku. Knjiga mu nije donela ni priznanje ni nagradu. Ako je i bio sklon mistifikacijama svog života i rada, okolnosti koje su dovele do zamršene situacije oko izdanja i varijanti njegove knjige o Petru Velikom, zaista ne treba stavljati njemu na teret.

Orfelinov Petar Veliki, po oceni Radovana Samardžića „knjiga je među najboljim u srpskoj književnosti, najšire shvaćenoj, svih vremena“. I malo dalje: „Samo se Srbima moglo dogoditi da u svom istoriografskom radu i razvijanju svojih intelektualnih moći uopšte prenebregnu ovo delo koje je u ponečem iznad onovremenog evropskog nivoa.“ A zaslužni istraživač njegovog života i dela Tihomir Ostojić piše: „vrlo se retko javlja istoriska monografija od 191 štampana tabaka. Piscima takih dela se i danas, kad imaju mnogo više interesa i moralne potpore od društva, priznaje bar marljivost, energičnost i izdržljivost, ako baš ništa nema da se prizna. Koliko više se mora to priznati čoveku koji piše na prvom početku književnog pokreta i u jednoj zapuštenoj sredini koja se budi iz duševne letargije, i to teškom mukom, kao da joj olovo visi na teret.“

Orfelinov Petar Veliki, po oceni Radovana Samardžića „knjiga je među najboljim u srpskoj književnosti, najšire shvaćenoj, svih vremena“. I malo dalje: „Samo se Srbima moglo dogoditi da u svom istoriografskom radu i razvijanju svojih intelektualnih moći uopšte prenebregnu ovo delo koje je u ponečem iznad onovremenog evropskog nivoa.“ A zaslužni istraživač njegovog života i dela Tihomir Ostojić piše: „vrlo se retko javlja istoriska monografija od 191 štampana tabaka. Piscima takih dela se i danas, kad imaju mnogo više interesa i moralne potpore od društva, priznaje bar marljivost, energičnost i izdržljivost, ako baš ništa nema da se prizna. Koliko više se mora to priznati čoveku koji piše na prvom početku književnog pokreta i u jednoj zapuštenoj sredini koja se budi iz duševne letargije, i to teškom mukom, kao da joj olovo visi na trepavicama.“

СРБИ ИЗ ХРВАТСКЕ У КОЛОНИЗАЦИЈИ ВОЈВОДИНЕ (1921. – 1941.) – ФРАГМЕНТИ ЖИВОТА И СУДБИНА (4)

НЕ ВЕРУЈТЕ СВАКОЈ БАБИ – БУНТОВНИКУ!

„Ово огромно насеље има огроман број деце која се не школују, јер нема школе и учитеља. Ако би школска просвета, у овом још несређеном насељу, остала и даље недокучива нашем подмладку, ко што је сада, из тога би настала неизмерна штета по ученост наше деце, а у томе би могао бити узрок да се спречи правилан развитак нашег подмладка у свим правцима друштвеног живота“

пише: **Милан Мицић**

Раде Кантар родио се 3. септембра 1891. године у Доброселу код Доњег Лапца. Четири разреда школе завршио је у селу. У време када су породице биле бројне Раде је морао да заради, да изађе из сиромаштва. У пролеће 1909., 1910. и 1912. године одлазио је у Немачку на рад, а враћао се у јесен. У јесен 1912. године регрутован је Раде у аустроугарску војску а у пролеће 1913. године отишао је у 79. Јелачићеву регименту, у батаљон који се налазио у Фијуми (Ријеци). 8. октобра 1914. године Раде Кантар нашао се као аустроугарски војник на српском фронту. Ту су се водиле тешке борбе, Радина јединица била је потиснута до Бијељине, а потом је у следећој офанзиви аустроугарских трупа код Јање форсирала Дрину, али је ту била десеткована од стране српских трупа. У Колубарској бици Раде је као аустроугарски војник доспео до Космаја. 79. регимента јануара 1915. године доспела је на руски фронт

и Раде се до априла 1915. године налазио у галицијском селу Ђидову. У великом нападу руске војске априла 1915. године код села Вилке, а у близини брда Буковец, Руси су разбили и заробили цео 3. батаљон 79. регименте и међу заробљеницима нашао се и Раде. У колони аустроугарских заробљеника све до варошице Дубно пешачио је и Раде. У Дубну су га стрпали у воз који је стигао до Кијева, до сабирног логора Дарнице. Из Дарница преко Харкова, Самаре и Оренбурга Раде је доспео у Ташкент, у Средњу Азију, где је радио на једном спахијском имању. Из њега пошао је у добровољце српске војске у Одесу где је постао војник 3. батаљона 2. пука Прве српске добровољачке дивизије. У борбама на Добруци у лето-јесен 1916. године Раде је одликован *Обилића медаљом за храброст* и руским *Георгијевским крстом*. У јесен 1917. његова јединица пребачена је преко Харкова возом до Архангелска на северу Русије, где су се укрцали у руске бродове *Цар* и *Царица*. Лађе су ишле прело Белог и Баренцовог мора и дошле у Северни ледени океан.

На том путу ка Солунском фронту Раде је видео енглеску луку Њукастл, па град Манчестер где су добровољци из Русије боравили осам дана. Пловио је потом преко канала Ла Манша до француске луке Авр. Двадесет дана боравио је у француском граду Оранжу где је добио ново војничко одело. Потом је видео француску луку Тулон, па италијанске луке Ђенову и Ливорно. На Бадње вече 1918. године шетао се Римом, а потом су возом пребачени до италијанске луке Таранто. Из Таранта пловио је до грчке луке Итеја, а потом су их камионима превезли до Микре код Солуна када је први пут видео српску војску.¹

После пробоја Солунског фронта био је у јединици, као телефониста, која се кретала преко Кавадараца, Кочана, Штипа, Овчег поља, Скопља. У Урошевцу и Вучитрну Срби су ослободиоцима приредили право славље, а у Приштини је стигла вест о албанској побуни у Метохији. Усињеним маршем добровољци су кренули ка Пећи. Побуна је брзо угушена, славолук у част Албаније у Пећи је срушен а српски официр коњем је у Пећи погазио албанску круну. Преко Проклетија о козијих стаза Раде је приспео у Андријевицу, па у Подгорицу све до Боке Которске где је

¹ Казивање Раде Кантара (записао Мане Вукмировић)

разоружавана аустроугарска морнарица. Новембра 1919. године Раде Кантар је демобилисан после шест година служење у две војске.

Године 1922. Раде Кантар доселио се на Бозито мајур код мађарског насеља Нова Црња на имање велепоседа Чekoњића. Године 1924. изабран је за председника Школског одбора, а 20. фебруара 1924. године упутио је писмо Министарству просвете:

Господине министре!

На Бозито мајуру, среза жомбољског, у Банату, сада названог Александровац, аграрном реформом дато је земљиште за насељавање 884 породице колониста из Баната и добровољаца из западних и јужних крајева. Већ сада, на Бозиту има насељено стално 700 породица од којих је већина изградила куће за становање, а мањи део настањен је привремено у зградама дившег спајије, док и они не изграде куће. Сем тога, у околини Бозито мајура су мајури који ће се коначно и за најкраће време настанити на Бозиту и изградити куће, у коју је сврху аграрна реформа и њима доделила поткућнице.

Ово огромно насеље има огроман број деце која се не школују, јер нема школе и учитеља. Ако би школска просвета, у овом још несређеном насељу, остала и даље недокучива нашем подмладку, ко што је сада, из тога би настала неизмерна штета по ученост наше деце, а у томе би могао бити узрок да се спречи правилан развитак нашег подмладка у свим правцима друштвеног живота.

Још 1922. године, аграрна реформа премеравајући колонистима и добровољцима подкућнице одредила је у центру насеобине место за подизање школе, али до сада ни са једне стране није што год подузето да се подигне школа.

Сама насеобина неспособна је да ишта у том погледу учини јер је махом сачињавају сиромашне земљорадничке породице које су овамо дошле без игде ичега, па су у релативно кратком времену морале да створе средства за издржавање, за обрађивање земље, а поред тога и сада многим од њих предстоји остварење најпречег, а најтежег и најскупљег зидање кућа.

Стога је потписаном Школском одбору част обратити Вам се господине Министре, а у сврху изградње школе на Бозито мајуру изволте одредити а по могућности и обзиром на прилике што већу новчану помоћ из државног буџета који је поверен Вашем Министарству за подизање школа.

На насеобини, додуше, има школска једна просторија у спајинској згради, али је тако малена да не може примити ни пети део деце и, сем тога, толико је нехигијенска да не може послужити као школа. Ова зграда остаће изван насеобине кад се подигне село.²

***

Пајо Корда родио се у Личком Петровом Селу код Коренице 16. јула 1892. године. У Првом светском рату мобилисан је у аустроугарску војску, на руском фронту предао се руској војсци и учествовао као борац Прве српске добровољачке дивизије у борбама на добруцанском

(1916) и солунском фронту (1918). Са женом Маром рођ. Бубало 1923. године доселио се на Хусаков салаш у близини Старе Моравице код Бачке Тополе. Добио је у аграрној реформи и колонизацији 9. к.ј земље и направио кућу у колонији Горња Рогатица. Пајо Корда био је немиран дух. У његовој кући у Горњој Рогатици живела је његова жена Мара

Пајо Корда био је немиран дух. У његовој кући у Горњој Рогатици живела је његова жена Мара са ћеркама Софијом и Даринком, а Пајо је на Хусаковом салашу живео са младом Русињом Маријом Помињук са којом је родио сина Ђорђа

са ћеркама Софијом (1920) и Даринком (1926) а Пајо је на Хусаковом салашу живео са младом Русињом Маријом Помињук, рођеном у Одеси 1906. године, са којом је 1. августа 1927. године родио сина Ђорђа.

Истовремено Пајо је долазио стално у сукоб са законом и у крају био организатор сваковрсних пљачки и провала, пољских крађа, крађа коња и говеда. Као такав пуно је пио и *данчио* са циганским тамбурашким бандама. Био је у сталном сукобу са жандармима који су га тражили због незаконитих радњи. Од жандарма је и био претучен и преминуо у суботичкој болници 25. маја 1928. године у својој 36. години, а сахрањени су га на суботичком гробљу. Сва његова деца су поумирала. Пре његове смрти 2. маја 1928. године умрла му је двогодишња ћерка Даринка, син Ђорђе умро је 5. октобра 1928. године са нешто више од годину дана а десетогодишња Софија преминула је 27. јула 1930. године. Софија је сахрањена у Старој Моравици, а Даринка и Ђорђе у селу Бајши.³

***

Мане Мишљеновић родио се 1895. године у Плашком где је завршио 4. разреда школе. Током Великог рата (1914. – 1918.) ступио је у Француску у добровољце. Мане, жена му Милица Пешут и тек рођени син Никола 25. новембра 1921. године дошли су из Лике у општину Стара Моравица, код Бачке Тополе, где је Мане у аграрној реформи добио 9. к.ј земљишта и 1925. године саградио кућу и засновао породицу у колонији Бачки Соколац. Мане и Милица родили су седморо деце од којих је умрло троје: Милана 1926. године као једномесечна беба, Марко 1930. године стар један дан и Милош 1930.

² Милан, Мицић, *Школство у новим насељима Баната (1920–1941)*, Ново Милошево 2013, 45–46

³ Душан, Иванчевић, *Горња Рогатица, М 19 222, Рукописно одељење Матице српске (необјављен рукопис)*

године стар шест дана. Марко и Милош били су близанци и имена су добили по јунацима српског епа. Са Маном из Лике доселио се и његов брат Марко као колониста, а његова жена Љубица рођ. Допуђа умрла је 12. фебруара 1935. године у Бачком Соколцу када је имала двадесет и четири године. Пред рат. Марко се оженио Соком Радаковић која је 1940. године дошла у колонију из Могорића у Лици. Девојке из Лике радо су долазиле код рођака у личке бачке колоније јер су се о добром животу у Бачкој у Лици шириле приче међу тамошњим народом.

Мане је током колонизације и стварања колоније Бачки Соколац, почев од 1922. године, био деловођа аграрне заједнице⁴ што је био јаван и деликатан посао око новца, земљишта и кредита аграрне заједнице па је његов рад пажљиво и критички био посматран од стране појединих колониста, пре свега Николе Жегарца, такође личног добровољца, који је неко време био деловођа аграрне заједнице и са којим је Мане био конкурент. Због тога је Мане на скупштини аграрне заједнице 13. марта 1927. године изјавио:

„Молим вас будите стрпљиви и не верујте свакој баби – бунтовнику.“

На скупштини аграрне заједнице од 19. марта 1930. године у Бачком Соколцу Мане се извикао на присутне. Рекао је да је „нервозан и не може водити записник“. На истој скупштини изјавио је: „Ево, браћо књига. Само пет минута па ћу вам ја показати да је све прокњижено, што год је ко уплатио.“ Мане је тог дана, 19. марта 1930. године, навео да је „списак лица која су узела кућишта у аренду изгубљен“. На оптужбе Николе Жегарца и Стеве Иванчевића-Ђурчића тада је рекао: „за тих 200 динара постоје признанице. А аграрна заједница је са тих кућишта плодове продала.“ Мане је био оптужен за фалсификовање исправе. По тврдњи његовог противника и конкурента Николе Жегарца 12. маја 1932. године покушао је самоубиство вешањем. Током 1933. године Мане је осуђен од стране Државног тужилаштва у Суботици на шест месеци затвора и 300 динара новчане казне и затворску казну издржао је током те године. Никола Жегарац 8. септембра 1933. године имао је сазнање да је његов конкурент „добрио два или три месеца затвора“.

Божо Радаковић, председник аграрне заједнице у Бачком Соколцу, 27. децембра 1933. године предложио је да Мане Мишљеновић може поново постати деловођа аграрне заједнице и изнео је своје виђење његовог рада: „Мане Мишљеновић, из освете и мржње неколико људи-противника оптужен и зато дело је осуђен од стране Окружног суда на шест месеци затвора којег је издржао. Пуних десет година није изгубио грађанску парницу. Мишљеновић је спреман деловођа за писање жалби и молби ка властима. Одличан је задругар. Бивши деловођа Никола Жегарац отпуштен је јер са њим нисмо могли добити споразум.“⁵ Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем 7. фебруара 1934. године сматрао је да Мане због кривичне пријаве и

затворске казне не може бити деловођа аграрне заједнице у Бачком Соколцу. Ипак, 18. децембра 1935. године он се налазио на тој функцији а није познато на који начин је поново успео да постане деловођа.

Мане је као деловођа аграрне заједнице очигледно правило законске прекршаје због којих је био кажњен, а дојава о његовим радњама ка полицији, суду и тужилаштву дошла је из његовог окружења. Из изјава Боже Радаковића крајем 1933. године видљива је способност Мишљеновића у комуникацији са властима, било локалним, државним или аграрним што је био израз његовог талента за вођење администрације и финансијских послова иако он није био најобразованији човек у колонији. Мане је у колонији Бачки Соколац успео да се наметне као ауторитет и колонисти су сматрали што је он мислио и јавно говорио да се он у новом насељу најбоље разуме у те врсте послова у којима је већина колониста осећала страх и несигурност. („Председник Пешут у многим стварима је необавештен и без мене ништа нема“, 19. март 1930. године).⁶ Мане је као човек у блиском контакту са аграрним властима многим аутоколонистима испословао да добију земљу.⁷

Још пре него што је почео рат Мане је 1. марта 1941. године отишао у Лику и из ње се није враћао до 20. маја 1945. године када се вратио у Бачки Соколац.⁸ У Лици је преживео усташке покоље, а крај рата дочекао је као човек вешт државној управи и администрацији, а веран новој комунистичкој власти. Мане је, пре рата, у колонији био познат као човек који је читао литературу о финансијском капиталу и био наклоњен левици. На крају рата постао је један од шефова команде места Огулин.⁹

Породица Мишљеновић нашла се у 1941. године у мађарском логору Шарвар. Ђерка Нада (1924) која се 1940. године удала у личној колонији Велебит код Кањиже за Ђуру Димића такође је логорисана са породицом у Шарвару где јој је умрла двогодишња ћерка Радмила 14. априла 1942. године. Син Никола са женом Маријом рођ. Радмановић и једногодишњом ћерком Драгицом такође је логорисан, а Даница је умрла у логору 25. септембра 1941. године.¹⁰

***

Први досељеник на мајуре грофа Андрије Чекоњића на највећем поседу у Банату (око 35.000 к.ј. земљишта) који се протезао између Жомбоља и Бегејског Светог Ђурђа дуж железничке пруге Велики Бечкерек-Жомбољ и на двадесет и четири мајуре био је Петар Пустинија, из Премуштака, код Петриње. У јесен 1920. године сместио се са супругом Милком рођ. Бунчић у житне магацине у немачком селу Честерегу очекујући надеобу земље у аграрној реформи Краљевине СХС.¹¹ Петар Пустинија у тренутку досељавања имао је 27 година а његова супруга Милка Бунчић – 25 година. Тачно 13. новембра 1920. године у магацину за жито у Честерегу родио се њихов син Симо –

⁴ Душан, Иванчевић, *Бачки Соколац М 19 224, Рукописно одељење Матице српске (необјављен рукопис)*, Нови Сад 1957.

⁵ Архив Војводине (у даљем тексту: АВ), ф. 115 савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем, к. 86 Бачки Соколац

⁶ АВ, ф. 115, к. 86 Бачки Соколац

⁷ Данило, Диклић, *Бачки Соколац и Соколчани*, Београд 1990, 54

⁸ Д. Иванчевић, *Бачки Соколац*

⁹ Г. Диклић, н.д., 168, 174

¹⁰ Д. Иванчевић, *Бачки Соколац*

¹¹ М. Мицић, *Искушење – живети у колонији*, Банатско Карађорђево 2008, 34

прво досељеничко дете у колонији Банатско Карађорђево формирану на оближњем Пал мајуру.¹²

Милка Пустиња пошла је трудна у сеобу из Баније у Банат. У исто време насељен је и добровољац Ђорђе Чојановић из Варошке ријеке код Босанске Крупе. Породица Пустиња и породица Чојановић јесен 1920. – пролеће 1921. године живели су усамљено у непознатом окружењу у тешким стамбеним условима јер први доласци већих група колониста на мајуре велепоседника Чекоњића догодили су се у пролеће 1921. године. 3. марта 1921. године у извештају Зорана Протића заменика Тајног редарства Торонталско-тамишке жупаније у великобечкеречкој кафани *Милош Обилић* запажено је присуство добровољаца из Босне и Лике и они су од стране Тајног редарства оцењени као сумњиви. („Сумњиво је у кафани ‘Милош Обилић’ и кафани ‘Локомотива’ у прво реченој кафани присуствују највише добровољци из Босне и Лике а пијачним данима – пошто је у близини жељезнице скупљају се пробисвети – пиљари и пиљарице из оближњих села а понашање њихово је скроз неморално.“)¹³ Очигледно, прве групе колониста из Лике су у касну зиму 1921. године долазиле да се упознају са условима колонизације на највећем велепоседу у Банату. На самом уласку на имање затекли су породицу Петра Пустиње. Зашто су били сумњиви власти државе за коју су се борили и коју су стварали? Да ли су посматрани као *страно тело* на простору на којем се нова држава осећала несигурно? Зашто су били нежељени?

***

Јован Ђукић из Курјака код Удбине доселио се 1922. године на велепосед Ендре Чекоњића у Банату који се простирао дуж пруге Велики Бечкерек – Жомбољ. Јован је тада имао двадесет и седам година а његова жена Јелена двадесет и једну. Њих двоје рађали су децу: 1922. године близанце, 1924, 1926, и 1931. године и тако формирали породицу у новом завичају.¹⁴

Јован је био писмен и образован човек и његова позиција у колонији Банатско Карађорђево произилазила је из те чињенице и чињенице његове политичке делатности. Он је био један од оснивача Југословенске демократске стране у новом насељу, а од 1924. године, када је дошло до расцепа међу демократама и Самосталне демократске странке. У општини Банатско Карађорђево од 1925. године Јован је био подбележник. У сиромашној колонији чиновничка плата издвајала га је од масе досељеника. Јово је у новом насељу припадао оном танком грађанском слоју којег су чинили сеоски свештеник, учитељ, лекар, чиновници у општини, сеоске кафеције и трговци који су се начином живота, изгледом, манирима и одевањем издвајали од масе досељеника. Једна фотографије из треће деценије 20. века представља Јову као високог човека, пажљиво зачешљане црне, косе, бледе пути, у оделу са краватом. Међу шесторицом угледних досељеника

он се издваја ставом и оделом, јер остала лица на фотографији имају грађанска одела, беле кошуље без оковратника и на глави личке капе. Јови су чиновничка плата и земља надељена као добровољцу омогућавали да материјално боље живи, а његово образовање чинило је да он школује деце јер је видео да је школа основа општег благостања човека и породице. У другој половини 30- их година 20. века његов син Милан студирао је ветерину.¹⁵

Јован Ђукић био је пословођа аграрне заједнице у селу зашта је добијао такође плату. Као такав био је у блиским односима са руководством Савеза аграрних заједница у Великом Бечкерек (Петровграду) око надеобе земље, кредита и у живој комуникацији са аграрним и свим другим властима. Јован је био једна од посредника између сиромашне, колонистичке масе и утицајног и образованог света.

***

Василије Радаковић из Јошана код Удбине населио се на Шар мајур, на имању грофа Ендре Чекоњића у Банату. Када су се на Пал мајуру 15. октобра 1922. године састали делегати мајура на Скупштини сељачких већа да направе договор шта радити после досељавања, Василије је представљао Шар мајур.¹⁶ Земља коју је привремено добио Василије око Шар мајура била је лоша, подводна и слатинаста и место 6-7 мц. пшенице и 10 мц. кукуруза по јутру као у другим деловима атара на Шар мајуру рађало је 3-4 мц. пшенице и 7 мц. кукуруза. Надељено земљиште није стално било у поседу колонисте већ је било изложено промени. То се види из жалбе колониста и аутоколониста насељених у колонији Банатско Карађорђево од 25. јануара 1937. године када су они тврдили да су „колонисти и аутоколонисти добили земљу на рудинама Кудељне фабрике и Шар мајура које су такоређи све подводне и слатине јер су на првом месту били добровољци да они могу први себи изабрати сву бољу земљу тако да је за нас остала таква најгора земља“.¹⁷

Василије је био оснивач ЈДС 1922. године на скупштини на Пал мајуру, оснивач и вођа СДС од 1924. године, одборник од 1925. године, председник општине Банатско Карађорђево 1936. – 1940. године и као такав свакако је добио бољу и квалитетнију земљу од оне на коју је био првобитно насељен. Василије Радаковић био је кандидат Уједињене опозиције на општинским изборима 6. децембра 1936. године. Између политичких партија владала је велика напетост тако да је у једном сукобу на железничкој станици избоден ножем младић Божо Покрајац.¹⁸ На изборима Василије је добио 353 гласа, глас мање од кандидата владајуће ЈРЗ (Југословенска радикалска заједница) али је због инцидента на бирачком месту дошло до поништења избора. На поновљеним општинским изборима 24. јануара 1937. године Василије је добио 368 гласова а његов противкандидат Илија Мачкић 346.¹⁹ Тако је Василије постао председник општине Банатско Карађорђево.

¹² Архив Месне канцеларије Честерег, *Књига рођених 1920–1941*

¹³ АВ, ф. 77 Торонталско-тамишке жупаније, к. 87 а. ј. 39/921

¹⁴ АВ, ф. 126/3 Пољопривредно одељење Дунавске дановине а. ј. 2699/932

¹⁵ М. Мицић, *Искушење – живети у колонији*, 72, 73, 77, 113, 123, 134

¹⁶ *Народни лист*, 5. новембар 1922. године

¹⁷ Историјски архив Зрењанин (у даљем тексту: ИАЗ), ф.99 Комисија за ликвидацију аграрне реформе Петровград, Банатско Карађорђево

¹⁸ М. Мицић, н. д, 104, 105, 123, 124

¹⁹ ИАЗ, ф. 77, *Срез Јаша Томић*, к. 1

O ARHIVSKOJ GRAĐI I KNJIZI SABRANIH DJELA UROŠA DESNICE

JEDINSTVENO I RARITETNO SVJEDOČANSTVO

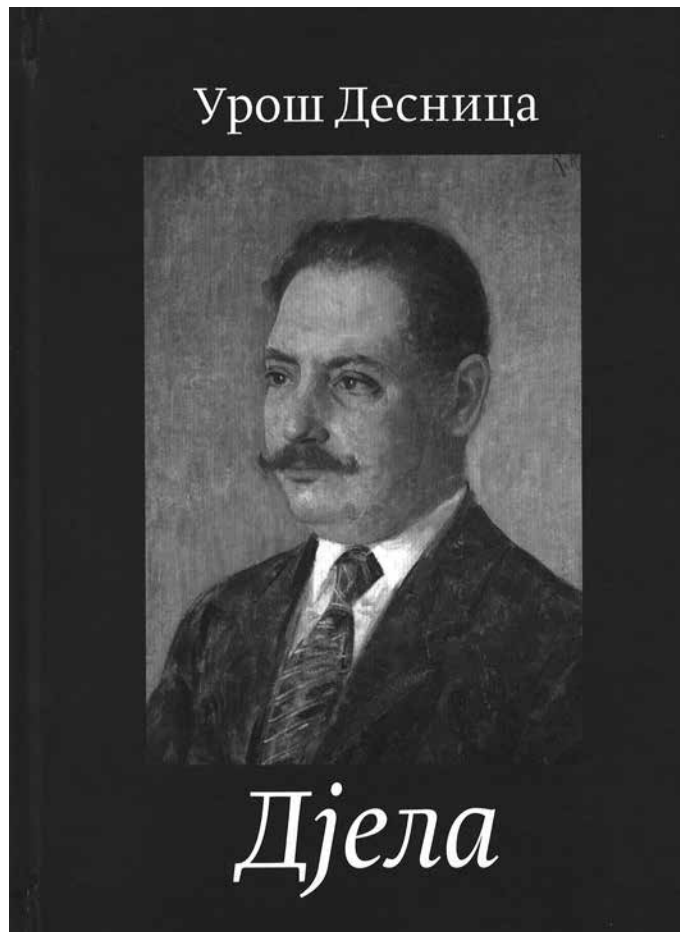
„Mijenjaju se vremena a i mi se mijenjamo s njima, mijenjaju se carstva i države, vrijeme razgrađuje kule, koje je po Kotarima pograbilo, ali nad svim ovim mijenama vremena i ljeta strši kao spomenik od čelika, koji svakoj sili odoljeva, vječita misao slobode i pravde.“

PIŠE: **Milorad Savić**

Na početku knjige izdvojena je misao Uroša Desnice: „Mijenjaju se vremena a i mi se mijenjamo s njima, mijenjaju se carstva i države, vrijeme razgrađuje kule, koje je po Kotarima pograbilo, ali nad svim ovim mijenama vremena i ljeta strši kao spomenik od čelika, koji svakoj sili odoljeva, vječita misao slobode i pravde.“

Uroš Desnica (Obrovac, 1874. – Split 1941., sahranjen je crkvi Sv. Georgija u Islamu Grčkom) bio je pravnik, advokat, političar, predsjednik i predsjednik dalmatinske vlade u Splitu, narodni poslanik u Kraljevini SHS i senator u Beogradu. Otac mu je Vladimir Desnica, višedecenijski načelnik Obrovca, majka Olga rođ. Janković, brat mu je Boško Desnica, historičar i pravnik. S Fani Desnicom rođenom Luković imao je dvoje djece: Vladana i Natašu. Najvažnije polje njegovog stvaralaštva, ističe se pisanje analitičkih članaka, eseja, rasprava, studija, te literarno toniranih prozih ostvarenja, a okupljeno na jednom mjestu, to je analiza i hronika Dalmacije, djelimično i kraljevine Jugoslavije, ljudi i događaja od 1907. i aneksione krize 1908. do Drugog svjetskog rata. Ako je njegova javna karijera poznatija, njegovo pisanje nije se moglo čitati u nekoj knjizi, već jedino u poštjelim listovima starih novina. Zato je stvaralaštvo bio glavni cilj priređivanja knjige sabranih mu djela.

U fondusu Dvora Jankovića su arhivske zbirke Jankovića, Ilije Dede

Jankovića, Vladimira Desnice, Uroša Desnice, Vladana Desnice i od skora Boška Desnice; sve sam ih kataloški obradio. Naravno da mi je za šira saznanja bio važan kataloški rad na muzejskom dijelu fundusa Dvora Jankovića. U tom pogledu poučna je velika zbirka starih fotografija i zbirka slika i skulptura, koje dokumentuju Urošev život i djelovanje, kao i umjetničke potrebe i afinitete njegove i porodice mu.

Glavna cjelina na osnovu koje je nastala ova knjiga jeste lični arhiv Uroša Desnice. Osim Uroševog, koristio sam lični arhiv Vladimira Desnice. Impresionira broj izraza saučešća koje su njegovi sinovi Uroš i Boško dobili povodom smrti oca 1922. godine. Osim privatnih lica i porodica, saučešće su poslale mnoge javne ličnosti iz Dalmacije, pa je tužni porodični događaj dobio i javne karakteristike. Iz zbirke Boška Desnice više je zanimljivih pisama koja oslikavaju godine u Prvom svjetskom ratu, gdje se osim kretanja braće u vrijeme mobilizacije, saznaje za stanje u Islamu Grčkom, Obrovcu, o porodici, djeci, malariji i teškom stanju u gazdinstvu, ali i o pošiljci knjiga Bošku, traženju da Boško nabavi knjige ruskih klasika, te o Uroševim prevodima Čehova itd. Naravno, sa bratom Boškom Uroš se dopisuje do svojih zadnjih godina.

Arhiv Uroša Desnice broji skoro osamsto jedinica. Sastavljen je od ličnih dokumenata i građe koja ga prati u njegovim životnim događajima

od rođenja, osnovne škole i gimnazije i studiranja prava, preko stupanja u brak i poslovne i političke odnose, do smrti. Čestitke za vjenčanje dobijao je od puno običnog svijeta, rođaka i prijatelja, ali i od mnogih javnih ličnosti s početka 20. vijeka. Riječ je o reviji građanskog reda i lijepog običaja i još ljepših želja u lepezi toniranih poruka: zvanično, porodično, do pojedinačnih privatnih, pa onih vedrog tona, ili grupnih prijateljskih, uljepšanih i prigodnih. I kod ovog privatnog događaja ponavlja se ustaljenost dalmatinskog građanskog društva da u njemu čestitajući učestvuju i prijatelji iz reda hrvatskog, italijanskog i naravno srpskog naroda.

Ako je njegova javna karijera poznatija, njegovo pisanje nije se moglo čitati u nekoj knjizi, već jedino u požutjelim listovima starih novina. Zato je stvaralaštvo bio glavni cilj priređivanja knjige sabranih mu djela

U politički život Uroš Desnica ulazi na velika vrata učestvujući u radu i razradama Zadarske rezolucije 1905. godine. Ta rezolucija srpskih stranaka Austro-Ugarske Monarhije zapravo je prihvatila osnovni pristup i stav Srpske narodne stranke na primorju u odnosu na hrvatsku državotvornu ideju tako da se garantuje ravnopravna uloga srpskog naroda u takvoj državi. U svojim je poslovnim i privatnim kontaktima Uroš Desnica široko, mirno i staloženo postupao gradeći odnose s ljudima različitog socijalnog statusa, konfesija i nacionalnosti. Isto se potvrđuje i u grupi pisama i dopisnica koje su Uroš i brat mu Boško dobijali dok su bili internirani s grupom dalmatinskih hrvatskih i srpskih rodoljuba u Italiju 1919. godine. Događaj, inače malo obrađen, dobija ovom građom i knjigom bolju dokumentaciju i višestruko se rasvjetljava. Italijanska vlast u Dalmaciji po stvaranju jugoslavenske države u svojoj okupacionoj zoni već u martu 1919. hapsi Uroša Desnicu. Uroš se izdvaja kao neformalni lider radeći na novčanoj pomoći internircima i na požurivanju za oslobođenje preko italijanskih prijatelja, posebno Leonide Bisolatija, liberalnog italijanskog političara i reformiste. Internirci pišu i jedni drugima, vajkaju se i opisuju nevolje, pa se traži pomoć i izbavljenje, preseljenje iz Sardinije gdje vlada malarija itd. Puna su briga, dubokih očinskih osjećanja i nadanja u skori povratak pisma koje sinovima piše Vladimir Desnica iz Obrovca. Uz to, ona donose kratke vijesti iz privatnosti i porodičnog života, o starosti, bolesti, unučadima, o sjetno provedenom Uskrsu, o slanju novca u Italiju, o imanju i kumu Nikanoru koji svojski vodi islamske poslove itd.

Slijede javljanja istaknutih javnih ličnosti Josipa Jablanovića, Steve

Metličića, Miloša Parente, Marka Cara itd., ljudi različitih profesija, funkcija, dinamike i uloga u kulturi i javnom životu. Vrlo su informativna, značajka, temeljita pa i opširna pisma koja mu je pisao Petar Kasandrić, jugoslavenski diplomata u Rimu prvih godina nakon stvaranja nove jugoslavenske države. Tu su brojne opservacije na italijansko-jugoslavenske teme, aktuelne događaje i susrete, sve do sporazuma u Rapalu, o kome Uroš piše analizu i opširna pravna zapažanja. U tom kontekstu su i dokumenti o vlasništva, nekretninama, statusu i organizaciji pravoslavne crkve u Italiji. U vezi pravnog posla znatni su njegovi kontakti sa klijentelom, kolegama i naravno bratom Boškom.

Najznačajniji dio Uroševog arhiva su njegovi rukopisi i objavljeni članci i rasprave u novinama i časopisima jugoslavenskim i italijanskim, dakle novine, isječci i veći broj rukopisa pisanih pisaćom mašinom i rukom. Osim svoje profesije i politike, bio je publicist, hroničar svog vremena, djelimično i pisac literarnih ostvarenja. Objavljivao je uglavnom u novinama, rjeđe u časopisima, opisujući javne, političke i društvene pojave, dakle bio je publicista. Publicista je i po znalačkom pristupu o državnom pravu i nacii o državi, pa nije slučajnost da je novine u kojima je najviše objavljivao nazvao *Država*.

Počeo je pisati u studentskim danima. Za sebe i svoje društvo pisao je humorističke, rugalačke pjesme, što je inače stara navika u Dalmaciji. Pjesme imaju za motiv društvo i ambicije i postupanja pojedinaca, dakle oslikavaju karaktere. Ironija je česta i u njegovoj prozi, kada piše esej ili analizu neke pojave. Uvijek su mu motivi društveni, ali su forma i rezultat ne rijetko literarni i to stilom visokog dometa. Posebno su ga na literarni pristup inspirisale prilike, agrarno pitanje i život u pograničju s italijanskom teritorijom i Zadrom, radovi koji objedinjavaju naučnu raspravu, posmatračko iskustvo i jasan i lijep stil. Slično je opisivao rđavo socijalno stanje i egzistencijalni usud ljudi u Bukovici i Kotarima. Bile su to "slike iz prirode", "Ljudi iza božijih leđa", analiza života i rada ljudi vezanih za zemlju. Nije slučajno da je prvog polovini 20. vijeka čitav jedan segment likovne umjetnosti i književnosti bio okrenut egzistenciji društva i socijalnim naglascima. Vladan se imao na koga i u tom pogledu ugledati. Kad tome dodamo esejistiku kao osnovni pristup koji je karakterističan za Uroša, brata mu Boška i za Vladana, dobijamo ne samo porodični intelektualni milje nego i vrlo sličan pristup istorijskom usudu ljudi sjeverne Dalmacije, koji su potom oni razrađivali individualno i na svojim pojedinačnim trasama, poljima i u sličnim ili zasebnim temama. To što se malo ko bavio tim osnovama porodičnog intelektualnog kruga daje veću aktuelnost ovom aspektu.

Pravne nauke, istorija, filozofija, velika znanja iz književnosti visoko su kotirale u pristupu Uroša Desnice. O tome i porodičnoj atmosferi sačuvano je sjećanje Vladana Desnice: „Otac mi je bio čovjek velike kulture, ne samo opće nego i literarne specijalno, i vrlo istančanog ukusa, odličan stilista i tako. U familiji se to gajilo i čak četiri ili pet generacija unatrag ima tragova da su imali toga crva, toga crva pisanja, da tako kažem... Stric je bio vrlo kulturni čovjek sa smislom za literaturu; prevodio je; čak je prevodio nešto Matavulja na talijanski. Literatura, istorija, povijest umjetnosti i filozofija, ali u prvom redu literatura, nekako je bilo in patrimonio kod mene u obitelji i od najranijih godina sam na to upućen. I to mi je jako mnogo valjalo i beskrajno sam zahvalan do danas tim koji su me na to uputili, tim

starijima, i pomogli mi i savjetom, i mišljenjem, i diskusijama. To je bila obična tema razgovora za večerom kod kuće.“

**Iz zbirke Boška Desnice
više je zanimljivih pisama
koja oslikavaju godine u
Prvom svjetskom ratu,
gdje se osim kretanja braće
u vrijeme mobilizacije,
saznaje za stanje u Islamu
Grčkom, Obrovcu, o
porodici, djeci, malariji i
teškom stanju u gazdinstvu**

Uroš Desnica započeo je objavljivati 1907. godine brošuram *Istina, jedan prilog najnovijoj istoriji srpske stranke na Primorju*, i nastavlja 1908. u italijanskom časopisu *L'Italia all'estero* temama o nacionalnostima u Dalmaciji i o aneksiji Bosne i Hercegovine. Stanje duhova, opis ljudskih karaktera, praćenje misli, postupaka, mentaliteta, pojedinačnih ljudskih karakteristika uz obilato i znalačko korištenje raznih znanja, teoretskih osnova, zajedno sa svojim iskustvom i iznijansiranim posmatranjem društvene i političke prakse i stalnim analitičkim pristupom tvorile su osnove njegovih brojnih radova, članaka, eseja, rasprava, studija, otvorenih pisama. Sastavljeni jedno do drugog oni predstavljaju kompleksnu analitičku hroniku Dalmacije i jugoslovenskih prostora od početka vijeka do Drugog svjetskog rata. I to kakvu hroniku! Teme koje je opisivao su brojne i široke kao i interesovanja mu: srpska politika u Dalmaciji, aneksija Bosne, nacije u Dalmaciji, stranački život i politika u njihovim brojnim manifestacijama u Dalmaciji i u Jugoslaviji, talijanaštvo, jadransko pitanje i italijanska politika, Zadar, pravna pitanja međudržavnog sporazuma, pograničje s pravnim, sudbenim, upravnim, ekonomskim i društvenim prilikama i problemima, prosvjetna i crkvena pitanja, tradicije i duhovno naslijeđe, spoljna politika u odnosu na Dalmaciju, problem sporazuma radićevaca i radikala itd. Posebno je opširno njegovo bavljenje agrarnim pitanjem u Dalmaciji i agrarnom reformom, zatim stranačkim životom, radikalima i radićevcima i, u tom sklopu, raspravljanje o državnim pitanjima i unutrašnjoj politici Kraljevine SHS. On iz rada u rad do detalja prati istorijsku i tadašnju sudbinu srpskog naroda Dalmacije, Hrvata i te provincije uopšte, raspravlja o koncentričnim krugovima autonomija i o opštim pitanjima sudbine i smjera hrvatskog i srpskog naroda pred nadolazeću dramu i tragediju Drugog svjetskog rata. Piše i seriju članaka o prvacima međuratne jugoslavenske političke scene, opisuje karaktere, djelovanje i uloge Pašića, Radića, Spahe, Korošeca, Davidovića, Pribićevića, Trumbića. Prikazuje ih u analitičkim portretima u kojima se ogleda ne samo njihovo djelovanje već

i psihološke odlike, karakteri, vrijednosti i mane. Slijedi niz memorijalnih osvrti na istaknute ličnosti, od Save Bjelanovića, Ljube Jovanovića, Gaje Bulata, do Steve Metličića i Leonide Bisolatija. Nije bilo rijetko da je od čitalaca i kolega dobijao izraze velikog poštovanja i oduševljenja povodom pojedinih tekstova i izvrsnog stila. Naravno da s takvom tematikom i u takvim prilikama nije mogao da izbjegne polemike. Poznata je polemika sa talijanaški opredjeljenim advokatom Natalom Krekićem (Natale Krekich). Opširno polemizira sa splitskim *Novim dobom*, a skoro pa konstantna mu je kritika Radićeve politike koju analizira s više aspekata.

Opus mu je raspoređen u poglavlja knjige: – Iz austrijske provincije – Dalmatinski Italijani, Srbi, Hrvati – U prvoj državi južnih Slovena – Uprava u Splitskoj oblasti (Primorskoj banovini) – Agrar u Dalmaciji – Bukovica i Kotari. O kraju „dolgoterpenija“ – Vjerska i nacionalna tradicija – U Kraljevini SHS – Jugoslaviji: politika sve i svuda – Nekrolozi, portreti i sjećanja – Literarni radovi i prevodi.

**Arhiv Uroša Desnice broji
skoro osamsto jedinica.
Sastavljen je od ličnih
dokumenata i građe
koja ga prati u njegovim
životnim događajima od
rođenja, osnovne škole
i gimnazije i studiranja
prava, preko stupanja u
brak i poslovne i političke
odnose, do smrti**

Ukupno pisanje Uroša Desnice, koje obimom obuhvaća knjigu većeg formata, daje koliko osnovnu toliko znalačku, a iznad svega duboku i široku sliku Ravnih Kotara, Bukovice i ukupne Dalmacije, dobrim dijelom i Jugoslavije u prvoj polovini 20. vijeka. Objedinjen na jednom mjestu njegov opus se predstavlja jedinstveno i rarietno svjedočanstvo ne samo u svom vremenu nego i u sklopu ukupne srpske kulture u Dalmaciji. Jedino Sava Bjelanović, sličnih obrazovnih osnova, znatne načitanosti i razgranatih veza, sa svojim bistrim okom i umom i jednakom lakoćom izražavanja ima opus ravan Uroševom. Nažalost niko da se sjeti da mu priredi sabrana djela.

Uroš Desnica bio je i osnivač i uvodničar novina jugoslavenskog pristupa *Nas list*, koje su u pedeset brojeva štampane u Zadru 1919. godine. Godine 1924. osniva se u Splitu list karakterističnog naziva *Država*, kao organ dalmatinskih radikala. U njemu Uroš Desnica piše uglavnom uvodne i udarne članke. Učestvuje u osnivanju Privredno-kulturne matice za sjevernu Dalmaciju kojoj je od 1929. prvi predsjednik, takođe piše članke u

njenom glasilu. Društvo i novine bile su zatvorene za politiku i strančarenje. Člancima, idejnim pristupom i srpsko-hrvatskim načelima učestvuje u *Magazinu sjeverne Dalmacije*, koji uređuje sin mu Vladan. Takođe učestvuje u više kulturnih nastojanja. Njegovim djelovanjem, preko rečene matice i više intelektualaca sjeverna Dalmacija dobija konture jedne neformalne, a stvarne kulturne autonomije, o kojoj je, koliko znam, jedino još pisao i Ljubo Jurković. U javnom životu kao prvak dalmatinskih radikala biva izabran za narodnog poslanika u jugoslavenski parlament u Beogradu a u jednom sazivu je postao i senator Jugoslavije a imenovan je kao jedan od eksperata Vrhovnog zakonodavnog savjeta. Djelimično i u detaljima i ta učešća i aktivnosti se prate u ovoj arhivskoj građi, a u istoj su i priznanja i odlikovanja koja je dobijao.

Uroš Desnica započeo je objavljivati 1907. godine brošurama *Istina*, jedan prilog najnovijoj istoriji srpske stranke na Primorju, i nastavlja 1908. u italijanskom časopisu *L'Italia all'estero* temama o nacionalnostima u Dalmaciji i o aneksiji Bosne i Hercegovine

Posebno pisma koja je dobijao s raznih strana i od mnogih ličnosti javnog života između dva svjetska rata sadrže različite podatke, opservacije i osjećanja. Šta sve tu nije pretresano, koje sve informacije nisu poslate i koja pitanja otvarana ili zatvarana! Izdvajaju se učestala i iskrena divljenja člancima Uroša Desnice, njegovoj vještini pisanja, umnosti, dubini, stilu, pristupu, ironiji itd. Marko Car, dr. Josip Jablanović, Lazar Matić, veliki župan Perović, inženjer Stuparić, urednik Glasa Privredno-kulturne matice za sjevernu Dalmaciju Stevan Prostran, dr. Nikola Subotić, narodni poslanik i ministar, dr. Stjepo Knežević, Damjan Omčikus, D. Petrović, Danilo Petranović, Dušan Baljak, urednik beogradske *Istine* Ljuba Popović, urednik *Novog doba* Kisić, Petar Kasandrić itd. bili su, uz druge ličnosti, njegovi rječiti poštovaoci. Njegovo pero, pišu neki, bilo je prvo u Dalmaciji. Pisma nas takođe upoznaju o načinu uređenja novina *Države*, o inicijativama za "spas jednog kraja", za osnivanje Privredno-kulturne matice za sjevernu Dalmaciju itd.

Posebno je puno podataka u zbirci o nekretninama i pokretninama, skup arhivalija koji se odnosi na diobu braće Desnica, Boška i Uroša na obrovački i islamski dio 1929. godine. Dokumentuje obnavljanje i dogradnje Dvora Jankovića za vrijeme Uroša Desnice početkom četvrte deceni-

je 20. vijeka i s tim u vezi sadrži dokumente i crteže. Vidimo da je dioba imanja, kuća, zemalja i pokretnina u Obrovcu i Islamu Grčkom izvedena uz pomoć prijatelja porodice. Za saznanja o opremanju kuća, njihovim ukrasima, namještaju, slikama, pokućstvu značajni su popisi pokretnina kao svjedočanstva privatne kulture življenja. Crteži, arhitektonske skice, bojeni crteži i arhitektonski snimci postojećeg stanja Dvora Jankovića, parka i izvora Klokotuše, balkona, biblioteke, zatim stojne kuće Desnica u Obrovcu takođe upotpunjuju saznanja i o kućama i kompleksima kao arhitektonskim djelima i o njihovim usloženim funkcijama, o životu, kulturi i privatnosti. U širem pogledu riječ je o dva lokaliteta u kojima se odvijao život dvije istaknute porodice, Jankovića i Desnica, kao neizostavnog dijela predvodničkog sloja srpskog naroda u novovjekovnoj Dalmaciji.

Uspio sam da od ratnih opasnosti sačuvam muzejsko-arhivski fondus Dvora Jankovića zajedno sa bibliotekom i da ih sklonim u Zavičajni muzej u Benkovcu, u kome sam bio jedini kustos

Uspio sam da od ratnih opasnosti sačuvam muzejsko-arhivski fondus Dvora Jankovića zajedno sa bibliotekom i da ih sklonim u Zavičajni muzej u Benkovcu, u kome sam bio jedini kustos. Preuzeo sam odgovornost iako nisam imao podršku potomaka Vladana Desnice, koji mi ni najmanjim miškom nisu iz Zagreba javili da sačuvam njihov i narodni fondus spomeničkih pokretnina vanrednog značaja. Mogli su preko Unprofora, a nisu. Kao i brojne muzejske zbirke, sve arhivske zbirke Dvora Jankovića, uključujući i Uroševu, dokumentovao sam i skenirao u izbjeglištvu, potom u povratništvu ih kataloški obradio. Pomoću jednog programčića pripremam tekstove u Wordu za knjigu njegovih sabranih djela. Ispravljanje grešaka nastalih skeniranjem, potom dopuna pojedinih Uroševih novinskih tekstova u arhivu u Zadru, uređivanje i klasifikacija radova po temama, pravljenje bibliografije, indeksa ličnih imena i bloka ilustracija bili su neophodni poslovi kako bi se napravila kvalitetna knjiga. Moj zadatak je bio i da napišem uvodnu studiju. Napisana je na osnovu znanja o fundusu Dvora Jankovića, arhivskih i muzejskih zbirki te isčitavanjem literature koja se odnosi na neke segmente Uroševog djelovanja i atmosferu epohe. Tako je nastala knjiga sabranih djela Uroša Desnice. SKD Prosvjeta i urednik Čedomir Višnjčić bili su zainteresirani za objavljivanje, uz uobičajeno povuci-potegni, tek toliko da ne ide sve ko po loju. Knjiga je štampana u izdanju Prosvjete 2022. Sticajem okolnosti, a bogami i upornosti, ona sada stoji pokraj knjige sabranih djela, odnosno raznovrsnih radova Boška Desnice, Uroševog brata, koju sam u povoljnim prilikama priredio 2008. godine.

ЦРТИЦА О ЦРЊАНСКОМ И ЊЕГОВИМ МУКАМА СА ОБЈАВОМ КЊИГА

„ПИСАЦ ОД ТЕКСТА” ИЛИ СРЕЋА СА ИЗДАВАЧИМА

Да ли се ставити у кожу Милоша Црњанског? Тада је у изгнанству. Жели да се врати у нашу књижевност. У најмању руку је нестрпљив. Време не пролази на исти начин писцу и издавачу. Сваки застој, свако чекање је судбоносно за Црњанског. Живи са осећањем да је све уперено против њега

пише: **Миливој Ненин**

Почињем још један залудан посао. Покушавам да одговорим на питање да ли је Милош Црњански, после Другог светског рата, у Лондону, имао среће са југословенским издавачима. (Макар једном, макар грешком... Ето, пре времена откривам оно што ће доћи...) Али, пре тога морам објаснити шта би, из мог угла, била срећа са издавачима. Па, када дате рукопис, да се књига појави на време и да за тај рад добијете нормалан хонорар¹. Важно је да вас нико не лаже, да књига буде лепа и без штампарских грешака. (Наравно, читаоци овог текста већ знају да ћу напустити овај посао чим дођем до прве необичне ситуације.)

Лепотом књиге се нећу бавити. Покушаћу само да преко преписке испратим колико је у случају Црњанског трајао процес од предаје рукописа издавачу, преко појаве књиге до исплате хонорара... Јасно ми је да је сваки случај посебан, али ми је јасно, исто тако, да се то понекад и не може „измерити”. Показао сам то на примеру сарадње Милоша Црњанског са једне стране и Младена Лесковца са друге стране. (Можда би прецизније било да сам уместо имена Младена Лесковца написао да су са друге стране биле Матица српска и Српска књижевна задруга; али, посао је од почетка, па до несрећног разлаза, на својим плећима носио Младен Лесковац.)

Дакле, преписка између Лесковца и Црњанског почела је 26. фебруара 1962. године, а као последње писмо у вези са овом невеселом епизодом, можемо навести датум 10. април 1963. године када је Сава Јосић, тадашњи директор Издавачког предузећа Матице српске, званично ставио тачку на покушај издавања Сабраних дела Милоша Црњанског. (Ништа Сава Јосић није био крив. Једино је повукао завршни потез.) Када се не зна кривац, „убица” је држава – тако нешто сам дописао. Књиге се, значи, нису појавиле, и из ове епизоде се никакав „статистички” показатељ не може извући. Посао јесте узалудан. Сарадња између Црњанског и Лесковца била је непрекорна, али без резултата. (У народу би рекли: „Операција је успела, али је пацијент умро.”) Сврнисходније је погледати ону сарадњу Црњанског са издавачима, која је, као резултат имала објављену књигу. Задржаћемо се на преписци Црњанског са Угљешом Крстићем, који је тада био шеф београдске пословнице суботичке Минерве. Прво писмо је упућено из Београда 28. децембра 1955. године, а од Црњанског се тражила сагласност да се у једној књизи објаве *Сеобе* и *Дневник о Чарнојевићу*. Рукопис, дакле, постоји. (Као да је писац тога дана када је пристао на објављивање, и предао рукопис. Мада, истине ради, тек 21. фебруара 1956. године, Угљеша Крстић потврђује пријем исправљеног рукописа *Сеоба*.)

Да ли се ставити у кожу Милоша Црњанског? Тада је у изгнанству. Жели да се врати у нашу књижевност. У најмању руку је нестрпљив. Време не пролази на исти начин писцу и издавачу. Сваки застој, свако чекање је судбоносно за Црњанског. Живи са осећањем да је све уперено против њега. Но, да не дужим. Књига се појавила 15. маја 1956. године. Дакле, није прошло ни пола године. Подсећам, преговори су почели крајем 1955. године.

Извлачити закључке о томе да ли је Црњански имао или није имао среће са издавачима, на основу ова два примера, било би више него површно... Али, овде се морамо зауставити јер смо стигли до ретке и занимљиве приче. У нашем видокругу је сарадња са словеначким издавачем. У питању је „кашњење” другачије врсте. Преводаца Тоне Потокар јавља се Црњанском из Загреба, 30. јуна 1963. године. Наговештава Потокар да ће се мариборско издавачко предузеће *Obzorja* јавити Црњанском у вези са дозволом за објављивање прве књиге

¹ У Књижевној заједници Новог Сада, 1990. године, плаћао се, по ауторском табаку, хонорар у висини просечног личног дохотка у последњем тромесечју.

Сеоба. Иначе, не само да је превод *Сеоба* завршен, већ је и књига у штампи... Тражи Потокар од Црњанског фотографију... Стигло се, дакле, и до те тачке када је потребна фотографија... Месец и по дана касније (14. август 1963) директор *Obzorja*, Јоже Кошар, јавља се Црњанском и тражи да му наш јунак саопшти захтеве у погледу ауторског хонорара. Црњански је очито збуњен. После тог писма добио је још једно писмо од преводиоца. То писмо је изгубљено, али нам Црњански открива да је писмо добио у септембру 1963. године. Наш писац 25. фебруара 1964. године пита Кошара: „Молим Вас да ме обавестите зашто није дошло до тог издања.“ (Црњански је, по свој прилици, мислио да се нешто искомпликовало...) Јоже Кошар одговара Црњанском одмах: 6. марта 1964. године. *Сеобе* су се, пише Кошар, појавиле још у децембру 1963. године, али пошто *Obzorje* није добило дозволу за трансфер хонорара, књиге су задржане у стоваришту. И сада стижемо до реченице која је, у најмању руку, необична: „Ако нећемо моћи решити питање хонорара у Ваше задовољство нећемо дати ни књигу у продају и сносићемо сами све трошкове за њено објављивање.“ Црњански Кошару одговара одмах, 10. марта 1964. године. Пристаје да се књига пусти у продају и обавештава Кошара о условима...

(Овде бисмо морали направити малу екскурзију у прошлост. Црњански је добро познавао проблематику ауторских права. У гласилу *Идеје*, које је уређивао 1934. и 1935. године, већ у трећем броју, од 20. октобра 1934, на страни 4, објавио је интервју са загребачким адвокатом, др Густавом Базалом, који је био наш најбољи зналац закона о ауторском праву. Узгред, закон о заштити ауторских права ступио је на снагу 1929. године, а од тада је почела и његова практична примена². Милош Црњански је путовао у Загреб да би интервјуисао др Густава Базалу.)

Али, вратимо се нашој преписци. Кошар одговара Црњанском половином априла 1964. године. Изгледа да се све срећно завршило. Објављене књиге су на тржишту, а ауторски примерци су послати у Лондон и у Београд... Три примерка уговора послата су Црњанском... Међутим, прича се није завршила 15. априла 1964. године. Више од три месеца касније, 25. августа 1964. године, Тоне Потокар се поново јавио Црњанском. (Црњански је, пише Потокар, омашио Потокареву загребачку адресу, па је то успорило преписку.) Помиње Потокар Југословенску ауторску агенцију, која је почела да ради свој посао. Али се жали на издавача који „шуту“. Но, оно што је нама занимљиво, преводилац наговештава превод и *Друге књиге Сеоба*. Мада је Црњанском, сада смо на терену нагађања, занимљивији извештај о рецепцији прве књиге *Сеоба* у Словенији.

Оставићемо сада на тренутак Потокара и поново ћемо погледати преписку између Црњанског и Кошара. Црњански 22. октобра 1964. године пише Кошару и тражи да се хонорар за прву књигу *Сеоба* уплати Југословенској ауторској агенцији – на име Милоша Црњанског. И додаје реченицу, која би задовољила и др Густава Базалу: „Кад ме Агенција буде известила да је то питање најзад овако решено,

потписаћу Вам и вратити потписан уговор који сте ми послали.“ Кошар је одговорио Црњанском 30. октобра 1964. године: „Ових дана уплатили смо цео хонорар за превод *Сеоба* на Ваше име Југословенској ауторској агенцији у Београду.“ Без жеље да се много мешам у причу, ипак проверавам... Из преписке Црњанског са Југословенском ауторском агенцијом видеће се да је Миодраг Стаматовић, директор поменуте Агенције, обавестио нашег јунака, у писму од 2. марта 1965. године, да је хонорар за *Сеобе* уплаћен у октобру 1964. године и да износи 105.299 динара. (Тај податак има смисла тек ако знамо висину просечног личног дохотка крајем те 1964. године: а то је неких тридесетак хиљада динара!)

Текст је скоро готов. Али, остаје нам загонетка звана Тоне Потокар. Да ли је превео оно што је обећао? Коначно, занима нас и шта је све превео. Преводио је и са бугарског, али је највише преводио са српског (и хрватског) језика – све важније писце. (Андрић, Крлежа, Попић, Десница...) Преводио је и са словеначког на наш језик. Обећање да ће превести *Другу књигу Сеоба* – испунио је. У Љубљани, 1976. године, објавио је *Selivte I-III*. Али, застајем код једног превода. Исте године, када и прву књигу *Сеоба* објавио је, у Љубљани, превод Андрићеве приповетке „Јелена, жена које нема“. У преводу: „Jelena, ženska ki je ni“.

И сетио сам се занимљивог коментара Марка Недића... Али, улазак нове личности у причу захтева мали увод. А ту морам кренути од Винавера. Винавер је говорио о звезди или звездици која човека води напред... Код нас, у једном тренутку, нисте могли ићи напред као научни радник, (нисте могли добити виши чин), уколико нисте имали објављен текст у неком од часописа са посебне листе... (Писац реферата о вашем вишем чину није ни морао читати оно што сте писали; та, прочитали су га они који су га објавили...) Тог часописа у том тренутку није било код нас. (Или нисмо били добро обавештени.) И моје колеге траже звездицу у туђем језику, на туђем небу – нуде текст словеначком часопису, који је био на тој листи... Текст је прихваћен за објављивање. Али, педантне колеге из Словеније траже да се исправи грешка, које заправо и није било. Кажу, није Дафина Вукова жена, већ Аранђелова. То је духовити Марко Недић лако решио: „Дафина је Вукова жена, а Аранђелова женска.“ На ту Недићеву реченицу, очигледно је, подсетила нас је Андрићева приповетка о Јелени, коју је на словеначки језик превео Тоне Потокар. Дакле, јасно је да је *ženska* – жена. Толико сам схватио. Молим друга из Словеније за додатно објашњење. Словеначки језик има посебне речи за удату жену. Оно што је код нас *supruga* у словеначком језику је *soproga*, али се каже и *žena od toža*.

И сада овај „писац од текста“ прекида писање... Јер, ко зна куда би га даље текст одвео. Кренули смо од тражења среће са издавачима, селили се из Лондона и Београда у Нови Сад и Марибор, преко Загреба, а стигли смо само до општег места – да ништа није онако као што, на први поглед, изгледа.

² Милета Јакшић, на пример, негде 1935. године, за песме објављене у *Антологији новије српске лирике* Богдана Поповића, поново добија хонорар, али и питање: да ли дозвољава да му

се песме штампају у поменутој антологији...

VEK OD ROĐENJA ŽIKE STRIPA

TAJNA
TERAZIJSKE
MANSARDE

Kao što je Tirnanić dobro primetio, Todorovićeve knjige bi se teško mogle pribrojiti nekom od tada priznatih književnih rodova; danas, međutim, one se lako mogu svrstati u žanr autofikcije i kao takve biti interesantne za proučavanje cele epohe koja obuhvata period od oslobođenja pa sve do druge polovine šezdesetih godina

PIŠE: **Marjan Čakarević**

Kratku priču o prvom mitologu posleratnog Beograda Žiki (Živoradu, ne Živojinu) Todoroviću (1925 – 1969), zvanom Žika Strip, sažeo je u nekoliko rečenica drugi beogradski mitolog Bogdan Tirnanić: „Todorović se samoinicijativno prihvatio zadatka da bude hroničar nastajanja svih onih malih mitova gradskog nadzemlja i podzemlja, svega onog što ne ulazi u Veliku Istoriju Vremena. Zapisi koje je o tome iza sebe ostavio ne pripadaju, strogo uzevši, nijednom literarnom rodu: zamišljene kao romani, a pisane kao letopisi, knjige Žaka Sebastijana su zapravo zbirke nabacanih i nepovezanih anegdota, tek sirova građa o iščezlom mirisu i ukusu onoga što je bilo paralelna svakidašnjica pedesetih i šezdesetih godina.“

Danas, kao uostalom i oduvek, sve što ima auru nekadašnjeg autentičnog života, što donosi nepatvorenu, „sirovu građu“ o prošlosti, dobija na ceni, pa tako originalna, samostalna autorska izdanja knjiga Žaka Sebastijana *Spavači* (1967), *Pokeraši* i *Noćne ptice* (obe 1968), ukoliko se uopšte pojave u slobodnoj antikvarnoj prodaji, po pravilu koštaju vrlo mnogo. Treba takođe reći da se odnedavno mogu naći i fototipska, piratska izdanja ovog kulturnog, podzemnog, ili je možda preciznije reći – „nadzemnog“ beogradskog pisca i umetnika.

Uzgred i uopšte uzev, samizdat kultura u drugoj Jugoslaviji bila je slabo razvijena, gotovo na nivou statističke greške. Tek se na prste jedne ruke

moгу nabrojati dela štampana kao samizdati, a koja neizostavno ulaze u (makar i najobuhvatniji) kanon srpske ili jugoslovenske književnosti. Tu je na nedostižnom prvom mestu *Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji* (1968), kao i *Mixed media* (1970) Bore Ćosića, potom *Zapisi o crnom Vladimiru* (1971) Stevana Raičkovića, ali donekle i rana izdanja Slobodana Mašića (Marija Ćudina: *Pustinja* (1966), Dragoš Kalajić: *Krševina* (1968), kao i, opet, Ćosić: *Sadržaj* (1968)) ili bibliofilska izdanja Radomira Stevića Rasa (Branko Miljković: *Krv koja svetli* (1961), Matija Bećković: *Vera Pavlodojska* (1962)). Ovdje se svakako mogu dodati još neki naslovi, poput, recimo, prvih knjiga Jakova Grobarova *Odgonetka sna* (1961) ili Momčila Selića *Zamor materijala* (1979, zabranjena po objavljivanju), ali, ukupno uzev, čitav ovaj spisak, koliko god nepotpun, dovoljan je da pokaže da su se (srpski) pisci u godinama kulturnopolitičke diktature proletarijata vrlo retko odlučivali za ovakvu vrstu objavljivanja svojih dela. Drugim rečima, jugoslovenska književna, a sledstveno tome i politička situacija bila je neuporedivo liberalnija u odnosu na ostatak Istočnog bloka, gde su, u Sovjetskom Savezu na primer, praktično postojale dve paralelne istorije književnosti. Takođe, važno je napomenuti da se ni u Mašićevom, niti Rasovom, a ni u svim ostalim slučajevima, ne radi ni o kakvim tajnim, podzemnim, nezvaničnim ili zabranjenim izdanjima, već o knjigama koje su, iz najrazličitijih razloga,

zamišljane i realizovane izvan tada postojećih edicija, dakle izvan uobičajenih izdavačkih standarda.

Ukoliko sâm život izvan egzistencijalnih standarda svoga doba ne podrazumeva i sopstvene izdavačke standarde, onda je danas teško pretpostaviti koji su razlozi naterali Todorovića da triling o noćnom Beogradu objavi o sopstvenom trošku, iako je jednako teško zamisliti ijednu od tada velikih izdavačkih kuća koja bi ove njegove knjige objavila. Kao što je Tirnanić dobro primetio u gore citiranom tekstu, Todorovićeve knjige bi se teško mogle pribrojiti nekom od tada priznatih književnih rodova; danas, međutim, one se lako mogu svrstati u žanr autofikcije i kao takve biti interesantne za proučavanje ne samo jedne rubne umetničke egzistencije nego i cele epohe, koja obuhvata period od oslobođenja pa sve do druge polovine šezdesetih godina.

„Zamišljene kao romani, a pisane kao letopisi, knjige Žaka Sebastijana su zapravo zbirke nabacanih i nepovezanih anegdota, tek sirova građa o iščezlom mirisu i ukusu onoga što je bilo paralelna svakidašnjica pedesetih i šezdesetih godina“

Zanimljivo je, međutim, da na osnovu Todorovićevih zapisa nije moguće utvrditi nikakvu preciznu hronologiju navedene epohe. Todorović, naime, nigde ne navodi niti jednu godinu, osim kada je reč o događajima iz

rata – koji su se dogodili pre, za vreme ili posle rata – pa tako svi ti likovi, sudbine i priče vezane za njih ostaju rasuti u vremenu, u nekoj tek posredno i otprilike odredljivoj prošlosti, čime se zapravo, u spontano-anarhičnom pripovedačkom gestu, na izvestan način ukida temporalnost kao jedan od temelja svake priče. Ono što je Todoroviću pripovedaču, a verovatno i Todoroviću čoveku (bilo) važnije jesu upravo likovi: ljudi i njihove sudbine, strasti koje su ih kroz te i takve živote vodile, male radosti koje su tu i tamo doživljavali, muke koje su ih pritiskale i slamale. Tek ponekad Todorović daje širu sliku i opisuje dinamiku epohe: „Tada je još uvek bio moral na visini i ti mladići su imali svoje devojke kojima su prilazili sa puno poštovanja i takta. / Štuka, Dule, Džunglaš, Steva Jegulja, Bane, Mlađa, Beban, Šćepa, Dragojlo, Kalaštura, Jevta slon, Voja pampur, Gidra, Doca i drugi momci, bili su tada stalni posetioци igranki. Tada je bila čuvena 'Vešernica', bivše sportsko društvo 'Metalac' na Terazijama. U to vreme društvo mladića se skupljalo u takozvane 'mafije'. Devojke su tada nosile dugačke kose, široke kratke suknje i visoke potpetice. Mladići, zvani 'frajeri' po uzoru na dendije nosili su dugačke sakoe, uske nogavice na pantalonama sa širokim mandžetnama, puplinske košulje na štrafte sa kratkim mašnjama i uske tregere. / Siledžija nije bilo a i nije mogao takav da prosperira jer bi ga brzo pročitali i odrali. Ali bilo je izuzetaka koje su obično nazivali 'grafičarima'. / Oni su po uzoru na frajersku modu imali i svoj način odevanja. Obavezna im je bila 'tarzan' frizura, preko koje su skoro do očiju naticali kape-beretke. / Tada je devojka jednog mladića mogla slobodno da prespava u društvu dva prijatelja svog dečka bez njega i da je niko prstom ne pipne. / Ali se počne nazirati kraj romantizma. Ti mladići i devojke postaju razvratniji, kreću se po noćnim lokalima, provode po celu noć kroz pijanku i orgijanje. / Nekako u to vreme počne da se stvara i podzemlje. Do juče, mladići lepo vaspitani i poštteni postaju kriminalci i devojke prostitutke. Mladići i devojke, u društvu ili sami, počnu da lutaju noću, da obilaze mesta i zalaze čak tamo gde nikad do tada nisu išli – na železničku stanicu!“

Navedeni odlomak iz *Noćnih ptica* može se čitati kao tematsko-poetički

sažetak Todorovićeve proze: pripovedajući o noćobdijama, kockarima, prodavačicama ljubavi i sličnim figurama sa margina društva, iscrtavajući u dva-tri brza poteza brojne gradske sudbine, Todorović zapravo, nehotice – za razliku od Tirnanića, koji to radi hotimično – svedoči o vremenu u kojem Beograd od grada postaje veograd, od uzbudljivog, nekad grubog, nekad romantičnog, ali uvek sagledivog prostora, postaje rasut i nesaglediv. Svi likovi koji promiču njegovim pričama prate svoje strasti i tragaju za srećom, svedjedno da li se radi o anonimnim figurama, kakve su Šejn i gospa Caja, poluanonimnim, kakva je jurodivi pesnik Prkos Drumski, ili svetskim zvezdama, poput mladog Alena Delona, kojem Beba „učiteljica“ u baru hotela Mažestik na foru ukrade verenički prsten za Romi Šnajder.

Jugoslovenska književna, a sledstveno tome i politička situacija bila je neuporedivo liberalnija u odnosu na ostatak Istočnog bloka, gde su, u Sovjetskom Savezu na primer, praktično postojale dve paralelne istorije književnosti

Istovremeno, od svog najranijeg doba zaražen filmom, zabavnom muzikom i avanturističkim romanima, Todorović postaje jedan od prvih promotera popularne kulture u posleratnom Beogradu. Pisac šlagera, muzičar, dizajner, crtač i izdavač stripova, ali i bokser i veliki kockar, Todorović kao da nesvesno oličava ikonu moderne, posleratne urbane pop kulture, i to u najizvornijem značenju te reči, po kojem „pop“ znači kokice, prasak, gazirano piće, a simbolično – trenutno zadovoljstvo, kratkotrajni telesni i emocionalni užitak koji uvek zahteva još i još. Tako je i njegovo pripovedanje do krajnosti hirovito, ali i, ako se tako može reći, demokratski uravnoteženo: Todorović svakom svom sporednom junaku i događaju pristupa sa jednakim uvažavanjem, i zadržava se samo dok ga nosi zadovoljstvo pripovedanja. Bez obzira da li se radi o poznatom glumcu, velikom pesniku ili propalom provincijskom kockaru, bez obzira da li je priča tragična, komična, poučna ili samo zanimljiva, Todorović, u tipično velegradskom gestu brzog zadovoljavanja svojih potreba i hirova, „uzima“ od svih tih života samo ono i onoliko koliko mu treba i bez osvrtnja prelazi na sledeći slučaj i anegdodu, kao da je u stalnoj žurbi i strahu da nešto ne ostane neispričano.

U nekoj slobodnije zamišljenoj istoriji srpske književnosti, Todorović bi mogao biti posmatran kao pripadnik stvarnosne proze i crnog talasa s kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina prošlog veka. Nema nikakve sumnje da likovi i sudbine koje opisuju mnogo toga dele sa junacima Dragoslava Mihailovića, Živojina Pavlovića, Vidosava Stevanovića ili Milisava Savića. Silovanja na beogradskom Dušanovcu, paljenje šibice u vagini

(istovetno guranju flaše kod Savića), mangupi i tabadžije sa rubova grada, posrnule žene – sve te scene i likovi na prvi pogled deo su sličnog socijalnog miljea i srodnog životnog svetonazora. Pa ipak, za razliku od svih navedenih pisaca, koji, polazeći od iskustava Dostojevskog, Foknera, Stankovića i Nastasijevića, u crno boje svoj realizam i slikaju tamno i tragično naličje socijalističke stvarnosti, Todorović, s jedne strane kao učesnik rata, a sa druge kao umetnik prevashodno vaspitan na pop kulturi, s nepatvorenom vedrinom prelazi preko tragičnih priča jednako kao i preko onih komičnih i ne ostavlja gorak ukus posle čitanja. Daleko je ovaj pisac od bilo kakve metafizike, ali u nekom višem zbiru, koji dolazi kao rezultat na kraju njegovih knjiga, vaga nedvosmisleno preteže na stranu smisla i iskrenog životnog optimizma, a upravo to, naročito iz današnje perspektive, daje uverljiviju i pouzdaniju ocenu jednog vremena i njegovih stvarnih istorijskih dometa.

Na ravni jezika i stila, Todorović je samouki, nekultivisani pripovedač (što zorno pokazuje i gore navedeni odlomak), čija je granična pismenost, sa mnoštvom pravopisnih i svih drugih grešaka, u stvari deo njegovog pripovedačkog šarma. U vezi s tim, posebnu stilsku draž za današnjeg čitaoca predstavlja Todorovićevo tumačenje žargona: pored svake ulične reči pisac je u zagradu stavljao njen književni standard. Tako se može videti da je većina tih reči i pojmova i dalje frekventna u gradskom govoru. Utoliko je svako naknadno opismenjavanje, kakvo je, recimo, sprovedeno u Rendeovom izdanju *Spavača* (2017) – nerazumevanje suštine stvari i, u konačnici, nedopustiva greška. No, sa druge strane, i to izdanje, a na kraju krajeva i ova najnovija piratska, svedočanstvo su nepresušnog interesovanja za ovog umetnika.

Istovremeno, od svog najranijeg doba zaražen filmom, zabavnom muzikom i avanturističkim romanima, Todorović postaje jedan od prvih promotera popularne kulture u posleratnom Beogradu

Jedan od prvih predstavnika posleratne beogradske boemije, prijatelj Libera Markonija, Duška Radovića, Branka V. Radičevića, Grobarova, Brane Petrovića, Čkalje, Pavla Vujisića i nebrojenih drugih likova, Živorad Todorović, poznatiji kao Žika Strip, odnosno Žak Sebastijan, u svojim knjigama rodonačelnik je i beleženja, hroničarenja uličnog i kafanskog života, koje će nešto kasnije, u kultivisanom, učenijem vidu proslaviti pisci poput Kapora i Tirnanića, i cele plejade njihovih sledbenika i učenika. Stoga on spada u kulturne umetnike i pisce, koje svaka sledeća generacija za sebe otkriva. Danas, vek nakon njegovog rođenja, vreme je za novi krug.

СЕДАМ ДЕЦЕНИЈА НИН-ОВОГ ПРИЗНАЊА

АТМОСФЕРА ВЕЛИКЕ НАПЕТОСТИ

Награда није додијељена 1959. године упркос томе што је то била година када је према небу полетио Булатовићев *Црвени петао*. Неправда је исправљена 16 година касније, када су награду примили *Људи с четири прста*. Али, неке омашке нису могле да се исправе. Тако је Скендер Куленовић остао без награде у посљедњем тренутку

пише: **Горан Дакић**

Седамдесета награда НИН-овог жирија за најбољи роман године додијељена је у „атмосфери велике напетости“ која је створена након што су чланови колегијума и редакције овог недељника дали оставке. Седамдесет и прву награду додијелиће жири у којем сједе нови чланови Адријана Марчетић, Владимир Гвозден, Александар Јерков и Младен Весковић, док ће пети члан бити Тамара Никчевић из претходног „сазива“.

У том ходу дугом седам деценија запатило се небројено много занимљивости. Тако је, на примјер, 1956. године жири разматрао укупно 18, а у години у којој је награђен роман бањолучког књижевника Стеве Грабовца *Послије задале* чак 188 наслова! У првим деценијама број романа који су стизали на конкурс био је скроман, у посљедњих двадесетак година нема романописца који не сматра да његово чело није заслужило бар шири избор. Само шири избор у години Стеве Грабовца бројао је 38 романа.

Прва НИН-ова награда за најбољи роман, која је додијељена 5. фебруара 1955. године Добрици Ћосићу за *Корене*, износила је 500.000 динара. Толико је добио и Мирко Божић наредне године, док је наредног јануара Оскар Давичо морао да се задовољи са свега 300.000 динара. И

Aleksandar Vučo, *Mrtve javke* / NIN-ova nagrada 1957.

то је само један од куриозитета који прати НИН-ову награду од 1955. године до данас.

Три пута је награђен само Давичо. Он је, узгред, једини писац који је награду добио двије године заредом. Два пута су по повељу ишли Добрица Ћосић, Живојин Павловић, Светислав Басара и Драган Великић. Награду су вратили Данило Киш и Милисав Савић. У дугој историји НИН-ове награде само је седам списатељица добило ово вриједно признање – прво је додијељено Дубравки Угрешић, задње Даница Вукићевић.

Награда није додијељена 1959. године упркос томе што је то била година када је према небу полетио Булатовићев *Црвени петао*. Неправда је исправљена 16 година касније, када су награду примили *Људи с четири прста*. Али, неке омашке нису могле да се исправе. Тако је Скендер Куленовић остао без награде у посљедњем тренутку. Мило Глигоријевић у *Грађевини животописа* пише да је Куленовићу прво јављено да је награду добио, а потом да је она ипак припала Петку Војнићу Пурчару за роман *Дом све даљи*. У истом броју НИН-а, када је објављен интервју са Војнићем, објављен је и некролог писцу *Понорнице*. О томе ће 2003. године говорити и Младен Марков у интервјуу након што му буде додјељена награда за *Укоп оца*.

Нису увијек награђивани најбољи. Вучове *Мртве јавке* биле су боље

и од *Прољећа Ивана Галеба* и од *Лелејске горе*. Жири је 1968. године предност дао Новаковом роману *Мириси, злато и тамјан* у односу на Михаиловићев *Кад су цветале тикве*, баш као што је 15 година касније Михаиловић са *Чизмашима* кроз циљ прошао прије Пекићевог *Беснила*. У многобројним саопштењима нема података ни о ужим, ни о најужим изборима, па је немогуће процијенити о кога се све НИН-ова награда у ових 68 година огријешила.

О дојели награде одлучивао је и одлучује жири већином гласова својих чланова. Све до 1971. чинили су га мање или више стални чланови. Првих десет година чланови жирија били су Милан Богдановић, Велибор Глигорић, Ели Финци, Борислав Михајловић Михиз и Зоран Мишић, а касније су им се придружили Мухарем Первић, Петар Џаџић и Милош И. Бандић. То су уједно била и два најдуговјечнија НИН-ова жирија. Касније су се жирији мијењали готово из године у годину, а посебно се може маркирати и чињеница да су у једном периоду и сами новинари или уредници НИН-а били дио овог жирија (Богдан Тирнанић и Теодор Анђелић).

У том ходу дугом седам деценија запатило се небројено много занимљивости. Тако је, на примјер, 1956. године жири разматрао укупно 18, а у години у којој је награђен роман бањолучког књижевника Стеве Грабовца. После забаве чак 188 наслова!

С првом наградом објављен је и први интервју са лауреатом и то тако траје до данашњих дана, уз мале изузетке. Мирослав Крлежа није дао интервју НИН-у када је 1963. године добио награду за *Заставе*. Није то урадио ни Давичо када је другу годину заредом награђен, а исто се, годину касније, десило и са Ранком Маринковићем, чији је *Киклоп* проглашен најбољим романом за 1965. годину. Интервју није дао ни Бора Ћосић; умјесто тога, штампан је његов краћи аутопоетички запис. У самом НИН-у не постоји ниједан траг зашто ови разговори нису објављени.

Интервју листу није дао ни Мирослав Јосиф Вишњић 1991. године. Држећи се принципа да бесплатно не даје појединачне интервјуе, Мирослав Јосиф Вишњић је одржао конференцију за штампу након што је објављено да је његов роман *Одбрана и пропаст Бодрога* у седам бурних годишњих доба награђен. Конференција је одржана у просторијама Српске књижевне задруге која је и објавила његов роман. НИН је одустао од специјалног разговора са лауреатом, а умјесто тога пренесене су његове ријечи са конференције за штампу. Тај нетипични интервју/разговор објављен је у 2.090. броју НИН-а.

Oskar Davičo, *Tajne* / NIN-ova nagrada 1964.

„Друго, као нека врста фусноте – за 25 година или за десет хиљада дана, колико се ја бавим књижевним радом, нико од вас није могао да чита ниједан разговор са мном, јер је мој став увек био да то мора да се плати. Према томе, ви који сте овде нисте криви, него је крив систем у којем сви живимо, који је инаугурисао систем који ја зovem ‘системом Брчко-Бановићи’, систем у коме сви ми ентузијастички радимо, а неко други ужива. Дакле, због ‘система Брчко-Бановићи’ ја не желим да вређам оне људе који су били одушевљени сличним пројектима, и ја сам сам на неки начин био принуђен да радим ‘систем Брчко-Бановићи’ који се зове српска књижевност и српска проза“, рекао је тада Јосиф Вишњић.

Неки писци, попут Пекића или Црњанског, сабијани су приликом интервјуисања на минималан простор. Најдужи интервју дао је Војислав Лубарда, када је 1990. године добио награду за *Вазнесење*. Интервју са Лубардом простро се на цијелих десет страница. Занимљиво је и то да је Воја Чолановић први интервју као књижевник дао тек када је 1988. године добио награду за роман *Зебња на расклапање*.

На Сајму књига у Београду 2003. године представљена је листа десет најбољих романа који су добили НИН-ову награду. На позив главног уредника НИН-а, овај избор сачинили су критичари који су у протеклих педесет година били чланови НИН-овог жирија. Наредне године, у истом броју у којем је објављен и интервју са Владаном Матијевићем, објављена је и комплетна гласачка листа свих учесника ове анкете. Десет најбољих романа су *Дервиш и смрт*, *Пешчаник*, *Роман о Лондону*, *Хазарски речник*, *Ходочашће Арсенија Његована*, *Киклоп*, *Употреба човека*, *Судбина* и *коментари*, *Корени* и *Мириси, злато и тамјан*.

На позив редакције НИН-а и Завода за уџбенике, гласовима десеторице критичара 2005. године изабрана је *off*-листа десет најбољих романа од оних који су од 1954. до 2004. године незаслужено остали без нашег најпрестижнијег књижевног признања. На овој листи су се нашли *Проклета авлија*, *Прољећа Ивана Галеба*, *Кад су цветале тикве*, *Друга књига Сеоба*, *Певач*, *Дан шести*, *Црвени петак лети према небу*, *Доротеј*, *Фама о бицицистима* и *Судбине*.

Мило Глигоријевић у *Грађевини животописа* записује шта му је Михиз, између осталог, рекао о грешкама НИН-ових жирија: „А да ли је у одлукама НИН-ових жирија било промашаја и грешака? Дабоме

Meša Selimović, *Derviš i smrt* / NIN-ova nagrada 1966.

да их је било. И не мало! И не малих! Али парадокс хоће да и велики промашаји НИН-ове награде сведоче о њеном значају и утицају. Јер видно се уочавају и дуго памте само промашаји добро уведених награда високог угледа. Увек ће се памтити да Нобелову награду није добио Лав Толстој, а да ју је добила Грација Деледа. Грешке безначајних награда брзо се заборављају, као и оне саме.“

Награду су пратиле многобројне полемике. Нису све оне објављене у НИН-у. Много материјала је остало у *Борби*, *Данасу*, *Књижевној речи*, *Књижевним новинама*, *Дневном телеграфу*... Прва велика полемика почела је када је Данило Киш вратио награду због „жаке“ која је на њега дигнута након објављивања *Гробнице за Бориса Давидовича*. О тој хајци и о тој полемици се мање или више зна све, баш као што се о једној другој полемици, оној која је почела 1992. године када је награду вратио Милисав Савић и то свега неколико седмица након што му је уручена за роман *Хлеб и страх*.

НИН је 7. фебруара 1992. године објавио прозу Момчила Селића *Страва* у којој се у негативном контексту помиње и Милисав Савић. НИН наредне седмице објављује да се Савић придружио Кишу и да је због Селићеве прозе одлучио да врати НИН-ову награду критике за роман године. Савић потом шаље писмо НИН-у:

„У вашем листу бр. 2145 од 7. фебруара 1992. године појавио се подужи памфлет ‘Страва’ који је добрим делом и мени посвећен. У име одбране достојанства списатељског позива, принуђен сам да вам вратим НИН-ову награду за роман године коју сте ми пре десетак дана уручили. Поводом ваше уводне опаске да новине служе дијалогу, желео бих да вам скренем пажњу на нешто што вам је добро познато: памфлет

као најнижа књижевна врста углавном је доживљавао процват у недемократским режимима и временима, а тај жанр су у новије време усавршили стаљинисти; најсуровији памфлетисти, односно ‘ликвидатори’ и ‘батинаши’, поносно су, у име свог великог ‘моралног чистунства’ и оданости ‘светој идеји’ – управо како то чини и састављач ‘Страве’ – јавно денунцирали очеве, мајке, родбину и пријатеље, а онда и остале. Ја се НИН-ове награде одричем, али породице и пријатеља – будите уверени – никад и никако. Могу само да жалим што се ‘ослобођени’ НИН држи најгоре традиције ‘неослобођеног’: пишчеве главе украси лороворим венцем а онда би да их одсече или бар придави. Прилажем вам копију признанице о повраћају новчаног износа награде на ваш жиро-рачун, а плакету вам шаљем поштом“, написао је Савић у писму.

НИН је у два текста, *Рушење конвенција* и *О томе другачије мислимо*, покушао да објасни свој поступак. Мишљење о овој афери дали су и Матија Бећковић, Бошко Петровић, Никола Милошевић, Слободан Ракић, Ласло Вегел, Давид Албахари, Светислав Басара и сам Момчило Селић.

Трећа велика полемика избила је када је 1998. године награда додијељена Миловану Данојлићу за *Ослободиоце и издајнике*. Светислав Басара је у *Дневном телеграфу* написао својеврсни фељтон о овом признању, а свој обол теми дао је и Никола Милошевић који је истицао да *Ослободиоци и издајници* имају „елементе хроника који нису до краја преточени у уметничко ткиво“. У 2.456. броју, од 22. јануара, главни и одговорни уредник НИН-а Миливоје Глишић објавио је краћи текст *Фама о Удби* којим је ова полемика настављена.

Милошевић је касније рекао да Данојлићева књига представља „закаснели обрачун са комунизмом“, док је награђени писац у разговору за НИН 5. марта рекао да „може да пише о чему год хоће и да му за то не треба дозвола професора, поготово не људи који књигу нису читали“. У београдском „Медија центру“ одржана је трибина *За и против Басаре* на којој су говорили Илић и Милошевић као чланови НИН-овог жирија. Полемике које су почеле са Данилом Кишом и Милисавом Савићем настављене су прије три године када је 18 писаца потписало *Бојкот НИН-ове награде* након што је она припала Саши Илићу за роман *Пас и контрабас*. Чини се да та полемика, додуше у смањеним тоновима, траје и данас.

На концу један занимљив податак који много тога открива: Михаило Лалић је 1974. године добио НИН-ову награду за *Ратну срећу*. Вијест га је затекла у Херцег Новом одакле је тадашњем главном и одговорном уреднику послао писмо:

„Поштовани друже Миливојевићу, дописник НИН-а Љубомир Ђукановић извијестио ме је да је овогодишња НИН-ова награда додијељена мојој књизи ‘Ратна срећа’. У вези с тим дужност ми је да преко Вас изразим своју захвалност радном колективу који даје средства за награду, као и НИН-овом жирију који је моју књигу тако високо оцијенио. Што се тиче мога присуства на уобичајеној свечаности приликом предаје награде, молим вас да ми опростите што, из принципа, нећу присуствовати тој свечаности. Новчани износ награде желим да поклоните Савезу слијепих Црне Горе. Надам се да неће бити никакве тешкоће да се то спроведе.“

TETOVAŽE KAO FENOMEN I HISTORIJSKI MEDIJ

TETOVAŽE I KAKVE TO VEZE SA HRVATIMA I SRBIMA?

Današnje ultimativno zadovoljenje vlastitih potreba zazire od bilo kakvih vanjskih ograničenja. U takvoj kulturi postoji onda i izrazita težnja preuzimanja još veće „kontrole nad vlastitim tijelom“, njegovim demonstriranjem u javnosti i tetovažama kao izvorom dodatne snage

PIŠE: **Bojan Munjin**

U staroindijskom epu *Beskrajna ljepota*, pronalazimo stihove: „Ljudi niže klase tragaju za greškama, prosvijetljeni ljudi nalaze dobre osobine. Muhe tragaju za otvorenim ranama, dok pčele tragaju za medom.“ Pjesnik Miroslav Gojković, na tragu modernih teoretičara kulture, tumači ove stihove smatrajući kako je današnji tzv. postmoderni čovjek gotovo potpuno apsorbiran u mentalitet muhe, te da mu stoga zadovoljstvo može pričiniti samo „pljuvanje“, odnosno obrušavanje na rušenje i na tuđe rane. Otuda destrukcija i nihilizam kao najčešća ishodišta takvog, postmodernog mišljenja i stvaranja. Da li nešto sa takvim stanjem duhova današnje civilizacije ima i fenomen tetovaža, koji je naročito metastazirao u posljednjih desetak godina? Ako problem proširimo na metafizičku ravan, što nije nevažno, u *Knjizi o Jobu*, Job poručuje da moramo ozbiljno paziti što govorimo, jer govor ima višu svrhu od „praznog pomicanja usana da bi se stvorili prazni zvukovi koji nikomu nisu od koristi“.

Kakvu svrhu ima pak govor tijela, odnosno njegove šarene linije, ukoliko „nikomu nisu od koristi“, istetovirane od očnih kapaka do nožnih prstiju? Prije nekoliko hiljada godina tetovirali su se ritualno ratnici i svećenici, što i danas rade na primjer Aboridžini u Australiji i Novom Zelandu, a tetovirali

su se i pomorci i kod nas ljudi koji su odlazili u JNA. U nacističkim logorima su prisilni majstori tetovaže, prisilno svim logorašima tetovirali njihov redni broj na podlakticu, ali prisilnih tetovaža bilo je i kod nasilnog pokrštavanja na raznim stranama svijeta. Naširoko se tetovirala mafija, od Japana do Sicilije. U našim ratovima tetovirali su se vojnici svih zaraćenih vojski, a njihovi nacionalni ideali ispisani na prsima rigali su vatru jedni na druge. Kratko rečeno, tetovažama su se ljudi vjekovima štitili od zlih sila, od nasilja protivnika ili od metaka neprijateljske bande. Tetovaže su također služile i za uljepšavanje, ali austrijski historičar kulture Adolf Loos tvrdio je još na početku XX vijeka da je razvojem moderne kulture sa tom „tiranijom ornamenta“ gotovo. „Evropejci su danas već toliko kultivirani da ih tetovirano lice potiče na odvratnost“, pisao je Loos u svojoj knjižici *Ornament i zločin*. Zašto se onda sto godina kasnije ljudi od Aljaske do Rta dobre nade tako masovno tetoviraju? Ako pogledamo reprezentativne primjerke ovih tetovaža na svim tim ljudskim tjelesima, većina njih je dizajnirana tako da one moraju biti jako uočljive, trebaju odražavati neku vrstu mračne moći i izazivati strahopoštovanje. Mogli bi dodati i neku vrstu golog erotskog uzbuđenja, koju isijava i onaj koji se tako svojski tetovirao i onaj koji u tu tetovažu gleda, uz pitanje koje je i dalje neodgovoreno: Zašto? Dobar primjer idola i sljedbenika su nogometaši i njihovi fanovi: prvi na tijelo tetoviraju riječi izvučene iz knjiga o bogovima, a drugi na prsa tetoviraju slike tih istih nogometaša, kao da ti nogometaši zaista jesu bogovi.

Još prije nekoliko decenija, bar u Jugoslaviji, kada bi si netko na vratu istetovirao samo djetelinu sa četiri lista ili na mišici probodeno srce, ne daj bože ženu sirenu sa bujnim poprsjem, ljudi bi uglavnom pomislili: seljak. Danas, ne samo da to nitko ne govori nego milioni ljudi po čitavom svijetu, doslovno od sedamnaest do sedamdeset, trče i jedva čekaju da se istetoviraju, a saloni za tetoviranje niču jednakom brzinom kao i kladionice. Cijene su naravno različite: hoćeš li tetovažu crno-bijelu ili u boji, na prsima ili na leđima? Hoćeš li samo sliku na tijelu ili i riječi? Želiš li „umjetničku“ tetovažu? Dalekoistočnu? Poeziju ili prozu? Želiš li se tetovirati do vrata ili u tetovažu ulaze i obrazi na licu i čelo? Možda i intimni organi? Nema veze što često ta tetovaža ostaje do kraja života i vjerojatno izgleda očajno kada tijelo u starosti omlohavi, kao što i nije važno što su infekcije prilikom tetovaže naravno vrlo izgledne.

Njemački filozof Peter Sloterdijk u svojoj knjizi *Tetovirani život* kaže da su takvi stvaraoči „atlete očaja“, ali – zašto je to tako? Možda zato što već dugo vremena živimo u vremenu „koje je iskočilo iz zgloba“, zato što posvuda neprestano gledamo nasilje i jad, zato što su bogati bogatiji nego ikada a sirotinja beznadno baulja okolo, zato što smo prestali vjerovati u ovaj neprijateljski svijet, zato... Možda su ljudi naprosto odlučili da *stvari uzmu u svoje ruke*? Ili, kako potvrđuje Sloterdijk: „Zato što se već nalazimo usred jedne povijesti, možemo početi pričati našu pripovijest.“ Zašto je ta pripovijest tako mračna? Zašto na tako maničan način, ucrtavajući na sebe nešto ružno, proglašavamo ga lijepim? „Znam šta znači oploditi nakaze i prepoznati u njima dio sebe“, kaže poljski pjesnik Časlav Miloš. Jako ohlađeno, rečeno, „ako je čovjek sam refleksija onoga što se događa oko njega, onda možemo reći da je njegova koža ogledalo u njegov unutarnji svijet. Tetovaže su način na koji drugima dopuštamo da vide što mislimo, osjećamo ili kako doživljavamo sami sebe. Možemo reći da je koža tzv. prijenosnik svog iskustva koje je pojedinac doživio u toku svojeg života“, kaže uzdržano Ivona Pleše sa Tehnološkog fakulteta u Zagrebu. Opaska dobronamjernog promatrača: ako je (najčešće zlokobni) istetovirani pejzaž na nečijem tijelu „ogledalo njegovog unutarnjeg svijeta“, onda nam se jednostavno crno piše. Uzvišeno vjerovanje Alfreda Loosa prije više od sto godina kako je svijet „konačno postao kultiviran“, okrenulo se danas na glavu.

U tom smislu, istraživanje koje je unazad nekoliko godina na društvenim mrežama napravljeno među mladima u Zagrebu, sa pitanjem zašto se tetoviraju i odakle ova pojava, pokazalo je da dosta ispitanika smatra da

je tetoviranje postalo „svjetski trend“, ali i da oko 80 posto vjeruje da im svaka tetovaža lično „nešto znači“. Kada bismo pobrojali sve te istetovirane zmajevе, ratnike, mrtvačke glave, iskežene zube i prijeteće tekstove, opetovano pitanje glasi zašto masovno ljudima „nešto znači“ baš to što kod drugih ljudi izaziva priličan strah i odbojnost?

Tetovažama su se ljudi vjekovima štitili od zlih sila, od nasilja protivnika ili od metaka neprijateljske bande. Tetovaže su također služile i za uljepšavanje

Naravno, kada nešto postane široko rasprostranjeni trend, onda, koliko god se radilo o mogućoj pobuni ili o supkulturi (sjetimo se hipija, punka i Če Gevare), takva pobuna vrlo brzo pronalazi svoj otisak u masovnoj kulturi. Suradnja modnih dizajnera sa *tattoo* majstorima i modne kolekcije koje povezuju tetoviranje i način odijevanja, zatim zajedničke modne revije tetoviranih ljudi i onih koji nose „tetoviranu odjeću“, danas su postali

dio globalne industrije uljepšavanja. Tako studija Pew Research Centra iz 2015. godine donosi podatak kako 40 posto odraslih osoba u dobi između 18 i 35 godina u SAD-u ima barem jednu tetovažu, uz činjenicu da posljednju deceniju trend tetoviranja rapidno raste. „Neosporno, tetoviranje je svuda oko nas“, kaže Matt Lodder, profesor umjetnosti na Univerzitetu u Esekusu u Engleskoj i stručnjak za historiju tetovaže. „Za razliku od prošlih vremena, danas je tetovaža sastavni dio kulture“, kaže Lodder. On insistira na tome da tetovažu ne treba da shvatimo kao „fenomen“, već kao „historijski medij“, „koji je prevladao vlastito naslijeđe, oslanjajući se jedino na ono što je trenutno popularno“. A što je trenutno popularno? Već dobrih pola vijeka je među ljudima popularna potreba snažnog, gotovo narcisoidnog individualizma i samodopadnosti, koja sve više buja i najčešće se izražava kombinacijom ekstravagancije, bijesa i ukidanjem nepotrebne empatije prema drugima. „Danas silno želim prijeći preko granica vlastitih snaga a sutra neka propadne svijet“, kaže već spominjani Sloterdijk. Kultura sve veće autodestruktivne samodostatnosti današnjeg (mladog) čovjeka mogla bi se dobro predstaviti, na primjer, vizijom apokaliptičnog filmskog junaka Mad Maxa, koji naoružan do zuba mahnito juri motorom po pustopoljinama razrušenog svijeta. Psihološki gledano, današnje ultimativno zadovoljenje vlastitih potreba zazire od bilo kakvih vanjskih ograničenja. U takvoj kulturi postoji onda i izrazita težnja preuzimanja još veće „kontrole nad vlastitim tijelom“, njegovim demonstriranjem u javnosti i tetovažama kao izvorom dodatne snage. „Važno je ostati autentičan i hrabar bez obzira na vanjske utjecaje“, kaže novinarka i spisateljica Dalia Žmegač Kunić. Šta zaista znači biti autentičan i hrabar u nečemu što se zove masovna kultura? Koja je stvarna vrijednost te autentičnosti? Kao što vidimo, tetovaže se danas žele predstaviti i kao umjetnost: Je li tetovaža (čak i na najudaljeniji način) usporediva sa lucidnošću jednog Dalija, čudesnošću jednog potpuno samoukog Van Goga ili sa mističnom dubinom jednog Mikelandela? Ili, sasvim elementarno: ako je umjetnost potraga za ljepotom i za smislom, gdje je tu tetovaža? Ironično rečeno, ako su se istetovirali David Beckham, Angeline Jolie, Mesi i neko tko se zove Rihanna – zašto ne bih i ja. Bez obzira na stav da je tetovaža historijska pojava (Matt Loder) i da ona danas, prevladavajući svoje vlastito naslijeđe, priča novu pripovijest historije (Sloterdijk), to kritičkom promišljanju o okidaču za današnje masovno tetoviranje ništa ne pomaže. Statua „Gebeleinskog čovjeka“, izložena u Britanskom muzeju, stara pet hiljada godina, sa tetovažom bika i ovce na nadlaktici, nešto je drugo, jer na kraju vraćamo se na početno pitanje: koji je najdublji motiv za današnju masovnu potrebu za tetoviranjem? Možda se sasvim jednostavan odgovor krije u našem doživljaju tog današnjeg „tetoviranog života“.

U svom tekstu „Tetoviranje – markiranje kulture“ američki društveni teoretičar Jill Fisher navodi kako moderno tetoviranje doživljava nezapamćen procvat kojem se ne vidi kraj u skoroj budućnosti. Dio je bodi-arta (umjetnost tijela), gdje spada i pirsing, žigosanje (*branding*), implantiranje i stvaranje ožiljaka (*scarification*). U simboličkom smislu tetoviranje je „odijevanje bez odjeće“, a zaludnici tetovažama, kaže Fisher, okupljaju se na raznim festivalima kako bi prikazivali svoje „šarene kože“ jedni drugima. U širem psihosocijalnom kontekstu posljedica potrebe da se tetoviranjem poveća kontrola nad vlastitim tijelom i demonstrira vlastita individualnost, zaključuje Fischer, dovela je do neke vrste „rasprodaje

mesa“, odnosno tog istog tijela, koje je nekada bilo prirodno i nevino. Tako danas postoji još novija moda bolnog tetoviranja beonjače oka pa onda oči mogu postati potpuno crne ili potpuno plave ili kombinacija jednog i drugog... Tetoviraju se i životinje pa one postaju tetovirani kućni ljubimci ili se pokazuju po svijetu na „farmama umjetnosti“ ili se pak njihova koža prodaje kao tepih ili ukras na zidu. Može se dakle zaključiti da je svijet zaista, tehnički rečeno, iskočio iz zgloba i danas se on definitivno ponaša prema neograničenim aspiracijama koje pojedinci ili grupe sebi prisvajaju, bez ikakvih uvjeta ili korespondencije sa bilo kakvim izvanjskim i dosadašnjim ukusom ili vrijednostima. Moguće je da se danas kultura uzvišenog povukla pred atrakcijama ružnog, zato što je svijet u međuvremenu postao mračan. Stoga se današnje tetovaže možda mogu shvatiti i kao neka vrsta „ružnog ponašanja“ ili kao sebični i prkosni plač djece koja su ostavljena sama u mraku. „Ne postoje problematična djeca, već samo problematični roditelji“, kaže znameniti engleski pedagog Aleksandar Nill.

**Ako pogledamo
reprezentativne primjerke
ovih tetovaža na svim tim
ljudskim tjelesima, većina
njih je dizajnirana tako
da one moraju biti jako
uočljive, trebaju odražavati
neku vrstu mračne moći i
izazivati strahopoštovanje**

Ako je sve to tako (a čini se da jest) i ako se fenomenu tetoviranja ne vidi kraj, onda bi se sa današnjom civilizacijom turobne bizarnosti mogli našaliti na bizaran način, šalom iz domaćeg dvorišta. Možemo se recimo prisjetiti onog starog komičnog serijala viceva iz doba jugoslavenskog socijalizma, koji se sastoji u pitanjima koje postavljaju izmišljeni slušaoci izmišljenoj stanici Radio-Erevan, koji onda na takva pitanja uvijek odgovara na šaljivi način. Mogli bismo dakle pitati: Kakve veze imaju današnje masovne tetovaže sa Srbima i Hrvatima? Radio-Erevan odgovara: „U principu nikakve, jedino ukoliko se ne dogodi – u trendu da svako može na prsima istetovirati baš sve što god hoće – da jednog dana neki navijač Dinama sebi na grudi istetovira na ćirilici rečenicu ‘Za kralja i otadžbinu’ a navijač Crvene Zvezde rečenicu na pseudo gotici ‘Za dom spremni’.“ Već danas nam tetovaže govore, objašnjava Radio-Erevan, da živimo u ludom vremenu, ali ako bi se tako nešto dogodilo sa tetovažama u Hrvata i Srba, to bi značilo ili da je kraj svijeta sasvim blizu ili da je taj svijet, na neki čudan način, na putu ozdravljenja, zaključuje Radio-Erevan.

IZ PJESMARICE BRUSA SPRINGSTINA

OTAC JE
KUĆA KOJA
SE RUŠI

I iz njegove memoarske knjige i iz cijelog niza pjesama, jasno se oslikava komplikovan i ambivalentan odnos Brusa Springstina sa svojim ocem. Na albumima iz 1978. i 1982, dakle, sa razmakom od samo četiri godine, Springstin je otpjevao dvije potpuno različite pjesme sa figurom oca u glavnoj ulozi. U jednoj je otac „heroj radničke klase“, a u drugoj, ironično rečeno, „otuđeni centar moći“

PIŠE: Muharem Bazdulj

1. Život radnika

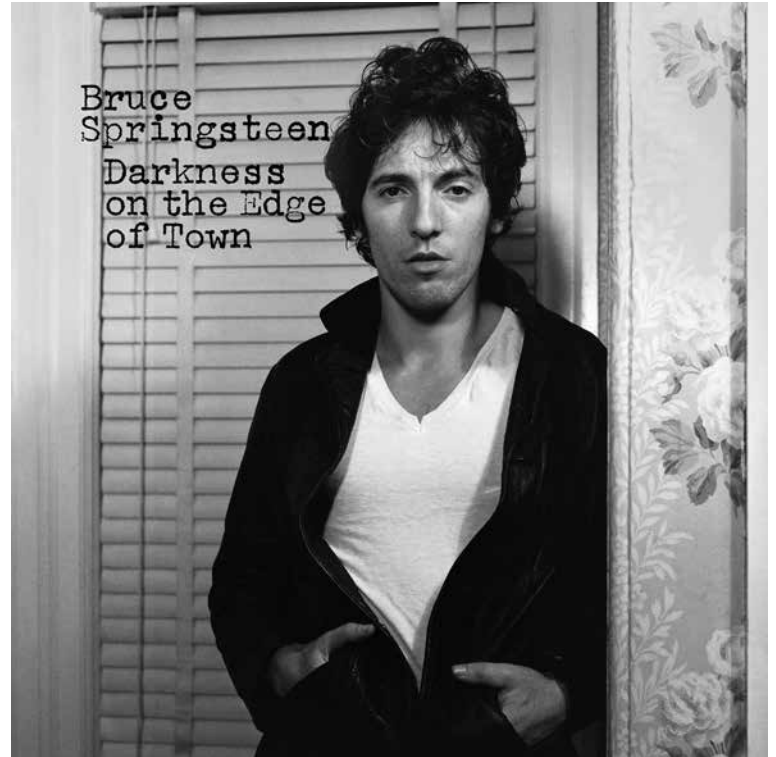
Factory

*Early in the morning factory whistle blows
Man rises from bed and puts on his clothes
Man takes his lunch, walks out in the morning light
It's the working, the working, just the working life*

*Through the mansions of fear, through the mansions of pain
I see my daddy walking through them factory gates in the rain
Factory takes his hearing, factory gives him life
The working, the working, just the working life*

*End of the day, factory whistle cries
Men walk through these gates with death in their eyes
And you just better believe, boy, somebody's gonna get hurt tonight
It's the working, the working, just the working life
Cause it's the working, the working, just the working life.*

Bruce Springsteen

Darkness on the Edge of Town, Bruce Springsteen, 1978.

Fabrika

Rano izjutra fabrička sirena trubi
Čovjek se budi i oblači u žurbi,
Uzima ručak, izlazi sred zorinog cika,
To je rad, pravi rad, samo život radnika.

Gledam kroz palače straha i kroz palače patnje,
Tatu dok ulazi u fabriku s kišom u vidu pratnje,
Fabrika mu uzima sluh, život mu daje fabrika,
To je rad, pravi rad, samo život radnika.

Kraj je dana, fabrička sirena se čuje
Ljudi izlaze smrt im iz očiju izviruje
I zato vjeruj mi, sine,
Neko će noćas od batina da zagine,
To je rad, pravi rad, samo život radnika.

Bruce Springsteen

Na legendarnom albumu *Darkness on the Edge of Town* iz 1978. godine, pjesma „Fabrika“ je sedma po redu, odnosno u LP formatu druga na B strani. Pjesma je pisana iz perspektive dječaka čiji otac radi u fabrici. Pjesma zapravo počinje iz skoro božanske perspektive. Kao da nebeska kamera gleda i fabriku i stan jednog od njenih radnika, čuje se i fabrička sirena i njegov budilnik, on se na brzinu budi, oblači i polazi na posao.

U drugoj strofi, međutim, prepoznajemo u naratoru radničkog sina i prepoznajemo njegovu dječaku perspektivu iz termina „tata“. Ipak, ostatak vokabulara u strofi nije infantilna, nego neobično alegoričan. Pominju se palače straha i palače patnje, čudna skoro metafizička „trampa“ gdje rad oca istovremeno dugoročno hendikepira, a kratkoročno mu, kako se to kaže, daje hljeb u ruke te naposljetku ponavlja uvodnu rezigniranu mantru o „životu radnika“.

**Pjesma počinje iz skoro
božanske perspektive. Kao da
nebeska kamera gleda i fabriku
i stan jednog od njenih radnika,
čuje se i fabrička sirena i njegov
budilnik, on se na brzinu budi,
oblači i polazi na posao**

U trećoj strofi se zatvara krug radnog dana, ponovo se, dakle, čuje fabrička sirena. Ljudi izlaze iz fabrike potpuno samljeveni. Nije to, znači, onaj rad iz filozofsko-aksioloških studija o radu koji osmišljava život, ovo je ona vrsta rada koji se obavlja radi golog opstanka. Taj rad ne nudi nikakvu drugu satisfakciju, osim (sitne) novčane naknade. Svrha tog novca je puki život radnika i njegove porodice. Ali frustracija zbog takvog rada proizvodi još jednu potrebu vezanu za trošenje novca. Potrebna je hronična intoksikacija da bi se takav život preživio. A ta intoksikacija mijenja ponašanje frustriranog radnika. I kad lirski subjekt kaže „neko će noćas od batina da zagine“, slušalac ne zna govori li se o budućoj kafanskoj tuči ili o porodičnom nasilju ili i o jednom i o drugom. U posljednjem stihu se ponovo refrenski kaže „to je rad, pravi rad, samo život radnika“, a da više ne znaš koliko je to himnično, koliko ironično, a koliko čisto deskriptivno. I uz jednostavnu muzičku frazu, zvuk odlazi u fejdaut.

***

2. Sinovljevi san i java

My Father's House

*Last night I dreamed that I was a child
Out where the pines grow wild and tall
I was trying to make it home through the forest
Before the darkness falls*

*I heard the wind rustling through the trees
And ghostly voices rose from the fields
I ran with my heart pounding down that broken path
With the devil snapping at my heels*

*I broke through the trees and there in the night
My father's house stood shining hard and bright
The branches and brambles tore my clothes and scratched my arms
But I ran 'til I fell shaking in his arms*

*I awoke and I imagined, the hard things that pulled us apart
Will never again, sir, tear us from each other's hearts
I got dressed and to that house, I did ride
From out on the road I could see its windows shining in light*

*I walked up the steps and stood on the porch
A woman I didn't recognize came and spoke to me through a chained door
I told her my story and who I'd come for
She said "I'm sorry son but no one by that name lives here anymore"*

*My father's house shines hard and bright
It stands like a beacon calling me in the night
Calling and calling, so cold and alone
Shining 'cross this dark highway where our sins lie unatoned*

Bruce Springsteen

Očeva kuća

Sinoć sam sanjao da sam dete
Gde borovi rastu i na njih miriše zrak
Hteo sam iz šume da se vratim kući
Pre nego što padne mrak

Čuo sam vetar što zviždi kroz drveće
I strašne glasove, vešticu, babarogu,
Trčao sam sa srcem u grlu uskim putem
A šejtan mi se motao oko nogu.

Probio sam se kroz drveće i tamo u noći
Očeva kuća je sijala bleštavo i jako
Grane i šiblje su mi poderale odeću i izgrebali ruke
Ali sam i dalje trčao dok njemu nisam pao u ruke

Već budan setio sam se zašto smo se udaljili
I obećao sebi da nam se više nikad neće razdvojiti duše
Obukao sam se i vozio tamo dok noć se bližila zori
Pa s cestu ugledao tu kuću, još su joj svetlili prozori.

Popeo sam se stepenicama do vrata,
Neka žena ih je otvorila, ne skinuvši lanac,
Rekoh joj koga tražim, da nisam neki stranac,
Rekla je: Žao mi je, sine, ali ta osoba više ne živi ovde.

Očeva kuća sija bleštavo i jako.
Stoji kao svetionik i zove me kroz noć.
Zove i zove, hladna i samotna tako.
I sija nad cestom preko koje naši neiskupljeni gresi ne mogu proć.

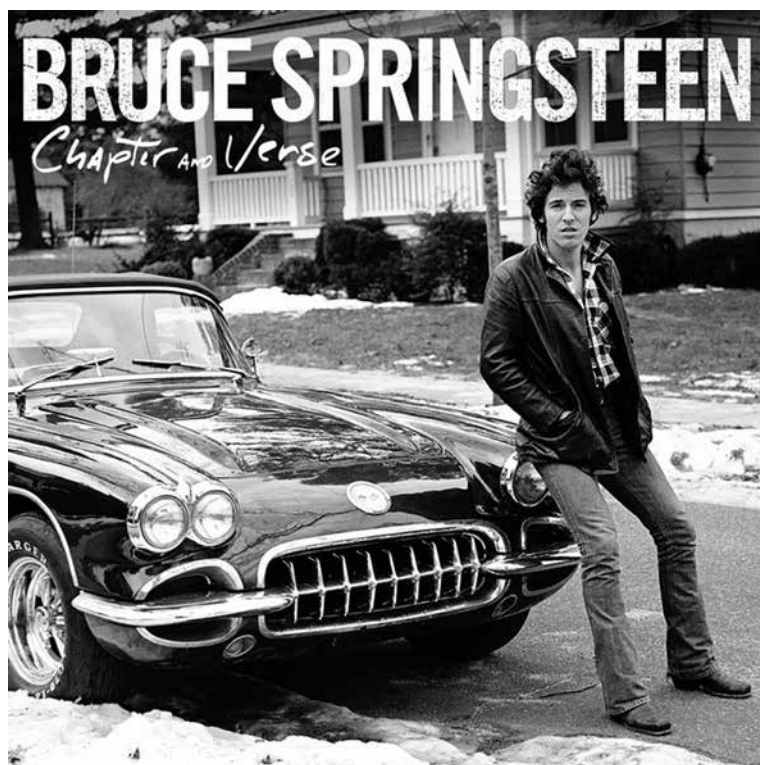
Brus Springstin

Ovo je malo remek-djelo Springstinovog stihovanog „storitelinga“. Otvara se „in medias res“, da ne kažem – s neba pa u rebra. Lirski subjekt nam saopštava da je nešto sanjao, pa nam detaljno prepričava svoj san. U prvim stihovima opisa, skicira se atmosfera. Iz početka nema utiska sablasnosti, ili se vrlo oprezno i daljinski sugerše. Dječak bi da se vrati kući prije nego padne mrak. S početkom sumraka, međutim, sve se mijenja. Atmosfera je košmarna. I u dječaku se, naravno, javlja panika. On, ipak, nije izgubljen. On očevu kuću kao spas vidi ispred sebe. Samo mu valja doći do nje. Dok u panici trči, trnje i grane mu grebu kožu i deru odjeću. Naposljetku, uspjeva da dođe do očeve kuće i pada mu u zagrljaj i to je spas i tu se budi.

I ovdje vrijedi napraviti sponu sa jednom od najčuvenijih Geteovih pjesama, onom koju je Danilo Kiš preveo kao „Kralj Vilovnjak“, Aleksa Šantić kao „Bauk“, a što bi u doslovnom prevodu bio „Kralj jova“ odnosno „Erlkönig“, odnosno u nekim verzijama „Vilinski kralj“. Pjesma se uobičajeno opisuje kao „Geteova najslavnija balada“; a često je korištena i kao podloga za muziku, gdje je najčuvenija verzija ona Šubertova.

Atmosfera ove pjesme i prvog dijela citirane Springstinove su vrlo slične. Imamo oca i sina i neku nedefinisanu sablasnu opasnost. I imamo paniku i trku. Kod Getea se sve ne navodi nedvosmisleno kao san, ali definitivno podsjeća na san i na košmar odnosno na dječakovu halucinaciju. Otac i sin su od početka zajedno, ali otac ne može da mu pomogne. Pjesma završava smrću dječaka.

Chapter and Verse, Bruce Springsteen, 2016.

U snu iz prve polovine „Očeve kuće“; očevu naručje je spas. Buđenje pak podsjeća nekadašnjeg dječaka da se u međuvremenu razišao sa ocem, da su se nešto posvađali, da više ne govore jedan s drugim, da nisu u kontaktu. A ovaj san mu govori da ništa na svijetu nije vrijedno toga. I on odlučuje da odmah zatraži pomirenje i katarzu. I to ne telefonom. Odjeva se, obuva i sjeda u automobil da se odveze do očeve kuće, one koju je upravo sanjao. I dalje traje noć, ali kad se cestom približi očevoj kući vidi da su prozori osvijetljeni, da je neko, valjda otac, budan.

Dvije posljednje strofe su neobično potresne. Lirski subjekt se penje do vrata. Žena koja se zatekla u kući, koja, pretpostavlja se, u njoj sada živi, ne osjeća od njega opasnost da mu uopšte ne bi otvorila ili da bi zvala policiju, ali opet ne osjeća ni dovoljno povjerenja da širom otvori vrata, nego ih otvara samo malo, da može da izviri, ne skidajući lanac. On joj kaže koga traži, a ona odgovara da taj i taj u toj kući više ne živi.

Kao i u snu, očeva kuća biva nekakav svjetionik, koji sija jako i obasjava, između ostalog, grijehove koji nisu iskupljeni. Ti grijesi su „naši“, znači ne pripadaju nužno samo lirskom subjektu, nego možda i (odsutnom) ocu

Naracija tu praktično završava. Ostala je još jedna – epiloška – strofa. Ne znamo je li se otac nekamo preselio ili je čak i umro. Ali osjećanje koje lirski subjekt ima je da je svakako kasno. I posljednja strofa je nekakav „filozofski“ komentar tog osjećanja.

Kao i u snu, očeva kuća biva nekakav svjetionik, koji sija jako i obasjava, između ostalog, grijehove koji nisu iskupljeni. Ti grijesi su „naši“, znači ne pripadaju nužno samo lirskom subjektu nego možda i (odsutnom) ocu. Ipak, ta kuća je nešto što ih je nekad spajalo i što može biti simbol onog zajedničkog među njima. U možda svojoj najslavnijoj pjesmi o odnosu oca i sina, u „Danu nezavisnosti“, sa albuma River, a taj je album objavljen 1980, dakle, tačno između albuma s kojih su pjesme ovdje analizirane, u toj pjesmi, znači, lirski subjekt na jednom mjestu doslovce kaže da u njihovoj zajedničkoj kući nisu mogli ostati obojica, možda baš zato što su previše slični. To je važna ideja, to je ta vrsta kontrasta koja postoji i u narodnoj tradiciji, da li se suprotnosti privlače ili odbijaju, da li otac i sin dobar odnos uspostavljaju međusobnom sličnošću ili razlikom. Nije, naravno, funkcija umjetnosti i poezije da takvim pitanjima daje egzaktno odgovore, ali jeste da ta pitanja postave egzistencijalno intenzivnije. Tu funkciju Springstinovi stihovi i poezija (i muzika, naravno, ali to je tek posebna priča) ispunjavaju u potpunosti.

ZA SVAKI SLUČAJ

Drago Kekanović

Ne, nisam bio u sobi kada se to dogodilo, bio sam u šetnji, poslije ručka sam ustao od stola i rekao da idem prošetati do grada, odoh ti ja, inženjeru, malo protegnuti noge, rekao sam u stvari, na što me je Sreten pogledao s gađenjem i potiho se zasmijao, iskezio se i zacerekao, ako ćemo pravo, kao i juče, i prekjuče, tri mjeseca dijelimo apartman u depandansi privatnog staračkog doma, pa ponavljamo rečenice, grimase i geste kao dva papagaja, on nije propustio priliku da promrsi kako nemam šta *protezati* poslije raskvašenog graška s gnjecavim noklicama i piletinom u tragovima, bio je u pravu, dakako, zato mu valjda ništa nisam odgovorio, obično mu s vrata dobacim kako bi mu bilo bolje da mi se pridruži prije nego što ga *pojede* krevet, to pojede bih posebno naglasio, jer će se od izležavanja sasvim ukočiti, ali mu ovog puta ništa nisam rekao, bio je to dan sasvim sličan ostalima, naš osamdeset deveti dan pod istim krovom, i opet me je probudio miris pravog indijskog čaja, jer nam je Sreten, da, ko zna otkad budan, prije svitanja, svakako, skuvaao čaj iz svoje zlatne rezerve sa Bliskog ili Srednjeg istoka, svejedno, sve se ponovilo i toga dana, kažem, ništa nije ukazivalo na zlo, ja sam se zavukao u biblioteku sa svojim herbarijima i papirima, a on se, poslije dugog biranja kravate koja će pristajati uz odijelo, uputio u dnevni boravak da tamo igra šah sa stalnim rivalima, niko njega još nije matirao, žalili su mi se njegovi protivnici, još su mi povjerali da moj cimer više gleda koštunjavu i okretnu sestru Ljubicu nego što prati povlačenje figura, a opet ih pobjeđuje bez po muke, i nikako se nisu mogli načuditi kako nisam proćuvio da ima nešto između mog cimera i udovice, prećuo sam ogovaranja, ili bih slijeganjem ramena odgovorio da nisam ništa primijetio, što je bila istina, jer šta da tim slinavim znatiželjnicima objašnjavam da nikada, i kada godinama dvadeset i četiri sata živite s nekim, nećete doznati sve njegove tajne jer nam nije dano da drugoga spoznamo do samog kraja, daj bože, pomislio sam tog dana, međutim, da se Sreten i Ljubica sljube, što bi djeca rekla, poželio sam, jesam, da njegovateljica obide svog šticećenika kada ja izađem, odnekud su mi zatim na pamet pali moji davni cimeri u đačkim i studentskim domovina, i kako sam osjećao neobjašnjivo zadovoljstvo kada sam se uklanjao pred posjetama njihovih djevojaka, ali sada nije bilo tako, naprotiv, sada sam imao osjećaj da me Sreten namjerno zadržava i zaustavlja, kuda ćeš u kišu, moj šumaru, dobacio mi je i nastavio, zar ne vidiš da će uskoro obilna kiša, provjerio je na weather.comu, bolje ti je da na miru uživamo kako Novak Đoković dere onog drčnog Španca, rekao je, za pola sata smo u Londonu, šta ćeš više, nadodao je, bolje i to nego da se klatim s tobom do smrdljivog caffè bara Kod Pere, caffè bar kod Pere, prenemagao se, možeš misliti, u kom i caffè macchiato zaudara po kiseloj šljivovici, čuvaj zdravlje, ni ti nisi od nerđajućeg čelika, jer takav ne postoji, samo je korozija vječna, možeš vjerovati starom građevincu, dobro, dobro, prekinuo sam ga, uživaj ti u tenisu, a onda se vrati na Istok i sanjaj palate Isfahana i vrtove Širaza, i šta već sanjaš do zalaska sunca širom otvorenih očiju, nisam se mogao suzdržati da mu ne predbacim, već se dugo spremam da o tome ozbiljno s njim porazgovaram, o tom njegovom spavanju i snu, da ga nagovorim da svakako potraži savjet liječnika, jer sve teže podnosim da ga poslije šetnje zatičem tako opruženog i nepomičnog, zagledanog u strop širom rastvorenih očiju, bez treptaja i bilo kakvog znaka da je živ, šta to radiš, plašiš me čovječe, poslije mu predbacujem, na što bi on samo slijegao ramenima i mrmeljao kako mu je žao, kako mu je strašno žao, ali da tu pomoći nema, a onda bi još ponavljao da se moram na to naviknuti i da on ne misli tako brzo prijeći na onu stranu, s vrata sam vidio da je u Wimbledonu prestala kiša, što je publika dočekala pljeskom, a Sreten nazdravio čašom konjaka, svojom dnevnom mjericom užitka koju je svečano ispijao poslije ručka, uvijek zagledan kroz prozor, ozarena lica nazdravljajući nekome dalekom, izvan granica pogleda, nekome ko postoji samo u sjećanju, valjda, dobro, dobro, ponovio sam u sebi i opet odustao od spominjanja oftamologa i specijalista za mikrohirurgiju, hoću reći da sam ga ostavio u dobrom raspoloženju, iskoračio sam u domski vrt i skrenuo na stazu prema gradu, nakon desetak koraka sam shvatio da sam izišao bez kišobrana, nikad ne izlazim bez kišobrana,

a sad mi se nije dalo vraćati u sobu, a i htio sam izbjeći susret s vlasnicom i upraviteljicom Doma koja je upravo parkirala svoj crveni Ferrari, okrenuo sam se i brzo umakao u grmlje, još uvijek sam, da, bio kivan na samoga sebe, i još sam se uvijek proklinjao što sam toliko popustljiv i uslužno susretljiv, obazriv i razuman, tobože, a bijedan i jadan kao sve kukavice, kakvim sam se pokazao prije tri mjeseca, kada se moj cimer preselio najprije u bolnicu, a ubrzo i tamo gdje ćemo se svi preseliti, tada sam nesmotreno i bez pitanja, na nagovor raspuštenice i gospođice Ferrari, kako smo svi nazivali vlasnicu Doma, bez riječi pristao da se preselim na drugi kraj hodnika, u veći i ljepši apartman s terasom i pogledom na jezero i dolinu, novom cimeru, mirnom gospodinu s kojim oni u Domu do sada nisu imali nikakvih problema, a nisu ih mogli ni imati jer je on tih i neprimjetan, pravi gospodin, cvrkutala je i tepala gospođica Ferrari unoseći mi se u lice nabubrelih grudima, svakako prevelikim za tako preusku i brendiranu, dakako, crvenu haljinicu, i još mi se zahvalila, (pazite, prije nego što sam formalno pristao na iseljenje!), što imam razumijevanja za njihove potrebe, jer njima baš treba apartman za počasnog građanina našeg grada, naglasila je, koji je odavna izrazio želju da se pod stare dane skrasi u zavičaju, rekla mi je i njegovo prezime, negdje sam čuo to prezime, ali se nisam mogao sjetiti gdje, šutio sam, kao obično, samo sam šutio i još sam se smješkao kao što se već smješkau ovakvi stari glupani koji su se cijeli život smješkali i divili umijeću takvih manipulatora u hlačama ili suknjama, svejedno, pristajući uvijek na njihove nagovore, šutio sam, kažem, i razmišljao kako je mene svaki put bilo lako nagovoriti, na moju štetu, dabome, čim bi se natuknuo taj krupniji i važniji opći interes, razmišljao sam i slegnuo ramenima, sisatu upraviteljicu i vlasnicu nisam ni zapitao kuda me i kome sele, toliko sam bio kivan na samoga sebe i što me bog takvim stvorio, a u isto sam vrijeme prihvatio njezinu neočekivano suhu ruku kao da sam sklopio bogzna kakav dobar ugovor, ne slušajući njeno odobravanje da sam izvrsno postupio jer ona dobro zna da vam je sa šticećima i cimerima u ovakvim ustanovama kao na vašarskoj tomboli, nikad se ne zna šta ćete dobiti, a ona bi se okladila da je ovaj puta izvučen moj broj, ne sjećam se kako smo se rastali, ali poznavajući svoju lakoću pristajanja, ne bi me začudilo da sam samo potvrdno klimnuo kao da je ona napravila uslugu meni, a ne ja njoj, što se za pola sata paradoksalno pokazalo tačnim, jer sam u Sretenov apartman ukoračio onako kako se ulazi u prijateljsku kuću, a i domaćin me je dočekao nasmijan i raširenih ruku, daj da se pozdravimo ko ljudi, zgrabio me je i privukao na prsa, nadam se da nemaš ništa protiv pravog francuskog konjaka, rekao je, žalim slučaj, ne pijem, rekao sam, ne piješ, ali sad ćeš popiti da nazdravimo našem neočekivanom braku, nasmijao se i natočio konjak, sebi čašicu, a meni tek gutljaj, ovo nam je kao slavimo stupanje u bračnu zajednicu, ne boj se, nećemo se vjenčati i zvati svatove, dijelićemo samo sto, ali ne i postelju, što je, vjeruj mi, puno više nego u pravim brakovima, kucnuo je moju čašu vrškom svoje, potapšao me po ramenu i pokazao da sjednem, a meni je baš to trebalo, da me neko potapše i posjedne, brzo smo se dogovorili da nikoga ne primamo u posjete, da jedan drugoga nećemo terorizirati ni televizijskim ni radijskim programima, jer nikakvih velikih vijesti i novosti više za nas dvojicu nema, nasmijali smo se, zar ne, pa onda ni mi taj svijet nećemo pripuštati sebi, obojica smo zaključili, a onda je nadošao i onaj trenutak nelagode kada više nismo znali ni šta da kažemo ni kako se ponašamo, ali je u tišinu uskočila Ljubica, odoh ja ako me više ne trebate, rekla je, a vi uživajte, momci, već vidim da ćete se vas dvojica dobro slagati, dobacila nam je s vrata, obojica smo se nasmijali, i ona se nama nasmijala i umakla, od nelagode, međutim, više nije bilo ni traga, i mi smo, kao nekoj neizrečenoj komandi ustali i prihvatili se rasprijetanja svojih stvari, treba li reći suvišnih svojih stvari, dugih kaputa, balonera, zimskih jakni koje nikad više neću obući, jer odavno nema prilika za koje bi ih odjenuo, i odavno nema one koja me je prikladno odijevala za poslovne sastanke, Sreten mi je susretljivo pomagao da rasprijetim ostale sitnice i da se okučim, izmijenili bi tek po koju riječ, kao da smo obojica zaključili da nema potrebe razmjenjivati riječi koje ništa ne znače, i da je pred nama sve vrijeme ovoga svijeta za ozbiljnije razgovore, meni nije promaklo da je on svoju garderobu reducirao na tri pamučna odijela, jedan dugi zimski kaput od devine dlake, desetak kravata i isto toliko što svilenih što vunjenih šalova, a pokraj kreveta je stajao poveliki četvrtasti kovčeg od brušene kože, i sve je ukazivalo da sam se uselio čovjeku koji je vidio svijeta, što se kaže, pa me nije začudilo što je zagrnuo kućni haljetak od tvida i diskretno se udaljio, s izgovorom da ima neki dogovoreni sastanak u dnevnom boravku ili kućnom baru, nisam ga razumio, ali sam mu svakako bio zahvalan na tome što mi je ostavio prostora da se malo priblerem, prizovem i zbrojim, možda sam zbilja imao sreće i izvukao dobitak, pomislio sam, možda je ona vižljastva njegovateljica, pomislio sam, takođe, bila u pravu kada je navijestila da ćemo se nas dvojica dobro slagati, žene to umiju, da na prvi pogled tako nešto procijene, vještice su one, nisu li, ali se već sutradan ispostavilo da je potpuno promašila i da nama dvojici predstoje dani i noći mučnih svađa, zajedljivih žaoka i nepotrebnih predbacivanja, verbalnih okršaja, glupavih podbadaanja jer ni jedan od nas nije htio dati za pravo onom drugom, ne, ne, nikako, kao tvrdoglavi dječarci ostajali smo pri svome i kada smo znali da nismo u pravu, a pri tome smo znali da smo više slični nego različiti, zemljaci smo, napokon, s dva kraja iste

kotline, i krenuli smo u isto vrijeme u svijet onda kada su seoska djeca dobila priliku da se školuju, potekli smo iz sličnih šumskih sela, naši su roditelji slavili iste krsne slave, ni po tome se nismo razlikovali, kažem, obadvojica smo fakultetski obrazovani, on inženjer građevinarstva, a ja stručni saradnik Instituta za šumarstvo, ja udovac, on rastavljen, ja bez poroda, a on sa sinom u Chicagu, što je izlazilo na isto, spremao se on doduše da otputuje u Illinois, da obiđe sina Aleksandra i unuke, novac nije bio u pitanju, a ni njegovo zdravlje, svi su mu nalazi bili u redu, i sve je zavisilo od njegove odluke, a on nikako, to sam primijetio htio – ne htio, da se odluči, stalno je nalazio nove izgovore, i sad smo tu gdje jesmo, u istom apartmanu doma za stare i nemoćne, ma kako se on služeno nazivao, u čekaonici smo one koja ima bezbroj lica, pa je više nego glupo, znali smo, da se preganjamo i zagorčavamo jedan drugom ovo malo dana što nam je preostalo, a sve je počelo, dakako, više nego glupo, kao što to obično biva, neslaganjem oko nekakve besmislene i nevažne sitnice koja nije vrijedna spomena, i preko koje trijezni, razumni i pametni ljudi prelaze bez zastajanja i osvrtnja, kad bi se Sreten zasmijao i odmahnuo rukom, ja bih se oglasio, i tako je to išlo iz dana u dan, sve smo bili bliži omrazi i netrpeljivosti, već smo kao dva stara luđaka poprijeko gledali jedan drugoga, a onda bi zašutjeli, on bi privukao onaj kožni kovčeg do uzglavlja i dugo u noć u svijetlu male baterijske lampe prebira po uspomenama, šuškao papirima i fotografijama, dija-filmovima, čime li, da bi me (pazite sad!) dočeka ujutro vrelinom čajem i smiješkom bez ikakvog traga cinizma i zlobe, kao da se prije nekoliko sati umalo nismo zgrabili za gušu, ovo produžava život, rekao bi, popij ovo, šumski profesore, imamo mi još vremena, poslije ćemo se svađati, nećemo mi tako brzo bogu na istinu, šta da radimo kad smo osuđeni jedan na drugoga do samog kraja, uvijek bi nadodao, kroz jedva zamjetljivi smiješak koji je razmicao staračke pjege i duboke bore ispod njegovih pronicljivih svijetlozelenkastih očiju, a ja bih zahvalno srknuo gutljaj čaja, svaki put pomišljajući kada sam dragom bogu stao na žulj i šta sam mu zgriješio da me surovo kažnjava ovakvim tvrdoglavo glagoljivim saputnikom koji na svoju moju dodaje svoju, oprečnu moj, tako da sam počeo raspravljati s njim i kada on nije bio prisutan, da, užasnulo sam se kada sam shvatio da ja nastavljam govoriti naglas i kada njega nema u blizini, i tog je dana tako bilo, s noge na nogu sam se spuštao prema gradu razgovarajući sam sa sobom, dolje, kod prvih kuća na periferiji nisam mogao ne primijetiti da me ljudi čudno zagledaju iz svojih vrtova i povrtnjaka, i bilo je tako, idem i glasno pričam, svjestan sam da se nešto glasno pitam i da glasno odgovaram, takođe, ali ne mogu prekinuti razgovor sa nevidljivim sagovornikom i mučiteljem koji me svakom svojom riječi podsjeća na moja poniženja i moje poraze, promašaje, pogrešne odluke, baš u času kada sam pomislio da sam izravnao sve svoje životne račune i da, uprkos svemu, mogu biti zadovoljan seldom i spokojno proživjeti još ono malo (čega? dana? mjeseci? a zašto ne i koju godinu?!) što mi je još, valjda, valjda, preostalo do vakta, jer sam ja taj svoj život u domu tako zamišljao, pod zaštitnom kupolom zasluženog smiraja, dobro, u redu, nisam dementan, ali više nisam sposoban da se brinem o sebi, nemam dijagnozu ali sam onemoćao, i treba mi krov nad glavom, obrok i skrb drugih, blizina ambulante i osjećaj sigurnosti, i imam dovoljno da platim za takvo sklonište i brigu, u početku, dok još nisam znao za Svetu, i dok sam ga pozdravljao kao svakog drugog štićenika, sve mi je bilo potaman, svakog bi se dana zavlačio u malu domsku čitaonicu i biblioteku, mirno sam sklapao svoju monografiju o šumskom blagu rodne kotline, da se koliko-toliko odužim zavičaju, a otkako sam se preselio u njegovu sobu, zapustio sam priručnike i svoje papire, zaprepastio sam se, ponavljam kada sam spoznao da hodam okolo i razgovaram sam sa sobom, znao sam da to ne sluti na dobro, i da su ti moji solilokvije samo stepenica na stazi potpunog rastrojstva, ali sam ih sve teže obuzdavao, i tog je dana na sreću pala kiša, na sreću, kažem, jer sam požurio, koliko već starost može požuriti, da sklonim glavu na terasi caffè bara Kod Pere, da iskoračim iz samog sebe i naručim caffè machiato, dupli, molim, u velikoj šalici, tu sam dreždio dobra dva sata i čekao da prestane kiša, neko je rekao da je Novak opet pobijedio, ne, rekao je: samljeo onog Španjolca, u svakom slučaju imao sam dovoljno vremena da se saberem i da se grohotom nasmijem nakon tog sabiranja, jer što sam drugo mogao nego se nasmiјati dvojici staraca koji se, u domu za stare i nemoćne, molim vas, danima glože oko događaja na koje više ne mogu utjecati, na koncu konca, na koje više niko ne može utjecati, jer nema nikoga, ne računamo li na dragog boga, ko bi bio u stanju da vrati u zavičaj raseljeni narod, jer smo se baš oko toga gložili, kada je jednom, beznačajnom onom sitnicom, sjećate, zar ne, kao kamenčićem otkotrljanim u grotlo ugaslog vulkana, pa se uzbibala uspavana lava i razbuktao plamen, više ga ništa nije moglo ugasiti, najmanje naše rasprave i riječi, otada smo se sudarali svakom rečenicom ili gestom, svejedno, uzdahom ili psovkom, takođe svejedno, Sveti, arapskom zetu, nikako nije ulazilo u glavu da smo mi ovdje toliko nespremni dočekali devedesete i raspad bivše države, kako ste mogli biti toliki slijepci da niste vidjeli što vam se sprema, stalno je ponavljao, u što ste, za miloga boga, vjerovali, i kako niste prepoznali da vas oni, koje ste vi dobrostivo nazivali braćom, jedva čekaju da vas se riješe, ponavljao je, šta ste očekivali, da vas zaštite i poštede kada se pogrom zakotrlja, ili ste se nadali da će barem pustiti suzu

МАСЛИНЕ СА КРФА

Милена Северовић

Корак по корак иду годишња доба, корак по корак нижу се године. Стиже и Видовдан 1914., Сарајево, Млада Босна, Гаврило Принцип. Аустријске трупе су на Дрини, на граници са Србијом. Чека се само тај тренутак, а он стиже Фердинанда у самом Сарајеву покрај Миљацке. Више нема назад, ултиматум Србији стиже из Бад Ишла. Аустроугари иду само напријед, а тамо напријед је мала Србија са својим вођњацима, шљивама пожегачама и крушкама караманкама, са Браниславом Нушићем, његовим позориштем и старом ..... , са сликарком Надеждом Петровић и њеним платнима, Србија у бијелим блузама и бујним плетеницама. Србија са својим учитељицама и малим ђацима, православна Србија са својим букварима и владиком Николајем Велимировићем из Лелића.

Србија чека тај тешки тренутак. Сви њени душмани журишају на њу, да је сатру, оробе, задаве, да јеу вјешају, пале, да покраду све што има па и дјевојачку спрему за удају. Код њених душмана су давно изгубљене ријечи: милосрђе, култура, етика и морал. Изгубили су их по ратиштима у паљевини инквизицијских ломача по читавој Европи спаљујући мислиоце и слободне људе. Нема Европа срца у себи нити је она што тражи истину. Она тражи кавгу и повод и умрлицу за Србију крупног наслова ANZEIGE. Мирише на смрад и воњ па је зато открила скупе, француске парфеме да завара траг. Али ту су, чекају их Степа, војвода Путник, Живојин Мишић, Краљ Петар, а са њима и сав народ.

И док Швабе сатиру Србију, народ се повлачи према југу, оставља Косово, иду према Валони и Крфу. Војска с народом, гладна, прозебла, уморна, пјешачи по снијегу и леду и путује мјесец дана. И стижу коначно на Крф, острво Одисеја и старих грчких маслина, острво спаса.

У Грчкој, на Крфу била сам са породицом на љетовању осам година за редом и у Српској кући такође----- У авиону којим смо стизали било нас је стотине путника, а међу њима непознати Панта и Душица из Шапца, умировљени пар од око 80 година. Она је била професор српског језика, а он судија у мировини. За овај пут спремали су се годинама, у сто година они су први из фамилије што посјеђују Крф. Носе дугачак попис, од 40 имена српских војника из околних шабачких села, а међу њима и своје прадедове. Кад смо стигли на Видо, моле ме да са њима тражимо покојне и налазимо их. Душица им потанко све прича, тко је донио глас још 1918. год да су овдје завршили приче, прича им кога има сад у кући, прича им о .... и ливадама, тко их сад обрађује, како им се зове праунучад.

Читава група држи запаљене свијеће и плачемо док Душица говори, да, читава наша група плаче. Сви имају насљеднике, никоме није опустјела кућа. Душица је донијела и златни вјенчић, сплетен од шабачке траве, са њихове ливаде. Ставља га тамо на сточић. И као да се затвара круг. Понијели смо и цвијеће које бацамо у Јонско море, Србија их није заборавила, породица им је стигла. Над острвом Видом дан је био сунчан и кристално чист, нетко говори Рлаву гробницу од Милутина Бојића. Прошли смо путевима предака. Пјевали амо далеко и бацали цвијеће у Јонско море. Крф, којег чува св. Спиридон воли наше људе и Србију. Крфљани су пријатни и веома гостољубиви. У српској кући гледамо велику изложбу о страдању српске војске, говори нам увијек расположени Сарамандић. Посебно сам разгледала медицински материјал, ... које би се и данас могле стерилисати. Крф, зелени оток златног срца. За вријеме НАТО бомбардовања Србије 1999. године легли су Крфљани на свој аеродром и нису дали НАТО авионима да полете и да нас бомбардују, хвала им. Крф, оток зелених чемпреса, тристогодишњих маслина што расту у Сидарију на сјеверу острва и под којима су били вјероватно разапети српски шатори, град св. Спиридона и дивних људи што су нам се увијек нашли на помоћ у нашој муци и несрећи.

Крф, оток Одисеје и Кирке чека нас и овог љета да га посјетимо. И сјене српских војника из Првог свјетског рата. Тко зна, можда их за младог мјесеца, изнад Јонског мора заиста и видимо.

РАДОВАН ПОПОВИЋ: ПОСЛЕДЊИ ПОТОМАК – МАРКО РИСТИЋ – ЊИМ САМИМ, СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК, БЕОГРАД, 2024.

РОБЕРТ ХОДЕЛ: РАЊАВ И ЖЕЉАН – БОРИСАВ СТАНКОВИЋ – ЖИВОТ И ДЕЛО, ПРИРЕДИЛА И ПРЕВЕЛА С НЕМАЧКОГ МИНА БУРИЋ, ЛАГУНА, БЕОГРАД, 2024.

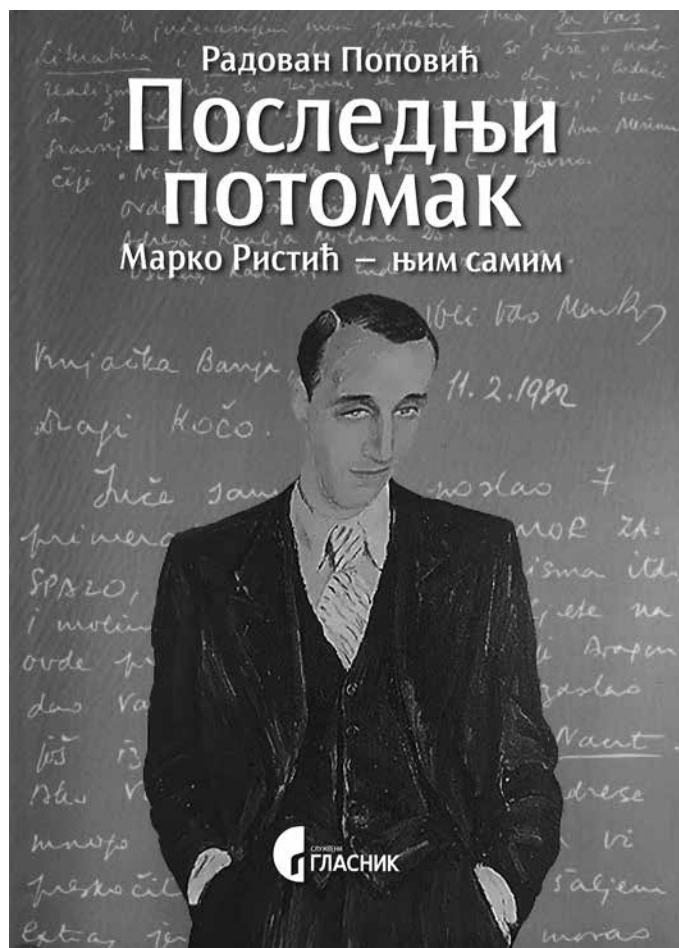
ПОРТРЕТИ СА ОБЕ СТРАНЕ ОГЛЕДАЛА

Различитост судбина књижевног наслеђа ове двојице писаца готово је сразмерна међусобној удаљености како њихових поетика тако и животних избора. Али и овако међусобно удаљене, координате живота и дела Боре Станковића и Марка Ристића незамењиве су секвенце у коду саме суштине бића српске књижевности, а самим тим и наше културе у целини

пише: **Вуле Журић**

У неком од актуелних домаћих ТВ квизова требало је да се такмичар одлучи за један од три понуђена одговора на питање како гласи наслов најзначајнијег романа Растка Петровића. Након краћег размишљања определио се за *Осам недеља*, а потом признао да до тада никада није ни чуо за књигу *Дан шести*. Шта ли би тек било да је требало да одговори на питање који је то писац кумовао наслову једног од наших најбољих романа, чије објављивање његов аутор није дочекао?! Да ли би духовити водитељ, можда, покушао да му помогне напоменом како је реч о истом оном писцу који је аутор есеја „Три мртва песника“ и новинског чланка „Заједно су пошли у смрт они који су заједно пошли у злочин“, или би се одмах прешло на наредно питање, које гласи: Ко је написао *Коштану*?

Такмичар би, нема сумње, знао да је реч о Бори Станковићу, јер су за ову његову драму с певањем и играњем чули ама баш сви, док име Марка Ристића већини наших људи данас не казује ама баш ништа!

Различитост судбина књижевног наслеђа ове двојице писаца готово је сразмерна међусобној удаљености како њихових поетика тако и животних избора. Али и овако међусобно удаљене, координате живота и дела Боре Станковића и Марка Ристића незамењиве су секвенце у коду саме суштине бића српске књижевности, а самим тим и наше културе у целини.

Вољом комедијанта случаја, крајем године на измаку објављене су књиге које нам дају повод да на једном месту кажемо о њима још понешто и да закључимо како је „несташници“ оваквих и сличних биографских наслова на домаћој књижевној пијаци ваљда коначно дошао крај!

Радован Поповић је истински доајен овог жанра. Упоредо са новинарским и уређивачким дужностима на *културним странама* београдске *Политике*, овај вредни публициста и истраживач је током протеклих неколико деценија написао и објавио више од двадесет биографија домаћих писаца. И након књига о Исидори Секулић, Вељку Петровићу, Растку Петровићу, Сретену Марићу, Бранку Ћопићу, Васку Попи, Добрици Ћосићу, Душану Матићу, Милошу Црњанском,

Александру Поповићу, Љубиши Јоцићу, Матији Бећковићу, Мирославу Антићу, Меши Селимовићу, Бориславу Михајловићу Михизу, Милораду Павићу, Милану Кашанину, Бошку Петровићу, Младену Лесковцу, Славку Вукосављевићу, Добрици Ерићу, књижду Светиславу Б. Цвијановићу и београдским надреалистима на ред је дошла и последња у низу, књига о Марку Ристићу.

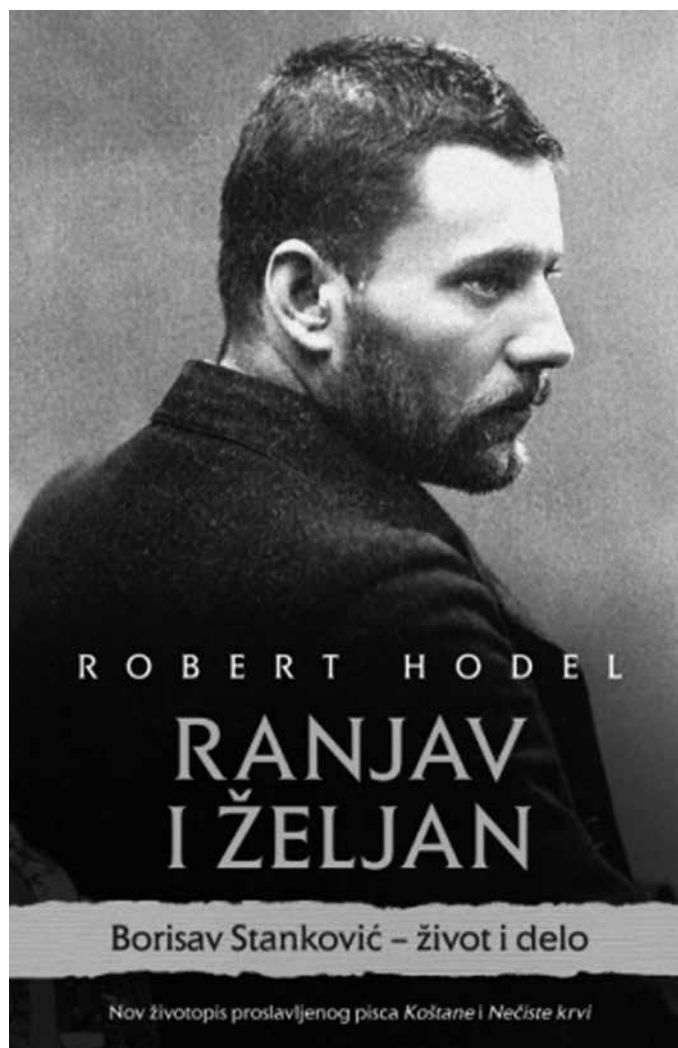
Писана у добро препознатљивом *поповићевском* стилу, књига посвећена животу, стваралаштву и друштвено-политичком ангажману припадника тврдог језгра београдског надреалистичког покрета и првог амбасадора социјалистичке Југославије у Паризу очекивано се испоставила и као својеврсни публицистички журнал на чијим страницама пред читаоцем промичу судбине многих добро нам познатих протагониста времена чији исход управо преживљавамо.

**Вољом комедијанта случаја,
крајем године на измаку
објављене су књиге које нам
дају повод да на једном месту
кажемо о њима још понешто и да
закључимо како је „несташици“
оваквих и сличних биографских
настова на домаћој књижевној
пијаци ваљда коначно дошао крај**

Имајући пред собом обимну грађу из Ристићеве заоставштине, данас похрањене у Архиву САНУ-у, Поповић је, махом се ослањајући на пишећу кореспонденцију и новинске чланке, како стоји у ауторској напомени, настојао да осветли и разоткрије причу о „једној од најзначајнијих личности српске културе“. Марко Ристић је, наставља Поповић у овој напомени, био „моћан у јавном животу, оспораван и хваљен, чињењем и нечињењем – и као човек и као стваралац“.

Поменута ауторова напомена налази се на самоме крају књиге, док је отварају речи Андреа Малроа: „У почетку је главно оно што се скрива...“ Сваком новом страницом, из поглавља у поглавље Поповићеве књиге о Марку Ристићу, та Малроова реченица, винаверовски речено, све више *губи равнотежу*, а како унук државника и историчара Јована Ристића сазрева, те како времена постају све опаснија, однос *главног* и *скривеног* постаје не надреалнији, него управо надреалистичкији. Једноставна истраживачко-списатељска Поповићева метода испоставља се као оригиналан кључ који без било каквог *отпора материјала* отвара браву иза које прво наилазимо на веродостојну мапу Ристићевог животописа, а потом и на групни портрет не само књижевне већ и шире друштвено-политичке сцене у раздобљу од настанка Југославије, па све до почетка њенога краја.

Отуда се Поповићева књига и чита са готово грозничавим

осећањем фаталности судара поетичког и политичког, те физиолошког и идеолошког. И управо ће се та међусобна супротстављања испоставити као суштина свега оног што се скриво иза оних главних ствари од којих су били саткани *послови*, *сумње* и *снови Последњег потомка* – Марка Ристића.

А те главне ствари махом су добро познате свима онима који су се макар једном и накратко задржали над Ристићевом биографијом. Рођење и одрастање у породици са високим грађанским педигреом, познаство и брак са Јелицом – Шевом, кћерком угледног лекара и сестром будућег саборца-надреалисте, лично и књижевно пријатељство са Црњанским, Растком Петровићем, Крлежом и многим другим писцима, покретање и уређивање неколико вредних књижевних часописа, стална и све израженија тенденција пружања активног отпора традиционалним књижевним тенденцијама, још сталнија упућеност на Париз, у коме борави у време рађања надреалистичког покрета, преношење семена надреализма на ушће Саве у Дунав, грозничави надреалистички стаж који се претапа у опредељење за вредности али и „вредности“ револуције и свега онога што нам је са собом донела, раскид веза са Црњанским, потом са Растком, одлазак на дужност првог амбасадора Титове Југославије у Паризу, повратак у земљу и рад на Енциклопедији, захваљење односа са Крлежом, оданост Титу и, најзад, смрт.

Радован Поповић нас кроз узбуркано море збивања, сусрета и

растанака, љубави и презрења води сигурном руком благонаклоног хроничара. И можда се баш у тој благонаклоности крије и једина мана оваквог ауторског опредељења. У жељи да се дотакне и многих, до сада мање познатих епизода једне тако садржајне биографије, Поповић се ипак прекратко и некако успут задржава на два кључна тренутка који до краја одређују место Марка Ристића у нашој историји. А реч је о већ помињаним текстовима „Заједно су пошли у смрт они који су заједно пошли у злочин“ и „Три мртва песника“.

Радован Поповић је истински доајен овог жанра. Упоредо са новинарским и уређивачким дужностима, овај вредни публициста и истраживач је током протеклих неколико деценија написао и објавио више од двадесет биографија домаћих писаца

Први је објављен на насловној страни *Политике* у првим данима након ослобођења Београда и у њему Марко Ристић ватрено образлаже масовну физичку ликвидацију непаријатеља новог комунистичког поретка. Други је објављен као сепарат ЈАЗУ неколико година након завршетка Другог светског рата, када је Растко Петровић већ лежао мртав у туђини, док је Црњански у тој туђини једва састављао крај с крајем. Поповић чланак из *Политике* у својој књизи ни не помиње, док о овом другом говори као пре свега књижевничкој чињеници.

Међу таквим чињеницама налази се и податак да је у време Другог светског рата Марко Ристић у Врњачкој Бањи читао књигу Боре Станковића *Под окупацијом*, у којој је писац *Коштани* описивао оно што је видео на улицама Београда током 1916. и 1917, када се у поробљену престоницу вратио из интернације у Дервенти.

Због сарадње са окупаторским *Београдским новинама*, али пре свега због тога што се усудио да у тим тешким временима, без длаке на језику, остави вредно књижевно сведочанство о бесрамном понашању српских шпекуланата који су безобзирно сарађивали са непријатељем, Бора Станковић је доживео да га после ослобођења задеси судбина одбачених и презрених, судбина живих сахрањених *мртвих песника*.

О томе у својој књизи о Бори Станковићу подробно пише професор славистике Роберт Ходел. Његов опширан предговор немачком издању Станковићевих приповетки сада је пред нашом публиком уобличен у заокружену, исцрпну и узбудљиву, готово мелодраматску биографију једног од наших највећих писаца, коју је инспиративно превела и приредила Мина Ђурић.

Професор Ходел је до сада већ много урадио за представљање наше књижевности немачким читаоцима. Након бављења Момчилом

Настасијевићем и Драгославом Михаиловићем, сада се посветио изучавању Станковићевог живота и дела. И резултат је у сваком смислу фасцинантан. Потрудивши се на само да ишчита сву постојећу грађу већ и да на лицу места разговара са познаваоцима *Бориног Врања*, професор Ходел је успео да обавезујући академски тон свога истраживања оплемени одређеном дозом јужњачке темпераментности. А без тога прича о Бори Станковићу не би била до краја веродостојна. Постизањем ове истраживачко-стваралачке равнотеже професор Ходел је створио све услове да нам у једном даху изложи сву величину Станковићевог књижевног опуса и сву трагику његовог живота. Пратећи пишчеву биографију, Ходел проналази њене дубоке трагове у Станковићевој непоновљивој и упечатљивој прози.

Бора Станковић је доживео да га после ослобођења задеси судбина одбачених и презрених, судбина живих сахрањених мртвих песника

Не испуштајући из фокуса ни Поповићеву књигу о Марку Ристићу, Ходелов портрет Боре Станковића се испоставља као слика једног те истог света *с оне стране огледала*. Јер ако је Ристић животно и стваралачки сазревао са јасном свешћу о друштву и својој позицији у њему, те разумео ултимативност радикалних промена тог друштва, Станковић је као уметник био и остао велики, готово богом дан и недостижан, док је као члан *шире друштвене заједнице* био и остао потпуно незрео за све изазове промена које су га, напослетку, и прегазиле.

Можда и као најсликовитији пример Станковићеве *свеопште неподобности* Ходел наводи епизоду његове куповине куће у Београду. Чим је у авлији на доњем Дорћолу угледао *лоџе* какво је имао и у Врању, купио је кућу а да готово није крочио у њене одаје.

Но, како год, та кућа у којој је Бора Станковић и умро до темеља је срушена у бомбардовањима Београда у Другом светском рату, док је кућа у којој је рођен Марко Ристић срушена још 1938. Захваљујући вредноћи и наклоности Радована Поповића и професора Роберта Ходела према јунацима својих биографских књига, наша култура је богатија за нова сазнања о величини и значају дела, те о карактеру животних судбина Марка Ристића и Боре Станковића.

Иако у много чему различите, њихове судбине спаја суштинска посвећеност књижевном стваралаштву. И Радован Поповић и Роберт Ходел су ту посвећеност не само забележили, већ и истакли у први план својих књига које ће, сигурни смо, бити радо и често читане. А то ће, коначно, допринети да и надаље радо и често читамо и Марка Ристића и Бору Станковића.

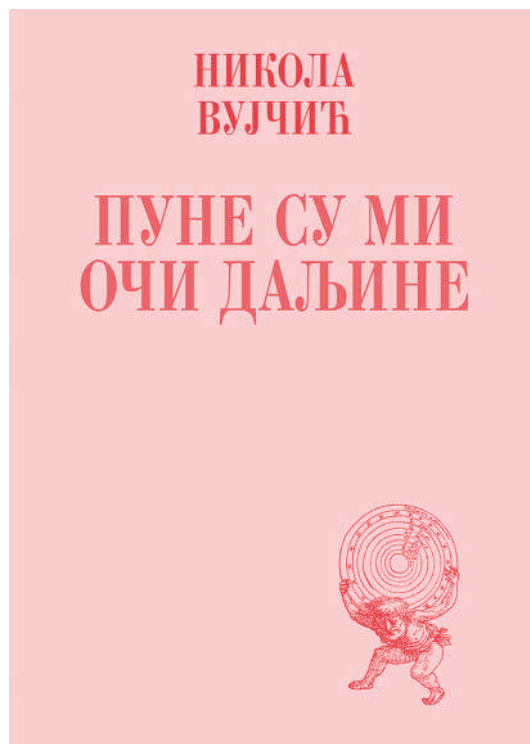
НИКОЛА ВУЈЧИЋ, ПУНЕ СУ МИ ОЧИ ДАЉИНЕ, СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА, СКД “ПРОСВЈЕТА”, 2024.

ПИСАЊЕ О ПОЕЗИЈИ МОРА ДА БУДЕ ДОБРО

Писање о поезији мора да буде добро, зато што би се иначе тај говор о песми претворио у вапај чежње да се напише песма. Тај вапај је присутан и у овим песмама, али га оствареност самих песама на крају увек сустиже и у њиховом сусрету, ствара се она магија која поезију чини недокучивом а опет присном и готово одувек познатом

пише: **Никола Живановић**

После више од десетак књига поезије и неколико избора, Никола Вујчић саставља своје изабране и нове песме, не по критеријуму по коме се оне обично састављају, дакле по вредности појединачних песама (који такође није искључен), већ по неколико других. Пре свега ту је тематски критеријум: у обимном аутопоетичком поговору за ову књигу (који је, где чуда, и сам поетичан), Вујчић наводи теме *гледања, кретања, жудње за даљином, тајну настанка песме*, и мноштво ситних „готово невидљивих веза које само речу знају да се успоставе“. То су теме које су критичари (па и ја међу њима), и раније издвајали у његовој поезији. Судећи по томе, Вујчићеве песме су махом аутопоетичне, на исти начин на који је његова поетика поетска. Одвојеност света његове поезије од стварности није мања него она код Целанових песама. Међутим, тиме што се чврсто држи за једну тему, тему песме, њеног настанка, виђења које је подстиче или се кроз њу обликује, Вујчић задржава једну танку везу са стварношћу, а то је чин стварања песме који, мада га песник описује „са оне стране“, делом припада и овој другој, „обичној“ стварности. Отуда Вујчићеве песме нису херметичне. Оне су заправо изузетно комуникативне, како у случају да их неко чита као песник који у њему налази саговорника о питањима стварања песме, тако и када их чита читалац коме готово помажу да замисли начин постојања

песме – прочитано заједно с њим мисли о читању. Заправо, читаоцу ове песме помажу али и одмажу, пошто је Вујчић склон да заводи на страну, да апофатички одбацује сва разумска решења за разумевање песме и њене природе.

Други принцип по коме је сачињен овај избор, јесте принцип књиге, где је књига виђена не као нешто што је надређено песмама, већ нешто што настаје у њиховим сусретима, преплитањима, понављањима. Тиме не одбацује ни могућност да неке песме стоје независно, да не комуницирају са другима, па се на тај начин ствара једна сложенија комуникација унутар књиге као грађевине у којој су те песме.

Одлука да направи избор из песама по тематском кључу је заправо последица препознавања сопствене поетике, па отуда и могућност да се књига заврши једним аутопоетичким текстом. Вујчић је један од ретких песника чије последње књиге иду, чини се, узлазном путањом. А та узлазна путања је управо последица тога што се у последњим књигама, мање више, бави баш овим темама. Тај избор тема, или препознавање тих тема као властитих, представља поетичко освешћивање песника који има обиман опус. Оно је сасвим другачије од аутопоетичних изјава које песници имају у првим годинама свог стваралачког рада, и где су те поетичке мисли више подстакнуте жељом да се пише на одређени начин или да се прате или одбаце неки претходници или поступци. Песник и сам говори о песнику који чита написану песму и управо тада је види као песму, то је тренутак када је препознаје. То је оно што се у теорији Волфганга Изера зове имплицитним читаоцем, песник који после завршетка писања медитира над песмом. У овом случају, имамо песника, који медитира над целим својим делом. Ипак и та његова медитација, следи тек после креативног рада, односно прављења избора. Али да ли је тако? Већ сам избор песме, и њено смештање на неко место

у књизи подразумева имплицитног читаоца. Са додатком сваке нове песме, суд таквог читаоца се мења. Дакле већ и сам субјект, мада је завршио са писањем, почиње да мења своје мишљење о песмама у зависности од контекста у коме се налазе. На овај начин, до краја књиге постоји промена унутар самог читања. Отуда се овој књизи с правом могу додати епитети флуидна, органска, као што јој се с правом могу одбацити атрибути веристичке, херметичке или симболистичке.

Оваквим избором своје поезије, песник не жели само да представи свој рад у његовом најбољем виду, већ у оном најзначајнијем, оном који је највише одлика али и творевина самог тог песника.

Вучићеве песме, пошто говоре о поезији, увек су поетичке. Ту, ипак, има неколико различитих скупина. Један број ових песама бих назвао демонстрацијом поетике. Таква је песма „Ствари су пуне речи“: „ушао сам / у аутобус / под тежином говора пукле су гуме, дошли су мајстори / и поправили ту реч која ме је одвезла / до куће“. Са изузетком моралне поуке, Дантеове четири врсте значења овде могу бити од користи. Дословно значење би било да су се аутобусу под тежином путника пробушиле гуме и мајстори дошли и поправили их. Реч „говор“ се овде узима као синегдоха за човека, тако да тежина говора упућује на тежину, односно бројност људи у аутобусу. То што мајстори поправе реч „гума“ а не саму гуму, јесте метафора, али и поигравање ситуацијом. Путници у аутобусу су знали да је пукла гума и чекали су да је поправе. Они ништа нису имали са самом гумом, већ само с речју о њој. Алегориско значење би било да је песник оптерећен мноштвом реч покварио „возило“ које га је возило до песме, дакле писање је заглавило. Потом је она кључна реч „поправљена“ и то возило је могло да стигне до куће/песме. Анагогиско схватање указује на то да је песма налажењем праве речи, прешла у више постојање. Оно што је прочитано, није више веристички извештај, већ процес како се песма одваја од стварности и ствара сасвим свој свет. Сам облик песме, потврђује овакав приступ пошто све док мајстори не поправе реч, читалац се налази пред простим свакодневним извештајем. Тек када се уместо „гуме“ каже „реч“, песник може да стигне до куће. Слична је ситуација и у песми „Страх у речима“: „Изазим из речи које управо читате. / Реч *корак* је мој корак. / Реч *рука* је моја рука. / Поведи ме, одавае / *иха*, хај – далеко!“ Упућена читаоцу, она сада уводи лирски субјекат у други свет, он се дакле може и извести из песме, али то није стварни свет, то је свет у који га одводи читалац. Читалац га не доводи у свој свет већ га одводи у неки далеки, а то је даље дејствовање песме кроз читање.

Други вид су митолошке аутопоетичке песме. Песник описује свет створен речима. За разлику од раније наведених песама, овде се остаје само у једном свету, свету речи. Таква је песма „Соба“: „бог је био брз у стварању света. / у сваки реч, као у посуду, ставио је по неку ствар, негде / и две-три, негде нешто сувишно, негде крупно / да друго заклања“. У много чему, овакав је и аутопоетички текст на крају књиге. Дефинишу се односи међу речима, начини на које функционишу, како се стапају и опет остају независне.

Трећи вид песама су оне у песме у којима се, овако заснован песнички свет, ставља у искушење. То су пре свега оне песме у којима песма треба да пренесе или да сачува нешто лично. Рецимо песма „Од детињства мало ми је остало“ наводи шта је то мало: „само рукавице које више не

могу на руке / Само мала капа која као да је одавно изгубила своју главу / Само оживици на бради или рукама који понекад засврбе / Само време просуто које у мислима скупљам / да бих га поново имао / Само речи тесне и далеке / Оне ми не дају да га заборавим.“ Упркос завршетку, много тога је остало сем речи (ко може да порекне свраб?). Семе речи/ песме недостатне су да сачувају то детињство, налик рукавици која је премала. Зато бих ове песме назвао елегичним аутопоетикама, јер се у њима осећа чежња за оним што је остало ван песме. Заправо, ово је изворно осећање лирског песника, још од Мимнерма који се лириком служи да слави и евоцира оно прошло и пролазно, али и да то, мада Мимнермо ово не каже експлицитно као каснији песници (Ронсар, рецимо), поврати и сачува тим слављењем у песми. „Живот тече“ једна је готово класична елегија: „Одједном гледамо, одлама се грана, / пуна јабука. / Сунце ти пољубим, каже отац, загледао у крошњу, / зашто је бог зако кажњава? Зашто јој род натовари, па је сруши? / Док премећем, из руке у руку, незозрелу јабучицу, / осетих да се у њој незозрелој округлина котрља / и мој живот, тај нежни тренутак ужитака.“

Спој „тесне и далеке“ из претходне песме, нешто је чиме се Вучић бави у низу песама. У аутопоетичкој белешки на крају наводи стихове из песме „Стрепња“: „Није удаљеност увек и даљина већ је, најчешће / у близини.“ У песми „Удаљавање“ каже: „Тамо су наше очи. У исто време / То далеко је у нашим очима.“ Поглед и реч у овој поезији се надовезују једно на друго. Тако у песми: „Ненадни разговор“ песник пише: „Еј, довикну ми неко на улици / Можда је довикнуо неког другог / Али окренуо сам се / И све моје речи су се окренуле / Тражећи га / Све моје речи које сам тада носио / Са собом су се истрошиле / Све их је неко непознат на улици / Однео.“ Тај сложен однос између речи и погледа, Вучић описује на многим местима. Увек нешто другачије, увек неухватљиво, подвлачећи тиме да је неухватљивост оно што их чини заједничким.

Овако сагледана Вучићева поезија, спада у оне опсесивне, које се баве уским кругом тема и испитују их на разне начине. Може се приметити да су неке песме варијације других, али у самом извођењу доведене до сасвим другачијег облика. Оне заједно, из сегмената, граде један сложен свет, па по томе, без обзира на то колико су иначе различити као песници, подсећа на Новицу Тадића.

Недавно ми је пријатељ упутио замерку да у превише песама пишем о поезији. Али која је тема достојнија песме, која је тема више песничка и која се песника више тиче од песме? Нису ли најбоље песме управо аутопоетичке? И зар није најбоље писање о поезији скоро поезија. Поезија Николе Вучића одличан је пример колико су та тема и такав приступ плодни, али не само то. Ове песме су и пример како се о поезији мора писати. Посвећено, са становишта зналаца, али и увек узимајући у обзир да таква тема захтева више него успелу песму. Да захтева заправо добру песму. Писати о свакодневици може се и у површним, дневничким песмама, зато што је и свакодневица важна. Писање о поезији мора да буде добро, зато што би се иначе тај говор о песми претворио у вапај чежње да се напише песма. Тај вапај је присутан и у овим песмама, али га оствареност самих песама на крају увек сустиже и у њиховом сусрету, ствара се она магија која поезију чини недокучивом, а опет присном и готово одувек познатом.

ГОРАН ПЕТРОВИЋ: ПАЛАТА, ЛАГУНА, БЕОГРАД 2024.

БЕСКРАЈНА ПРИЧА

Горан Петровић је био писац безмало религиозне посвећености језику: изоштреног слуха, а окружен гомилом рјечника у свом радном простору, пажљиво је мјерио сваку појединачну лексему прије него што би је уградио у своја дјела

пише: Владан Бајчета

Двострука су осјећања са којима се на овогодишњем Сајму књига премијерно долазило до примјерка *Палате* Горана Петровића, трећег дијела из циклуса романа-делте објављеног након пишчевог превременог одласка. Горан Петровић је у својим последњим данима, на неколико књижевних вечери и у неколико интервјуа поводом *Папира* и *Иконостаса* тек допола у шали говорио да ће његов романтијски низ потенцијално садржати више од десет, а мање од сто наставака. Уистину, првобитно замишљени број проширен је у току рада на извјесних дванаест, што ће рећи да је до сада публикована отприлике једна четвртина наслова које је писац планирао да испише. Управо је та колебљивост и стална потреба да се изнова дописује ова бескрајна прича најкарактеристичнија за *Палату*. Већ скоро спремној за штампу 2023. године, Петровић је књижи додао готово половину новог садржаја, шехерезадински се заносећи приповиједањем – како се испоставило – у вјечитој људској тежњи „да завару крвника, да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети“ (И. Андрић).

Након овог романа јасније се сагледавају контуре пишчеве велике умјетничке замисли, иако ће њен пуни обим остати вјечно непознат у облику какав је аутор намјеравао да му прида. Ипак, не крије ли се један важан аспект укупног смисла романа-делте, који може имати десет, дванаест или сто рукаваца, управо у томе: приповиједање се никада не завршава, његов циљ је увијек ограничен, али је важно да никако не смије престати. Свако казивање је одломак целине која нема краја

ни средишта, а покушај да се она обухвати, макар и тако обимним захватима какав је Петровићев *tagmat oris*, неминовно је осуђен на неуспјех. Стога ни три наслова нису мало, као што ни сто не би било пуно, и као што ни дванаест не би било довољно – да се сагледа пишчева визија већа од сваке намјере – чега је Петровић као аутор свог формата итекако био свјестан. Све што је до сада ма како заокружено и што угледа свјетлост дана донесено из његове радионице биће у том смислу предрагоцјен дио композиције која је писцу непрестано измицала, а чији је спонтани раст на крају постао сврха за себе. Управо то је и назначено на самом прочељу књиге као мото свих планираних томова и као израз дубоке спознаје о вјечној фрагментираности и недомашности људских напора пред сложеношћу створеног свијета:

Ако имамо у виду величину света – онда је књижевност, све што је досад написано, тек цитат издвојен у покушају да се објасни суштина људског рода. Скромни део тог навода је и „Роман делта“, збирно узевши и засебно по књигама. Једино човека некада може да чини и оно чега нема, било да је изгубљено или да никада није ни постојало. Зато на овом повлашћеном месту и нема цитата, он заправо следи када се окрене страница... (5).

Књижевност, дакле, само *цитира* стварност, а *Палата* представља још један у низу таквих *извода*.

Горан Петровић је био писац безмало религиозне посвећености језику: изоштреног слуха, а окружен гомилом рјечника у свом радном простору, пажљиво је мјерио сваку појединачну лексему прије него што би је уградио у своја дјела. Једном приликом је на примједбу да у рјечник Матице српске грешком није уврштена „пчела“ запазио да су зато све остале ријечи „пчеле“, поетски назначујући њихову, за писца драгоцјену смисаону медоносност. Такав језички осјећај види се из самих наслова

Петровићевих најновијих романа: на корицама је увијек само једна ријеч, унутра скривени поднаслов, из чега се даље роји прича која истиче из те *матичне* лексеме. *Папир* је са *воденим знаком*, *Иконостас* – *свег познатог света*, а *Палата* – *на девет погледа*. Реченице се из свог језгра нижу у спојевима који, према пишевој препознатљивој пракси, мелодији поклањају исто онолико пажње колико и смислу записаног. (Писац је помало завјеренички говорио о разлозима таквог именовања, испољавајући риједак списатељски сензибилитет за рецепцију својих дјела. Наиме, запазио је да његови читаоци *Опсаду цркве Светог Спаса* углавном именују само као *Опсада*, а *Ситничарницу* ‘*Код срећне руке*’ – *Ситничарница*, увидјевши да увијек постоји супстанцијална ријеч, она у коју се може концентрисати укупно значење – из које све произлази и у коју се све улива.)

Таква вербална усредсређеност и јесте једна од кључних одлика сва три досадашња наслова романа-делте: приповједачка инстанца описане догађаје приказује најчешће из птичје перспективе, брзо обухватајући и у широком потезима доносићи углавном многољудни портрет, а исто тако лако прелазећи са једног пејзажа на други. Радња *Палате* претходи *Иконостасу* и ситуирана је у вријеме градње дворца деспота Стефана у Београду, а креће се према *Папиру* просторним измјештањем епизода ка италијанским покрајинама Венето, Лигурија, Тоскана, Сицилија. Употпуњавајући дијелове ове романескне слагалице, нови сегмент бјелодано показује оно што је у ранијим насловима тек наговјештено: сапостављање српског средњег вијека и италијанске ренесансе у медитеранском контексту, са намјером да се осветли права природа изукрштаних историјских токова и њихових оновремених последица, по свој прилици тематизованих у наредним томовима циклуса. Стога је *приватна* историја у фокусу Петровићеве приповијести, а крупни повијесни догађаји помињу се само на њеним рубовима, или су антиципирани у виду препознатљивих метонимијских означитеља. Градња палате приказује прве кораке у политичко-економској стабилизацији и централизацији једне тешко угрожене средњовјековне државе, чији су темељи остали уграђени до данашњег дана и дословно и као метафора у београдске зидине, приказујући престоницу, по ријечима њеног великог романијера, „као какав српски Армагедон који варвари у закономјерним размацима увек изнова враћају на његов цивилизацијски почетак“ (С. Селенић). Горан Петровић је, међутим, библијску метафору свог претходника оснажио биолошки надахнутом сликовитошћу:

Само би извирио, белећи се на новом сунцу као делић ко зна колике и ко зна када заломљене кости... У доба мира је на овом месту толико пута нешто зидано, а онда у ратовима разарано, сравњивано, да се може рећи како је Београд своје име завредео колико према белини грађевина, толико и према белини скелета страдалих здања, с временом наслаганих у земним дубинама (11).

Кроз причу се сразмјерно правилно наилази на значајне прошле и будуће историјске пунктове везане за судбину нација, попут сеоба (34), Косовске битке (213), градње цркве Santa Maria della Salute у Венецији (205) и других (симболички) важних догађаја, али је *Палата* првенствено, као и претходна два романа, у свом битном или

најбитнијем аспекту алегорија о *стваралаштву*. Ту ријеч примарно треба схватити као способност даровитог појединца да (у овом случају) *сазида* грађевину коју други нису у стању да подигну, али и као скуп свих човјекских творачких настојања насупрот рушилачким силама историје. Превелики захтјеви мајстора Петра (273), оличени у нејасним ресурсима које потражује и несхватљиво дугом периоду припрема, есенција су неопходности удјела „чуда и труда“ да би се нешто трајно створило. Њему је супротстављена стихијска лакоћа деструкције, пред чијом се снагом све у трену може вратити у ништавило. Роман-делта очито је требало да буде сага о *градитељима*, било да је ријеч о неимарима, пјесницима, умјетницима, владарима, научницима, чије су жртве положене у основе цивилизације попут описаних „скелета [...] у земним дубинама“ Београда. Отуда дискретни унутрашњи дослук између *Папира*, *Иконостаса* и *Палате* тече управо кроз умјетничке симболе, који се појављују у најмлађем дјелу у виду *листова* из Амалфија (189; 204), „посебног“ *витража* (249), путујућих светаца са *икона* (294) и свих других мотива чијим је посредством у свијету претходних романа ојевљена човјекова исконска потреба за производњом *љепоте*.

У контексту Петровићевог опуса у целини, роман-делта назначио је извјестан заокрет ка препознатљивој *фантастици* пишеве ране фазе, која је са *Разликама* (2006) била готово потпуно потиснута из његовог стваралаштва. Много тога што се може схватити као лијепа и срећно пронађена метафора у описаној предметности функционише поново и као дио његове *стварности*, али је таква врста онеобичавања унеколико умјеренија него што је то био случај, на примјер, у *Опсади цркве Светог Спаса*. То је свијет у коме се, скупа са већ познатим *искривљењима реалности*, плаћа порез на снове:

И настављао је да уредно плаћа порез на снове о Константинопољу. Гледајући да се превише не занесе, јер ипак, као помоћник на грађевини, није много зарађивао. Има људи сасвим супротних, незајажљивих, сањају ли, сањају – па се једног дана испоставља да дугују не зна се коме више, држави или народу, пријатељима или породици, обашка сами себи. Петар није био такав, сматрао је да треба да се пружи колико може. Зато се повремено и штипкао за образе да не би заспао и сањао како живи у престоници. Или да би макар краће снис. Час-два. Ако не баш тачно, а оно приближно онолико колико је имао новчића да подмири дажбине (63).

Још једна ствар видљива је након *Палате*: концепција по којој се романи могу читати редоследом невезаним за успостављене *токове*, садржала је промишљену и умјетнички успјелу идеју. Ићи *редом* – од *Папира* преко *Иконостаса* до *Палате* – даје једну вриједност причи, која подразумемијева фабуларну и просторну скоковитост. Ићи *обрнуто* – од *Палате* преко *Иконостаса* до *Папира* – доноси другачију врсту рецепцијског доживљаја, парадоксално традиционалније врсте, будући да се у том случају испуњава начело сижејне хронологије. Стога и сваки појединачни роман, иако писан са намјером да се може читати *самостално*, поседује упадљиву *отвореност*, која по таквој својој природи ипак *тражи* продужење у виду припадајућих *околних* романа. У том свјетлу треба прихватити сјенку њихове појединачне, као и на почетку описане опште *недовршености*. А многа изненађења из пишеве оставштине су, према очитованом, и даље могућа.

ANTE LEŠAJA: ZATIRANJE POVIJESNE MEMORIJE. SPOMENICI NARODNO-OSLOBODILAČKE BORBE I SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE, SAVEZ ANTIFAŠISTIČKIH BORACA I ANTIFAŠISTA RH, ZAGREB, 2024.

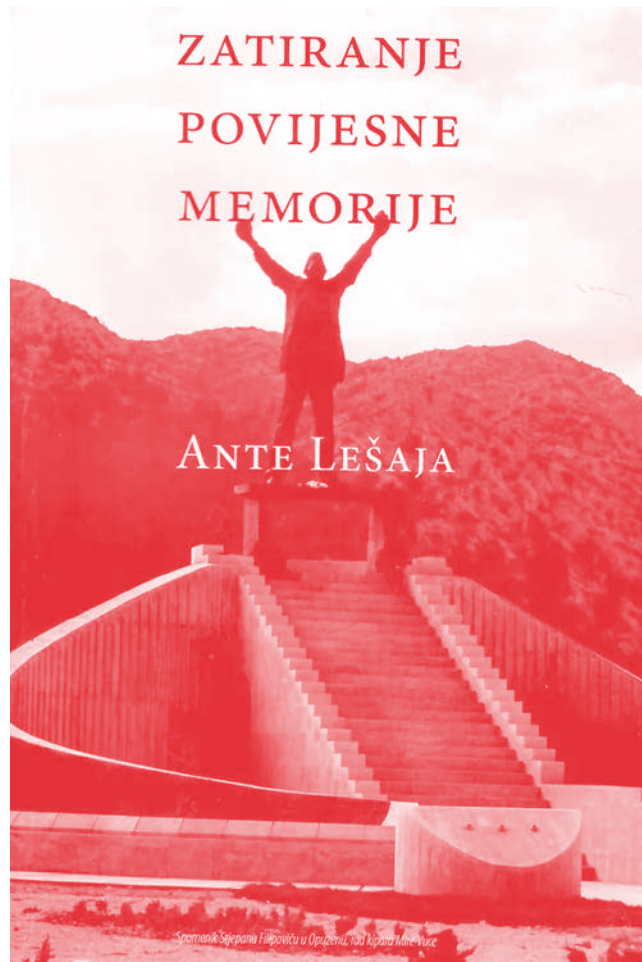
SVJEDOK ZLIH VREMENA

Stranica na kojoj je zabilježena povijest socijalističke Jugoslavije možda jest silom istrgnuta iz globalne povjesnice, ali piše se ponovo i to mnogobrojnim perima. Ante Lešaja tome daje svoj uistinu herojski doprinos, suprotstavljajući se otvoreno sili, na koju nas uporno navikavaju kao na nužnost, kako bismo šutke prihvaćali nepravdu

PIŠE: **Sonja Leboš**

Ante Lešaja je posebna figura domaće suvremene kulture. Njegova knjiga *Knjigocid – Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih* (Profil i Srpsko narodno vijeće, 2012.) sustavno je razrađen prikaz zlih vremena (koja, nažalost, nikako da prođu, samo mijenjaju svoj oblik) koja su omogućila prizore uništavanja knjiga što smo ih dotada poznavali samo iz udžbenika povijesti i govora o nacizmu ili religioznom fanatizmu srednjovjekovlja, ili pak iz distopijskih narativa kao što je *Fahrenheit 451* Raya Bradburyja. Recenzent Milan Šarac napisao je za tu knjigu: "Najveća ironija svakog knjigocida i jest u tome da će na kraju svaki završiti u knjizi. Knjige uzvraćaju udarac", a Lešaja je tom knjigom uistinu zadao snažan udarac imperiju jednoulja 1990-ih, dajući svoj eruditski obol puno širim pejzažima prostora povijesti.

Dr. Ante Lešaja, rođeni Korčulanin, 1948. godine kao sedamnaestogodišnjak boravio je u Pragu, gdje je izučio za elektromehaničara. No, iako zaposlenik Brodogradilišta "Ivan Cetinić" u Korčuli od 1950. godine, deset godina nakon povratka iz Praga diplomirao je na Visokoj privrednoj školi u Zagrebu. Nakon diplome, zaposlio se na Ekonomskom institutu u Zagrebu gdje radi od 1962. godine da bi 1965. doktorirao na Ekonomskom fakultetu te zom *Utjecaj sredstava ekonomske politike na uvjete privređivanja*. Izvanredni je profesor na zagrebačkom Ekonomskom fakultetu od 1972., redoviti na mostarskome od 1977. i Fakultetu za defektologiju u Zagrebu od 1980.

do umirovljenja 1990. godine. Surađivao je u časopisima i zbornicima *Brodograditelj*, *Ekonomski pregled*, *Ekonomist*, *Zbornik otoka Korčule*, *Zadarsko otočje*, i dr. te knjigama *Jugoslavija u svjetskoj privredi* (1981.) i *Struktura svjetske privrede i novi međunarodni ekonomski poredak* (1983.) te izdanjima Ekonomskoga fakulteta i Ekonomskoga instituta u Zagrebu, objavio knjižicu *Razvoj privredne reforme u ČSSR* (1971.) i bio suautor udžbenika *Politička ekonomija socijalizma* (1976., 1979., 1983.; Nagrada "Mijo Mirković" 1977.). Priredio je izbor tekstova klasika marksizma (1974.). Kao štovatelj filozofske škole Praxisa, koja je cvjetala na Korčuli 1960-ih, poglavito Milana Kangrga, suradnik je i na izdanjima *Sloboda i nasilje* (2003.), *Filozofska istraživanja* (2008.) i *Gajo Petrović* (2008.). Lešaja i prevodi sa češkoga (K. Kosík, *O dilemama suvremene povijesti*, 2007., i *Mostovi preko evropske rijeke i drugi spisi*, 2008.).

Ove godine, s 93 ljeta na plećima, Lešaja nam u zalog ostavlja još jednu svoju knjigu: *Zatiranje povijesne memorije. Spomenici narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije* u nakladi Saveza antifašističkih boraca i antifašista RH, a uz potporu Ministarstva branitelja i Grada Korčule. Knjiga se sastoji od višedijelnog uvoda, dva dijela, epiloga i priloga.

Uvod otvara tekst Viktora Ivančića „Otpor volji vrtlara“ koji najavljuje knjigu kao opis onoga što možemo nazvati „etničkim čišćenjem u polju

kulture". Potom slijedi Lešajina „Riječ unaprijed“ koja navodi kako je knjiga „neka vrsta inventure kontinuiteta zatiranja antifašističke i socijalističke memorije, a također time i kvazi hrestomatija.“ Hrestomatijska kvaliteta proizlazi iz objedinjavanja dokumentarne građe o fenomenu zatiranja antifašističke i socijalističke memorije ali i o protu-fenomenu reakcije: članaka, knjiga, izložbi i performansa koji pružaju otpor tom zatiranju. Kao moto knjige Lešaja ističe dvije misli: „Sjećanje je otpor“ Anete Vladimirov i „Djela su mjerilo ljudske vrijednosti“ dr. Miloša Vejnovića. U svojoj uredničkoj noti Nataša Mataušić pak ističe dimenzije kulturocida koji je proveden: „Od sedam muzeja revolucije, četiri memorijalna muzeja u sastavu spomen parkova ili spomen područja, te više od 130 zbirki, odjela ili izložbi radničkog pokreta, NOB-a i socijalističke revolucije, danas u RH djeluju tek četiri koja obrađuju pojedinačne teme Drugog svjetskog rata. Njihova je vrijedna građa sačuvana, ali će vrlo rijetko dobiti pravo izlaganja.“ Lešajina knjiga je zalag borbi za promjenu takvog stanja stvari.

Potom tek slijedi uvod od 70 stranica u kojem Lešaja ističe „licemjerje hrvatske nacionalističke politike“ te podcrtava tri fundamentalna obilježja tzv. društvenog prevrata 1990-ih: „1. nesmiljena pljačka društvene imovine (uz koju ide derogiranje dostignutih radnih i socijalnih prava); 2. ubojstva, pogrom i progon „neželjenog/nepoželjnog“ stanovništva-građana; 3. uništavanje „nepodobne“ knjižne građe i „nepodobnih“ spomenika [...] (a u taj postupak idu i masovna mijenjanja naziva ulica, trgova, škola, prešućivanja i falsificiranja povijesnih fakata itd. – sve u sumanutoj opsesiji da se time mogu poništiti historijske činjenice).“ Lešaja se ne libi prokazivanja nacionalističke bratomrzičke indoktrinacije, upućujući na istraživanja poput onog Domagoja Švigira – „Slike 'drugog': predodžbe o Srbima u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu od 1990. do 2012. godine“ (*Historijski zbornik*, Vol. 71, 2018.)

U prvom dijelu knjige prije svega se na 160 stranica govori o kontinuitetu uništavanja spomeničke baštine Narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, kroz osvrt na (ipak) brojne novinarske tekstove i knjige (svakako se ističe monografija Viktora Ivančića, Hrvoja Polana i Nemanje Stjepanovića pod nazivom *Iza sedam logora. Od zločina kulture do kulture zločina*, 2018.). Taj kontinuitet možda je najočitiji na primjeru spomenika na Petrovoj gori Vojina Bakića, koji se kontinuirano razgrađuje već gotovo tri desetljeća. Potom Lešaja, istom kompilacijskom metodom koja se proteže kroz cijelu knjigu, ističe otpor destruktivnim praksama koji se manifestira kroz nemali broj izložbi, razgovora, konferencija ili konceptualnih nastojanja da se iste organiziraju. Tu je istaknut vrijedan rad Davorke Perić, Maje Pavlinović, Sanje Horvatinčić, Lane Lovrenčić i dr. U vrlo kratkom poglavlju o filmskoj građi navedeni su neki filmski primjeri s temom uništavanja spomenika, prije svega tu je rad Bogdana Žižića, *Damnatio memoriae* (2001). Prvi dio knjige zaokružuje poglavlje pod nazivom „Međunarodna reagiranja na uništavanje spomenika“, počevši od djelovanja ICTY-a (International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia), povezujući svijest zapadnog svijeta o raspadu Jugoslavije s drugim emancipatornim pokretima suvremene epohe, poput Black Lives Matter.

Drugi dio knjige započinje pitanjem: „Zašto i do kada će se ustrajati na uništavanju spomeničke baštine NOB-a i socijalističke revolucije?“ Kako bi dao odgovor na ovo pitanje, odnosno kako bi se zaustavio taj destruktivni proces, Lešaja preporučuje 3 koraka: 1) potrebu uviđanja tri razine sadržaja

spomenika NOB-a i socijalističke revolucije (socijalni sadržaj, pijetetski sadržaj i umjetnički doseg spomenika); 2) urgentnu dužnost primjene zakonske zaštite na preostale spomenike; 3) potrebu realizacije prijedloga o stavljanju spomeničke baštine NOB-a i socijalističke revolucije pod zaštitu UNESCO-a.

Govoreći o zakonskoj zaštiti, Lešaja odmah daje do znanja da će to biti moguće tek kada hrvatsko društvo i politika promijene smjer. Tijekom 2019. godine Lešaja je upućivao podneske odnosno pitanja o rušenju spomenika Ministarstvu kulture RH i Ministarstvu pravosuđa RH pa i Vrhovnom sudu o evidenciji o sankcijama povodom rušenja spomenika – odgovore nije dobio ili su bili vrlo neodređeni. Iste godine obratio se pismeno i Ministarstvu obrane RH s vrlo konkretnim pitanjem vezanim za spomenik Vojina Bakića u Kamenskoj (što je činio i ranije, točnije dva puta 2004. i jednom 2006. godine – nijednom nije dobio odgovor), a odgovor je bio da se obrati Državnom odvjetništvu. Lešaja objavljuje preslike prepiske te zaključuje: „petnaest godina se zna za rušenje spomenika, zna se tko je to napravio – ali nadležni koji su to morali evidentirati to nisu napravili. A kad je ipak netko nakon petnaest godina napisao 'podnesak' – nikako da se dođe do bilo kakvih podataka i dokumenata za pravosudni progon... i sve tako *do roka spasonosne zastare za bilo kakav postupak pozivanja na odgovornost!*“ Lešaja je na sličan način, obraćajući se nadležnim institucijama, također hrabro adresirao osječki slučaj, gdje je „uklonjeno“ (sic!) ili „oštećeno“ (pitanje je kako!) više od 70% do 1991. postojećih spomenika NOB-u i socijalističkoj revoluciji.

Tematizirajući pak UNESCO-ovu zaštitu koju je prvi spomenuo dr. Ivo Goldstein u svojstvu veleposlanika u Francuskoj (i koja je „zanemarena“ na isti način na koji su spomenici bili „uklonjeni“ ili „oštećeni“), Lešaja ističe *differentiae specificae* jugoslavenskog socijalističkog prostora u odnosu na zemlje Varšavskog pakta – a to je upravo nevjerovatna (pa zato i renderirana kao „egzotična“, kao npr. od strane Jana Kempensaersa) spomenička baština socijalističke Jugoslavije. Upravo u tome i jest ključ globalnog značaja jugoslavenske socijalističke revolucije: stranica svjetske povijesti o tome kako je jugoslavenska socijalistička revolucija, provedena kroz NOB, bila prva uspješna socijalistička revolucija nakon Oktobarske još nije ispisana! Za razliku od zemalja Varšavskog pakta koje su oktroirane u sovjetski komunistički Jugoslavija je zadržala svoje pravo na samoodređenje. A to je velika razlika!

Epilogom Lešaja podcrtava riječi Dubravke Ugrešić, koje mnogi potpisujemo: „Kad je 1991. započeo rat u rasklimanoj Jugoslaviji, ja sam kliknula na nevidljivu tipku 'Pružiti otpor'. Bio je to osoban, možda nepromišljen, ali svakako autentičan otpor gluposti i lažima, protest protiv onih brojnih sramnih strategija kojima su budući pljačkaši i ubojice nastojali uvjeriti građane Jugoslavije da je rat nužnost i da drugih opcija osim bratoubilaštva nema“.

U prilogima na kraju knjige nalaze se tekstovi onih koji nastavljaju pritiscati tu (zasad) nevidljivu tipku u domaćoj inačici sistema rastućeg globalnog zvjerstva: Lora Vidović, Viktor Ivančić, Franjo Habulin, Boris Dežulović, Viktor Ivančić, Vedran Sršen, a u indeksu imena nalazimo ih daleko više. Stranica na kojoj je zabilježena povijest socijalističke Jugoslavije možda jest silom istrgnuta iz globalne povijesnice, ali piše se ponovo i to mnogobrojnim perima. Ante Lešaja tome daje svoj uistinu herojski doprinos, suprotstavljajući se otvoreno sili, na koju nas uporno navikavaju kao na nužnost, kako bismo šutke prihvaćali nepravdu.

НЕДА БЈЕЛАНОВИЋ: *ЦРВЕНИ КРОВОВИ*, АРХИПЕЛАГ, БЕОГРАД, 2024.

ПРИЧА ЈЕ МОСТ И УМЕ ДА ЗАВАРА КРВНИКА

Велеград и провинција посебно су значајни појмови у овом роману, будући да се кроз њих читају односи девојке приповедачице и градског момка који је оставља. Њој Београд изгледа „бесмислено сурово, град без иједног кутка за бег или бар скривање“, њему Босна личи на „чудну, шумовиту земљу из црне бајке“

пише: **Јована Милованчевић**

„Јеси ли ти каква земунска Шехерезада?“ – питали су девојку из „чудне, шумовите земље из црне бајке“, а био је једном и врео летњи дан на Бранковом мосту у Београду. Тада јој је ножем претио један младић. Девојку из Босне, из Града, која је неко време провела у Колективном смештају бр. 4 у Вишеграду, чија је баба пала с коња и „по њу се никада нису вратили“, оставио је био момак, Београђанин са станом који је личио на „шпиљу са благом“ и бабом која је завршила факултет. Девојка је била студенткиња књижевности, подстанарка, волела је Андрића, тог дана је пала испит и рођена је „онамо где је рат увек најдуже трајао“.

Овако, али не само овако, можемо указати на главне приповедне нити романеског првенца *Црвени кровови* Неде Бјелановић. Она је до сада била позната као теоретичарка књижевности, ауторка двеју монографија: „Одбегла тајна: поетика прозе Момчила Настасијевића“ и „Наративни сентименти: појмовно одијевање прозне емотивности“. Њен први роман карактерише сложено приповедање испрекидано деоницама у курзиву које удвајају глас приповедачице, како у његовом паралелном тако и у временском току. Глас се сећа и кроз глас говоре други, стварни и потенцијални саговорници, али и она сама. Удвојени

глас усклађује две приче – колективну и личну, причу једног народа и запис једне девојке. На првој страници романа је извод из Дејтонског мировног споразума и цитат из дневних новина, а текст уводи реченица: „Синоћ ме је оставио мој Оливер“. На оваквом смењивању друштвено-историјских и интимних тонова почива архитектоника романа, при чему је унутрашње, емотивно и породично претежније и јаче, док се колективни слој приче артикулише кроз људске драме, осећања, језик и судбине.

Примарни (ако не почетни) импулс у изградњи приче, ситуација је на Бранковом мосту у којој нараторку пресреће младић покушавајући да је опљачка. Хуморно интонираном језичком игром девојка успева да га одврати и започиње клупко приче: о породици, идентитету, сећању, преиспитивању, прецима, савременицима, босанским сармама, београдским дамама, лепим младићима, варварима и древним истинама. Свакога ће ова почетна ситуација подсетити на Шехерезаду која одлаже *неминовност судбине* причајући причу, али и на нашу Аску која игра да *завара крвника*. Њу је створио Иво Андрић, писац чија се сенка надвија (пре свега својом неприсутношћу!) над сваком реченицом овог романа: „Срђан је свашта могао да ми одузме, између

осталог и бога, али не и Андрића. Не и Андрића“. Сусрет на мосту још једна је од референци које нас одводе до нашег нобеловца, а прелазак преко реке у својеврсној рекапитулацији живота, мотив је који личи на слику вишеградске ћуприје која спаја две међусобно завађене обале. Опасност на мосту у небрањеном простору *између*, архетипска је ситуација и може се превазићи само деловањем помоћника. У овом случају то је *прича* која одлаже смрт или превози на другу неизвесну страну јер, стоји у наслову једног поглавља: Дрино, Ахероне. Реке су то стварне и метафизичке смрти, али и воде у којима се може добити бесмртност, попут оне коју је Тетида даровала сину Ахилу. Дрина је, стоји у подтексту Нединог романа, и прича о смрти, и мисао о бесмртности.

Сијасет је просторних и временских маркантних места романа датих у својеврсном огледалу и кроз поглед другог. Велеград и провинција посебно су значајни појмови у овом роману, будући да се кроз њих читају односи девојке приповедачице и градског момка који је оставља. Њој Београд изгледа „бесмислено сурово, град без иједног кутка за бег или бар скривање“, њему Босна личи на „чудну, шумовиту земљу из црне бајке“. Покушај усклађивања различитих идентитета и трагање са упоришним тачкама у новој средини код главне јунакиње само појачава чежњу за завичајем у којем живе сви њени преци и сви ратови кроз које је спознала да је „пут једина извесност, коначни фатум“. За завичај, односно земљу коју је заволела тек када је из ње отишла везује је и Срђан, момак кроз чији однос јунакиња још једном преиспитује себе и самој себи чини се *дрвно*.

Односи с мушкарцима односно њено огледање у њима самима, чине важан слој текста у којем се наглашава прича о женском идентитету и теми женскости. Извор женског лика почива у њеним преткињама, мајци и *нани* које је дозирају из лимба времена чинећи је стаменом, пркосном, јаком и јединственом, женом која најдубље осећа себе, а у свету је и својом маркантном појавношћу, интелектом и богатим духовним наслеђем. Ово је изразито женски роман, али не „обезмужени“ текст, већ прича којом се још једном наглашавају снага жене и спремност на њене стварне и метафоричне метаморфозе: „осећам одједном да дивљачки растем, растем у злог цина, у паклену приказу“. Жена је та која се супроставља крвнику, не снагом тела, не невиношћу и нејакошћу, већ пленећи богатством духа и пламеном страсти.

Роман Неде Бјелановић одликују различити стилски регистри који граде целину: ово је изразито хуморно интониран текст, честих гротескних обрта, на тренутке патосних заноса, дијалošких гласова и темељно изнијансираних ликова. *Црвени кровови* роман је и о трагању са идентитетом, о прецима који проговарају кроз нас, о сећању на себе, ратовима који не престају али, пре свега, о причи и причању који одлажу неминовност свачије судбине.

ЗЛАТА И БОРБЕ ЛЕБОВИЋ: ДИЈАЛОГ О ЗЛУ И ДОБРУ: РАЗГОВОРИ ПИСЦА И ГЛУМИЦЕ, ЛАГУНА, БЕОГРАД 2024.

ОВОГА ПУТА О ДОБРУ

„Хоћу да верујем у људскост која је универзално добро“, евоцира речи свога супруга Злата Јаковљевић Лебовић, заслужна за бригу о његовој оставштини и креатор овог замишљеног интервјуа „глумице и писца“, насталог реверзибилно, додавањем питања изнад фрагмената истргнутих из Лебовићевих прича, интервјуа, записа, сведочења, есеја...

пише: Наталија Лудошки

Ђорђе Лебовић (Сомбор, 1928 – Београд, 2005) спада међу оне писце које читаоци откривају тек након њиховог одласка. Иако се, током безмало пола века, остварио као плодан драматичар и сценариста, његово име остало је закриљено популарношћу оних које, у позоришном и филмском свету, обасјава светло рефлектора.

Тек пост мортем, недовршеним романом *Semper idem* који од првог појављивања 2005. године до данас доживљава поновна издања не силазећи с бестселер листа, постао је познат и омиљен међу читаоцима. Године 2021. публикована је његова збирка прича *Анђели неће сићи са небеса*, а недавно се појавио *Дијалог о злу и добру: разговор писца и глумице* потписан именима Злате и Ђорђа Лебовића.

Реч је о другом издању књиге премијерно штампане 2011. године. Објављена најпре у копродукцији некомерцијалних, струковно испрофилисаних издавача (Позоришног музеја Војводине и војвођанског Завода за културу), у први мах није добила прилику да доспе међу ширу публику. И чињеница да је првобитно потписује Злата Лебовић, која се после кратке глумачке каријере повукла са сцене седамдесетих година, условила је да књига разговора доспе у руке само реткима. Тој категорији припада и театролог Мирослав

Радоњић који је ову књигу пропратио лепим приказом „О злу. Покадшто и о добру“.

И заиста, почев од инверзног наслова ове дијалогске књиге „О Злу и Добру“, њен садржај је већим делом усмерен на холокауст и логорашко искуство Ђорђа Лебовића у нацистичким фабрикама смрти – Аушвицу, Саксенхаузену, Маутхаузену. Међутим, очи у очи с Танатосом, овај верник живота, како нам сведочи и ова књига, указује на неочекиване, бизарне, каткад и фантазмагоричне моменте везане за пропламсаје људскости и доброте.

„Хоћу да верујем у људскост која је универзално добро“, евоцира речи свога супруга Злата Јаковљевић Лебовић, заслужна за бригу о његовој оставштини и креатор овог замишљеног интервјуа „глумице и писца“, насталог реверзибилно, додавањем питања изнад фрагмената истргнутих из Лебовићевих прича, интервјуа, записа, сведочења, есеја...

Вера у људскост, доброта, истина, правда, одговорност, воља, толеранција, хуманизам, надасве – *љубав према животу*, чине озраче из ког еманира мисао Ђорђа Лебовића. Остварен као уметник, заборавља се да је овај аутор – на шта недвосмислено указују његови „одговори“ – по образовању филозоф. (Не желећи да му живот протекне међу формулама, са технологије се пребацио на филозофију, где му је професор, одевен у кожни мантил испод ког се оцртава револвер, загорчао студије, те се приклонио позоришту.)

„Велико зло се сјурило на нас и нисмо га могли савладати, па смо се мирили с њим, задржавајући машту и унутрашње спокојство, две веома важне компоненте за опстанак“, казује Лебовић чије животно искуство претходи епикурејској идеји о атараксији. Не само у идејама, већ и у стилу, реченицом сведеном до универзалности сентенце, препознајемо у овом писцу ванредног мислиоца.

Писање је за њега имало исцелитељски значај. Но, књижевност (једнако као филозофија и наука), сматра Лебовић, подразумева и одговорност: „Писац поседује дар, запажање, зна шта је добро, а шта зло, зна шта су последице зла, он има одговорност.“ Са свешћу о томе да „човекова безнадежност, о којој се данас говори, отровни песимизам, психоза страха“ помажу „креаторима Зла да незадовољне сврстају у десеторедове, обећавајући нови и срећнији поредак“, Лебовић својим делом успева да одагна песимизам и незнање. Једно од средстава за којим посеже, и када се дотиче најтегоднијих тема, јесте хумор, који је за њега и у најцрња времена, „био једина доступна замена да се завара глад и да се преживи као људско биће“.

„Наш микрокосмос је ограничен оним што видимо, а ако су то само Неправда и Зло, угрозили смо Наду без које се не може живети. Кад злочин завлада у било ком делу света, кад се тај свет у заједничком лудилу претвара у зверињак, увек постоје светле тачке, људи које не покрећу силе Зла, већ њихова унутарња светлост – Доброта. Научио сам у детињству од моје храбре мајке да се нада не сме губити. Моје звезде су ми давале наду за излазак из мрака. То је то.“

Иза констатације да је на овом свету Зло присутније од Добра, следи питање има ли лека томе. Лебовић тврди: „Има, и најбоље је да се лек узима превентивно. То је питање савести – вечита борба светлости и таме, а то је прави смисао људског постојања. Шта је друго важно ја не знам? Нација, власт, моћ, слава, новац?“

Највећу опасност видео је у национализму. У Израелу, где је деведесетих година тражио прибежиште од рата на овим просторима, револтиран на познаника који од њега настоји да изнуди потврду о припадништву јеврејском народу, изјашњавао се као – „Сомборац из Војводине“.

Атеиста наклоњен науку *социјалисте из Назарета* и моралу пониклом на десет божјих заповести, веровао је да „добре идеје не пропадају“, већ „се враћају у другачијем облику“. Воља за правдом и истином, сматрао је, могу да навлдају регресију. У окретању човеку и просвећивању видео је излаз: „За мене је данас најважнија породица. Образовање породице је спас за државу, за свет, за нашу будућност која је на танкој грани.“

Оно у шта Лебовић верује је *зелена граница људскости*: „Веру сам изградио у логору где Бога није било, постојали су само људи, добри или зли, али ако неко није веровао ни у шта, био је жив мртавац, материја у распадању.“ Позитиван, како каже, у намери да преживи, неопходну потпору налазио је у пријатељима. Пријатељство је за њега имало избавитељски значај. Помагати пријатељу, бити крај њега и у најтежим тренуцима, давало је смисао постојању. (Из учења о потреби за смислом, Виктор Франкл после изласка из логора, развио је читав психотерапеутски метод.)

У ономе што изриче један од Лебовићевих пријатеља, Јован Ђирилов у поговору ових разговора, прецизно је вреднован њен значај: „То што сведочи Ђорђе Лебовић с ону страну гроба жив је аргумент, и за оне најскептичније, да живот вреди живети, чак и против околности, и да је могуће, што је можда у овој књизи, најдрагоценије – приклонити се Добру окружен чак и највећим злом у историји човечанства.“

DRAGAN VELIKIĆ: *BEČKI ROMAN*, LAGUNA, BEOGRAD, 2024.

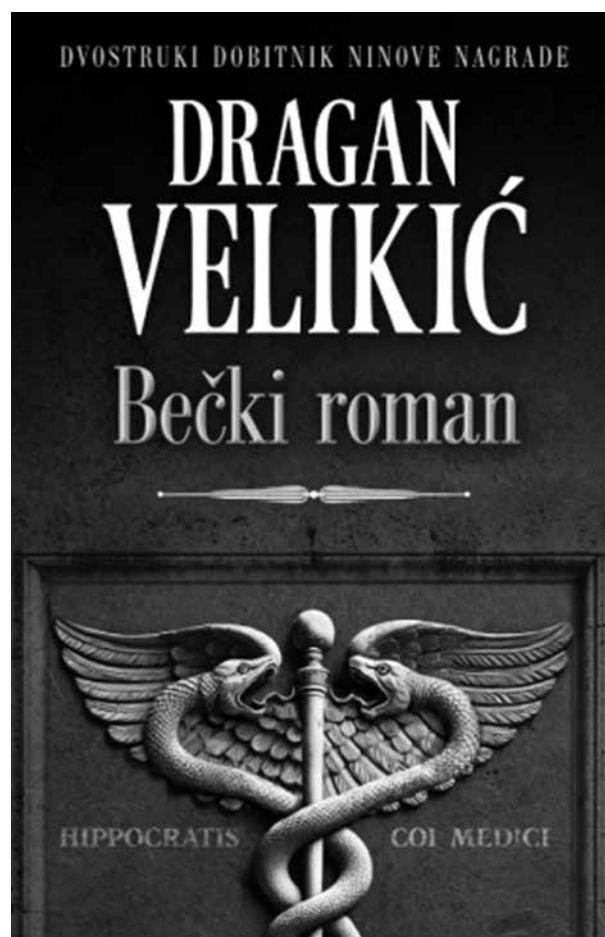
IZGON IZ ŽIVOTA

Sukob koji Pavle oseća u sebi i u dodiru sa sistemom može se prepoznati kao univerzalan sukob, i zato je *Bečki roman* istovremeno autobiografski, društveni, politički i polemički tekst, te delo koje spaja više tokova autorove dosadašnje proze i kulminira ih

PIŠE: **Dragan Babić**

Pisati na granici stvarnog i izmaštanog već dugo nije ni neobično ni inovativno, ali i dalje iz godine u godinu svedočimo novim delima i autorima koji pronalaze nove načine da obrišu ovu granicu ili da je pak dodatno istaknu. Da bi to postigli, prozni pisci moraju da istraže domete, ne samo na tematskom nivou, već i na formalnom, odnosno da pronađu sve ličnije delove svog života koji bi mogli da im posluže kao predložak za pisanje, ali i da stilski uobličie svoj tekst tako da ne podseća na prethodnike, već manifestuje neku vrstu novuma i pomaka. Tako čitaoci neprestano mogu da preispituju granice koje opisuju dodir stvarnosti i fikcije, kao i da primećuju tehnike koje dovode do potpunijeg čitalačkog uživanja i dodatnog utiska koji ne bi bio moguć da se pisci ne poigravaju sa ograničenjima koja su im data. Nekima od tih granica približava se i Dragan Velikić u *Bečkom romanu*, delu indikativnog imena koji samo u dve reči naslova definiše njegove dve osnovne crte: tematsku usmerenost na živote koji se vode u glavnom gradu Austrije, te činjenicu da se radi o romanu umesto o zapisu nefikcionalnog karaktera.

Postoje dve vrste čitalaca koji će pristupiti ovom naslovu, a njihova razlika proizilazi iz toga da li će prepoznati da je osnovna priča romana nedvosmisleno autobiografskog karaktera i da se tiče samog autora i njegove porodice. Naime, pre nekoliko godina upravo je Velikićev sin postao akter skandala koji je praćen u austrijskim i domaćim medijima, a koji se tiče slučaja trovanja tortom njegovih kolega na radnom mestu. Ovaj slučaj problematizovan je i u našoj javnosti, zbog neobičnih okolnosti koje su ga pratile i podatka da se radi o porodici poznatog pisca sa neretko kritički into-

niranim stavovima prema našem savremenom dobu i aktuelnom državnom uređenju. Stoga su se i mediji, u odnosu na svoju poziciju, određivali prema ovoj vesti gomilajući optužbe na račun optuženog i njegove porodice, ili ih pak braneći i ističući apsurdnost slučaja. No, i pored takve reakcije, određeni deo čitalaca dočekaće *Bečki roman* bez predznanja o ovom događaju i čitaće ga kao beletrističko delo bez dodira sa stvarnošću. Tome najviše doprinosi intervencija samog autora koji beži od otvoreno dokumentarnog, memoarskog i polemičkog pristupa i svoje namere skriva rečima izmaštanih likova, već i pozajmljuje te likove iz svog ranijeg opusa. Mladi Andrej i Olga iz romana *Severni zid* (1995) sada su u srednjim godinama, razvedeni i locirani između Beča i Beograda, a njihov sin Pavle Marić, čijim je rođenjem to delo i okončano, u središtu je pažnje, baš kao lekar koji se našao pod sumnjom za trovanje kolega.

On je građanin Austrije, mirnog života, stabilne egzistencije i svetle budućnosti, što je ishod kom su se njegovi roditelji nadali kada su odlazili iz Srbije devedesetih. Međutim, njegova idila nije nimalo idilična, i vrlo brzo se otkriva da, pored monstruoznih optužbi, Pavle pati i zbog neuzvraćene ljubavi jer njegov kolega i partner Jozef, tipični Austrijanac, od imena do karaktera, ne želi da osvedoči njihovu vezu. Tu nastaje raskid sa slikom mirnog života koji su roditelji – prvenstveno otac – mapirali za sina, i on ne uspeva da se adaptira na stvarnost u kojoj nema oslonca i koja nije u skladu sa njegovim planovima. Pavle tada počinje da progona svog ljubavnika, da od njega traži stvari koje ovaj nije spreman da mu pruži, i da sve više tone u

paranoju i fiksaciju koja kulminira incidentom sa tortom za koju se tek kasnije otkriva da nije otrovana – ali do tada je mladi doktor već odavno u pritvoru, otpušten, osramoćen i sklonjen sa svih spiskova za napredovanje, a njegovo mesto zauzeo je niko drugi do pomenuti partner. Ovaj antagonista u isti mah jedna je od ključnih tačaka teksta, a njegovo iskustvo sakrivanja sopstvenog seksualnog identiteta u rigidnoj porodici i prividno otvorenom društvu koje se ispostavlja kao puno tabua, konzervativno i ograničavajuće (u najmanju ruku jednako kao i svako drugo, pa i naše), važno je za razumevanje atmosfere sveta u kom se ovo delo realizuje. U momentima spoznaje sukoba lekara i ljubavnika, slučaj raste van osnovnih okvira i ne postaje samo sukob dve individue, već dve ideologije, politike, pogleda na svet i geopolitičke pozicije, a u takvoj postavci čovek sa strane, naročito sa Balkana, nikako ne može da pobedi naslednika poznate loze i epitoma svega što Velikić u mnogo navrata opisuje kao „tipično austrijski“ – od načina razmišljanja do načina reagovanja. Zato je Pavle stavljen u poziciju višestrukog gubitnika, nesposoban da se odbrani, a njegovi porazi samo se ređaju tokom sedamdeset dana boravka u istražnom zatvoru, u trenucima kada još uvek ništa nije sigurno, makar sa pravne tačne gledišta, ali u praksi, u novoj kafkijanskoj etapi života ovog junaka, sve je već gotovo i postaje sve gore: „Sa zebnjom Andrej otvara pisma, nekoliko puta pređe pogledom po tekstu u kojem je još jedno obaveštenje da je lekar Pavle Marić skinut sa ko zna koje liste po redu. Nakon otkaza u Centralnoj bolnici ređale su se objave od Lekarske komore Austrije i psihoterapijske grupe Viner Vonen u kojoj je radio honorarno, pa do zdravstvenog i socijalnog osiguranja. Bio je to izgon iz života, sveden na staklenu kabinu u sobi za razgovore zatvora u Nojburgu, gde je svakog ponedeljka imao polučasovni susret sa roditeljima. Gurnut je u limb u kojem će živeti narednih meseci.“

Upravo taj izgon iz života raste u dominantno osećanje koje dele lekar i njegovi roditelji koji ostavljaju svoje živote sa strane i posvećuju se slučaju koji im se nametnuo. Dodatne probleme stvara to što se njihova porodična drama odvija tokom proleća i leta 2020. godine, u vreme prvih naleta korona virusa, i stoga su njihovi kontakti ograničeni i njihovi odnosi dodatno ugroženi. Andrej i Olga predstavljaju dve strane iste kolektivne ličnosti, od kojih se jedna vodi razumom, a druga emocijama, a *Bečki roman* prepun je prilika u kojima svako od njih lamentira nad svojom i zajedničkom prošlošću, pitajući se kada se njihova porodična idila raspala i da li su mogli nekako da spreče takav ishod. U tim sekvencama, osnovna pripovedna nit romana prekida se i odlazi u prošlost, u isprekidanom i fragmentarnom maniru tematizujući obiman vremensko-prostorni okvir i dajući sve detalje života koji dovode do dana kada Pavle odlazi u pritvor. Iznova i iznova nudeći kontekst situacija koje su ga oblikovale, porodičnih odnosa, prećutanih i neprećutanih razgovora, kao i stanja koje vlada u njegovoj domovini, Velikić kao da daje razloge koji su njegovog protagonistu navele na postupke sa kojima su čitaoci već upoznati, ali i naglašava razliku između srpskog i austrijskog identiteta, kao i činjenicu da je Andrej skoro potpuno integrisan u novi milje kao stranac koji „zdušno prihvata integraciju, onako kako se ona u Austriji doživljava, ne kao proces međusobnog približavanja dve strane, već kao bezuslovno pokorovanje jedne strane drugoj strani. Andrej redovno odlaže flaše i tegle u specijalne kontejnere, razdvaja organski otpad od neorganskog, nedeljom uzima novine iz plastične kese zakačene na saobraćajni znak, i u metalnu kasicu ubacuje puni iznos. Gnušao se nereda, nepoštovanja regula.

Bolela ga je svaka fleka na sedištima po vozovima i autobusima. Zamišljao je sebe kao kontrolora koji kažnjava izgređnike, i na sve boljem nemačkom pridružuje se konsenzusu nevidljive, a tako duboko sveprisutne većine.“ Sve to menja se kada njegov sin nailazi na nepravdu nakon koje je Andrej povređen, ponižen i besan, ali ne može da manifestuje svoja osećanja na adekvatan način, već se posvećuje sinu i njegovom slučaju. U tim trenucima roman dobija dozu kriminalističke proze, premda nikada ne uranja u nju potpuno sveobuhvatno, već sve vreme igra na granicama ovog žanra i pokušava da tako čitaocima održi zainteresovanima, što mu u nemalo navrata na uspeva. Ovo je posebno očigledno u segmentima u kojima Velikić razmatra prirodu odnosa svojih likova prema staroj i novoj domovini, te u prilikama kada se dočarava nemogućnost junakove krivice i apsurdnost situacije u kojoj se našao. Tada iz autora ne progovara samo pisac, već i ličnost sa snažnijim i dubljim vezama koje oseća prema narativu na kom radi, a takve intervencije opet vode roman u domen vantekstualnog, što ugrožava stilski i narativni pristup za koji se pisac od početka odlučuje. Ovaj postupak poznat je iz dela Daše Drndić i Miljenka Jergovića koji se pominju kao Andrejevi poznanici, a čija je proza puna ovakvih slučajeva, neretko vrlo efektno izvedenih. U ovim trenucima, *Bečki roman* nije samo roman, već i nešto više, ali umesto da tada pojača razumevanje i efekat ka kom gradi, što se dešava upravo kod Daše Drndić, autor odlazi u suprotnom smeru i klizi u polemičko i neobjektivno pripovedanje koje ugrožava koherentnost dela i kviri njegov utisak.

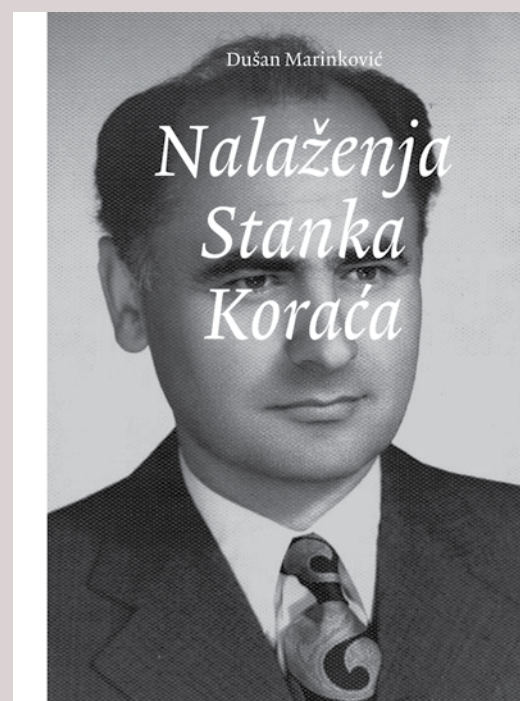
U momentima spoznaje sukoba lekara i ljubavnika, slučaj ne postaje samo sukob dve individue, već dve ideologije, politike, pogleda na svet i geopolitičke pozicije, a u takvoj postavci čovek sa strane, naročito sa Balkana, nikako ne može da pobedi

Uprkos sitnicama koje narušavaju dojam romana, njegovu unutrašnju logiku i čitalački proces, jasno je da se ovde radi o delu koje autentično nastavlja Velikićevu osobenu višedecenijsku poetiku. Ne samo da se direktno nastavlja na radnju pomenutog *Severnog zida*, već se svojom atmosferom i stilom nadovezuje na čitav dijapazon njegovih romana koji zajedno tvore novi svet koji se realizuje između Beograda i više različitih srednjo- i južnoevropskih gradova, od Pule i Trsta do Budimpešte i Bremena, neprestano zadržavaju istu ili sličnu karakternu crtu. I ovde se radi o pripadnicima donekle izopštenog, ali i dalje u neku ruku povlašćenog sloja građana koji traže svoj prostor u svetu koji ih, ovako ili onako, odbacuje, ili oni odbacuju njega, i ne smiruju se dok ne pronađu kako da prenebregnu iskušenja koja dolaze iz spoljašnjeg sveta i, skoro po pravilu, reflektuju iskušenja njihovog unutrašnjeg bića. Kod oba ključna junaka ovog dela – za razliku od Olge, perspektiva njenog bivšeg supruga toliko je dominantna da on izrasta,

zajedno sa sinom, u drugog primarnog protagonistu – njihova suštin-ska karakterna osobina tiče se sukoba nasleđenog i pronađenog, države iz koje su pobjegli i one u kojoj su se obreli. Tako se Andrej neprestano preispituje da li bi njegovog sina zadesila drugačija sudbina da formalno nije iz Beča, mada je u tom gradu rođen, nego iz Beograda: „Ali jedno pitanje nikako nije mogao da izbegne otkako je onog majskog jutra uhapšen njegov sin. Da li bi državni tužilac bez valjanih dokaza odredio pritvor da je osumnjičeni Pavle imao austrijsko državljanstvo? I da li bi kasniji tretman pravosudnih organa bio toliko loš?“ Beg u bolje uvek je obojen strahom od nepoznatog, a taj strah nekako se uvek naslućuje u savremenim proznim delima, ali u retkim prilikama realizuje na ovakav način. Tako se lična trauma pretvara u generacijsku u tekstu koji prethodi ovom, a sada raste u međugeneracijsku, i stoga je neophodna kritična situacija ili veliki šok da bi se nešto promenilo. Upravo to Velikić pripisuje činu hapšenja koji se odvija u vreme globalne kataklizme, i tako pandemija dobija neke odlike svetskih ratova i prevrata koji su karakterisali ranije epohe. Iz takvog stanja može se, u maniru poezije američkog pesnika Roberta Frosta, pobeći samo ulazeći direktno u srž problema, suočiti se sa njim, i pronaći novi okvir. Zato Pavle usvaja novu svest o svetu i svojoj porodici, i napokon ostvaruje svoju samostalnost, nezavisnost i sopstveni glas, te se, podstaknut ovakvim promenama, udaljava od roditelja da bi mogao da se posveti svojim mislima i pronađe sebe, prvi put nakon njihovog razvoda, odnosno nakon što su „Andrej i Olga učestvovali u stvaranju njegovog komplikovanog identiteta. Ne gradovi, ne Beč i Beograd, već njih dvoje svojim neupitnim autoritetima, suptilnim nametanjem sopstvenih stavova i pogleda na život, tako neusklađenih i suprotnih. A on je oba prihvatao bezuslovno, u nemoćnom pokušaju da ih spoji, da iskopa čvrstu tačku, u svom iznenada rasparanom životu. Toliko se trudio da pronađe sistem u njihovom nadmetanju, da uskladi dva nepomirljivo različita principa, da mu nikada nije palo na um da postoji i treći način – njegov način.“ Spas se ostvaruje begom preko okeana i životom u Njujorku gde je Pavle slobodan na svakom mogućem nivou – njegova seksualnost može da se realizuje slobodno, njegova karijera više neće biti umrljana bečkim skandalom, a njegovo uživanje u svakodnevicu neće više zavisiti od raspoloženja roditelja. Ipak, autor ističe da je odnos troje članova porodice Marić ugrožen i sveden na elektronsku komunikaciju, ali i u tome se nalazi neka vrsta pravde dok se sumira bliskost oca i sina u različitim periodima života: „[Andrej] je odsutan u sinovljevom detinjstvu, kao što će ovaj biti odsutan u očevoj starosti. Namirili su račune.“

Nakon dve NIN-ove i više velikih nagrada, kao i sa izgrađenom pozicijom u savremenoj domaćoj književnosti koja je potvrđena i kod publike i kod kritike, jasno je da Dragan Velikić više nema šta da dokazuje čitaocima, kolegama ili žirijima. To se možda najjasnije vidi njegovim kolumnističkim i esejističkim tekstovima na kojima radi proteklih godina, ali i ovim romanom koji posvećuje privatnoj borbi i problemima svoje porodice, no i nudi dodatni kontekst koji ovu intimnu priču pretvara u kolektivnu. Sukob koji Pavle oseća u sebi i u dodiru sa sistemom može se prepoznati kao univerzalan sukob, i zato je *Bečki roman* istovremeno autobiografski, društveni, politički i polemički tekst, te delo koje spaja više tokova autorove dosadašnje proze i kulminira ih.

NOVE KNJIGE

Dušan Marinković: NALAŽENJA STANKA KORAĆA

Ušao sam u labirint arhiva i upoznao se sa brojnim ličnostima koje su svojim iskazima pomogle u razumijevanju konteksta u kojima je Korać imao i igrao aktivnu, često i animirajuću ulogu. Postajao sam sve svjesniji da Koraćev život i rad zadire u mnoštvo kontroverzi vremena koje su se ticale statusa proučavanja i prezentacije srpske književnosti u znanstvenom prostoru Hrvatske kao multietničkom, multikonfesionalnom, dakle, multikulturnom. (Dušan Marinković)

PANOPTIKUM

Goran Borković

EVROPSKI OSCAR ZA NEBOJŠU SLIJEPČEVIĆA

Kratkometražni igrani film redatelja i scenarista Nebojše Slijepčevića i producenata Katarine Prpić i Danijela Peka (Antitalent), *Čovjek koji nije mogao šutjeti* osvojio je Europsku filmsku nagradu (EFA) za najbolji kratkometražni film u subotu, 7. prosinca u švicarskom gradu Luzernu na 37. svečanoj dodjeli godišnjih priznanja Europske filmske akademije.

“Oduševljen sam, nisam vjerovao da možemo dobiti dvije velike nagrade u jednoj godini. S tim da je ovo posebna nagrada jer ju dodjeljuje struka. Jako sam sretan što su evropski glasači prepoznali i nagradili film o čovjeku kojem je humanost i ljudska solidarnost bila ispred nacije ili religije. Mislim da to nije samo pohvala našem filmu, nego i odraz vremena u kojem živimo”, izjavio je redatelj Nebojša Slijepčević.

Čovjek koji nije mogao šutjeti od svjetske premijere na Filmskom festivalu u Cannesu, gdje je osvojio Zlatnu palmu, prikazan je dosad na više od 80 festivala diljem svijeta, uključujući filmski festival u Torontu, Manhattan Short, PÖFF Shorts u Tallinu, Filmski festival u Stockholmu, Festival du Nou-veau Cinéma i mnoge druge. Uz sjajan prijem svjetske filmske kritike, na spomenutim je festivalima ovjenčan i brojnim priznanjima, poput Grand Prix na Međunarodnom filmskom festivalu u Melbourneu, nagrade publike na Međunarodnom festivalu Kurzfilmtage Winterthur, nagrade za najbolji film na Euro-Balkan Film Festivalu u Rimu, najboljeg glumca (Goran Bogdan) na Sulmona film festivalu (SIFF), najbolju fotografiju (Gregor Božić) na Filmskom kratkometražnom festivalu u Bukureštu i mnogih drugih.

Zahvaljujući canneskoj nagradi, spomenutom Grand Prixu na festivalu u Melbourneu, kao i uvrštenju u selekciju festivala Manhattan Short, *Čovjek koji nije mogao šutjeti* kvalificiran je za nominaciju za nagradu Oscar Američke akademije umjetnosti i znanosti. Također, uvršten je na listu odabranih filmova koji su u utrci za nominaciju za Nagradu César koju dodjeljuje francuska Akademija filmske umjetnosti i tehnike.

Film govori o istinitom događaju i herojskom djelu jednog pojedinca sredinom 1990-ih kada su u Štrpcima u Bosni i Hercegovini naoružane srpske paravojne snage zaustavile vlak s 500 putnika na relaciji Beograd – Bar te počinile ratni zločin pogubivši 19 muslimana. Tom činu suprotstavio se samo Kaštelanin Tomo Buzov, umirovljeni časnik Jugoslavenske narodne armije.

NAKON KINA, DRAŽEN I U BIOSKOPIMA

Hrvatski igrani film *Dražen* redatelja Danila Šerbedžije o košarkaškoj legendi Draženu Petroviću (1964–1993) premijerno je prikazan u Beogradu 4. decembra u MTS dvorani, a publika je burnim aplauzom pozdravila autorsku i glumačku ekipu. Ova biografska drama opisuje segmente života košarkaša svjetskog renomea, od djetinjstva i odrastanja u Šibeniku, preko izuzetnog profesionalnog uspona i karijere u Jugoslaviji, Evropi i SAD-u, do tragične smrti u prometnoj nesreći u Njemačkoj.

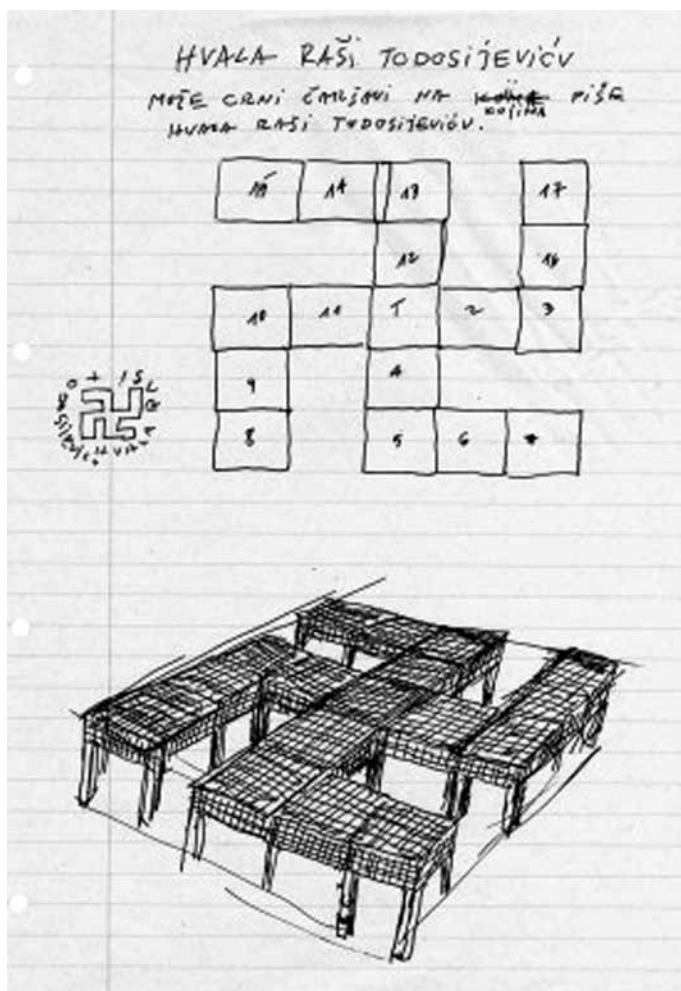
Danilo Šerbedžija je istakao da je za njega to istovremeno bila velika čast i odgovornost, te se prisjetio kako je kao dječak počeo da trenira košarku u vrijeme kada je Dražen postao velika zvijezda i njegov idol. “Ne postoji čovjek u Šibeniku koji ne priča kako mu je baš on dodavao loptu ili mu je kao malom udario ‘bananu’. U Beogradu ‘ima’ bar 10.000 ljudi koji su s njim služili vojsku. Ali u jednom se priče poklapaju – bio je veoma interesantan karakter. Bio mi je izazov da radimo studiju karaktera neuništivog Draženovog duha. Na terenu apsolutno samouvjeren, nikom neće priznati da je bolji od njega, a privatno jedno veliko dijete, jedno otvoreno srce”, rekao je Šerbedžija.

Na pitanje kako to da u filmu nema scena Dražena Petrovića u reprezentaciji Jugoslavije, Šerbedžija je odgovorio da je to “stvar filmskog jezika” i da

nema veze s politikom. "Ako želiš da pokriješ sve, a on je toliko toga ostvario, to ne bi bio film nego duga serija. Puno je Draženovih najvećih utakmica. U Šibeniku zamjeraju što nema više o povijesnoj utakmici Šibenke koja je protiv Bosne osvojila šampionat države na terenu, a ostala bez titule za zelenim stolom. Nisam izbjegavao spominjanje jugoslavenske reprezentacije, mada nema posebnih scena. Ali nema ni scene s Olimpijade u Barceloni 1992. kada je hrvatska reprezentacija osvojila srebro (u finalu protiv SAD-a). Jednostavno, ne može sve da stane, ni vremenski, a ni po budžetu", dodao je redatelj. Film *Dražen* je i srpska manjinska koprodukcija. Nastao je uz podršku Hrvatskog audiovizualnog centra, Hrvatske radio-televizije, Slovenskog filmskog centra i Filmskog centra Srbije.

PREMINUO RAŠA TODOSIJEVIĆ

Dragoljub Raša Todosijević, jedan od međunarodno najuglednijih suvremenih umjetnika iz Srbije, preminuo je 3. decembra u Beogradu u 79. godini poslije duže bolesti. Todosijeviću je ranije ove godine uručena nagrada Udruženja likovnih umetnika Srbije (ULUS) za životno djelo, kojom se odaje najveće priznanje za cjelokupno profesionalno stvaralaštvo u oblasti likovne umjetnosti. Dobitnik je još niz nagrada, među kojima su Unicredit nagrada na 54. Bijenalu u Veneciji za izložbu *Svetlost i tama simbola*, kao i nagrada stokholmskog Muzeja moderne umetnosti, IASPIS Residential Award AWARD, zatim nagrada ArtsLink za 2004. godinu i nagrada Emili Harvi fondacije iz Njujorka (2006)...

Rođen 2. septembra 1945. godine u Beogradu, Todosijević se bavio performansom, video umjetnošću, instalacijama i slikarstvom. Diplomirao je na Likovnoj akademiji u Beogradu 1969. godine, a sa Marinom Abramović, Erom Milivojevićem, Zoranom Popovićem, Nešom Paripovićem i Gergeljem Urkomom činio je neformalnu grupu šestoro umjetnika, okupljenih oko Studentskog kulturnog centra u Beogradu. Bio je jedan od prvih koji je 1970-ih godina uveo konceptualnu umjetnost – novu umjetničku praksu i nove medije na tadašnju jugoslavensku scenu. Njegovi najpoznatiji radovi – *Šta je umjetnost? (Was ist Kunst?)*, *Bog voli Srbe (Gott liebt die Serben)* i mnogi drugi, osigurali su mu svjetsku reputaciju. Todosijevićevi radovi nalaze se u stalnim postavkama mnogih svjetskih muzeja. Sahranjen je 6. decembra u rodnom Beogradu u prisustvu porodice, prijatelja i kolega.

FESTIVAL DRUGOSTI

Kazališni Festival drugosti bit će održan od 5. do 7. decembra u Hartefakt kući u Beogradu, a predstaviti će tri potresne priče i refleksije o ljudskom iskustvu, kao i o ličnim pričama koje oblikuju današnji svijet. Festival drugosti poziv je na razmišljanje, na suočavanje s nevidljivim i neizgovorenim, a nastao je nakon dvogodišnjih umjetničkih istraživanja u sklopu projekta Eclectic of Otherness (EoO) sufinanciranog sredstvima EU, koji je partnerska inicijativa Hartefakta, organizacije Arterarij iz Hrvatske i El Vaivén iz Francuske.

Program Festivala drugosti počinje 5. decembra performansom *Njih više nema* Andreja Nosova, u produkciji Hartefakta, koji kroz interaktivno iskustvo istražuje gubitak i sjećanje na one koji su prisilno nestali tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji. Nosov publiku suočava s prazninom koja ostaje iza onih kojih više nema. Za 6. decembar najavljena je predstava *Kućica za pse* (Arterarij), priča koja istražuje utjecaj ratnog silovanja na pojedinca i društvo u cjelini. Za 7. decembar najavljena je predstava *Zečja kuća* (El Vaiven), u režiji Juana Mirande, koja prikazuje sjećanja na odrastanje u Argentini tokom vojne diktature. Festival drugosti je već organiziran u Zagrebu u novembru, a nakon Beograda bit će u januaru i u Parizu.

UNIVERZALNA VRIJEDNOST U OPASNOSTI

Izložba o srpskim srednjovjekovnim manastirima na Listi svjetske baštine u opasnosti – Dečanima, Gračanicima, Pečkoj patrijaršiji i crkvi Bogorodice Ljeviške, otvorena je 25. novembra u sjedištu Uneska u Parizu, u prisustvu patrijarha srpskog Porfirija i ministra kulture Nikole Selakovića koji su ukazali na različite načine ugrožavanja tog naslijeđa na Kosovu. Poglavar SPC-a, otvarajući izložbu organiziranu povodom 20 godina od upisa Dečana na Listu svjetske baštine, rekao je da je Unesko, stavljanjem srpskih svetinja pod svoju zaštitu, pokazao njihov univerzalni značaj za cijeli civilizirani svijet, istovremeno ih čuvajući za buduće naraštaje, saopćilo je Ministarstvo kulture.

Patrijarh srpski Porfirije rekao je, između ostalog rekao, da je manastir Visoki Dečani, zbog teških i složenih istorijskih okolnosti kroz koje je srpski narod kroz vijekove prolazio, a kroz koje, nažalost, i danas prolazi, svoju primarnu svjetlonosnu misiju konstantno, šutke i dostojanstveno ostvarivao,

svjedočeći i u najmračnijim vremenima da je svijetlost jedini ispravi put i jedini pravi cilj svakoga čovjeka.

Ministar Nikola Selaković rekao je da je srpska kulturna baština na Kosovu i Metohiji i u 21. vijeku jedno od najugroženijih kulturnih dobara u Evropi. Podsjetio je da se četiri kulturna dobra, koja su dio svjetske baštine i imaju prepoznatu izuzetnu univerzalnu vrijednost, od 2006. godine nalaze na Listi svjetske baštine u opasnosti. "I pored toga, neprekidni nasrtaji na srpsku baštinu, pokušaji preimenovanja i falsifikovanja istorije postali su gotovo svakodnevnica. Samo u periodu 2023–2024. dogodio se 31 napad, od kojih je većina bila usmerena na uništavanje i sknavljenje kulturnih dobara", rekao je Selaković.

DIGITALNO RESTAURIRAN POSLJEDNJI JUGOSLAVENSKI FILM

Igrani film *Virdžina* Srđana Karanovića, snimljen u kninskom kraju u hrvatsko-srpskoj koprodukciji neposredno pred početak rata, digitalno je restauriran u okviru projekta A1 Kinoteka u Beogradu. Nova kopija premijerno je prikazana 20. novembra u Jugoslovenskoj kinoteci, i to u dvije dvorane zbog velikog zanimanja.

Publici u prepunoj sali "Makavejev" obratili su se slavni redatelj i scenarist Karanović, glumci Marta Keler, Miodrag Krivokapić i Slađana Bebić, kao i direktor Jugoslovenske kinoteke Jugoslav Pantelić. *Virdžina* je već 35. film koji je digitalno restauriran u proteklih sedam godina u okviru projekta A1 Kinoteka, i tako trajno sačuvan za buduće generacije, istakla je Sanja Arsić Topalović koja je zadužena za taj projekat u okviru kompanije A1 Srbija. Jugoslav Pantelić izjavio je da u vezi sa *Virdžinom* postoje brojni kurioziteti, između ostalog – smatra se da je to posljednji jugoslavenski film. U pogledu teme „i u vremenu kada je nastao delovao je vrlo provokativno, a danas, u kontekstu savremenih filmskih tokova, čini se aktuelnim i može proizvesti nova čitanja“, rekao je Pantelić.

Srđan Karanović, pozdravljen snažnim aplauzom, izjavio je da je film *Virdžina* sanjao i pripremao deset godina, a snimao ga je u doba početka raspada Jugoslavije i to „baš na mestu gde je možda to počelo, u okolini Knina“. „O raznim avanturama, doživljajima i nedaćama“ tokom tog procesa moglo bi dugo da se priča, rekao je Karanović, pa uputio one koje zanimaju detalji na časopis *Kinoteka*, jer je u novembarskom broju prenijet njegov razgovor o tome sa Stefanom Arsenijevićem, iz knjige *Malo iznad tla*. Što se tiče ideje ovog filma, „činilo mi se da je priča o devojčici koju teraju da bude muško, a koja to ne želi, nego želi da bude ono što jeste, ustvari priča o onome što i mi u svojim životima i sazrevanjima uvek želimo i čemu težimo – da nas okolina pusti da budemo ono što jesmo, a ne što bi ta okolina htela da budemo“, rekao je Karanović.

Marta Keler je kao vrlo mlada za naslovnu ulogu u *Virdžini* dobila nagradu Feliks Evropske filmske akademije u Berlinu 1991. godine. „To je bila vrlo ozbiljna priča jednog deteta, odnosno devojčice koja je sa 15 godina dobila tako značajnu nagradu, a koja nije bila svesna kako treba da se ponaša, kako da nosi tu slavu. Bilo mi je vrlo neobično, čudno. Ipak, izgleda da sam dobro istrajala čim sam i dalje u ovoj profesiji“, rekla je Marta Keler.

„To je bilo neverovatno iskustvo. Snimali smo ga šest meseci i sve nas je 'tuklo', od politike, društvenih okolnosti, do bura i vetrova, zemljotresa. Sve je

nekako bilo protiv tog filma, a s druge strane, to je jedna od najboljih filmskih ekipa koju sam do sada imao. Neverovatno društvo posvećenika. Naravno, to uvek ide od glave. Đida je to sve skupa držao, imao je neverovatno strpljenje i samopouzdanje. Snimanje smo dva-tri puta prekidali, ali uspeali smo da ga završimo i ponosan sam na taj film“, izjavio je Krivokapić.

PREMINUO GLUMAC ŽARKO SAVIĆ

Glumac Žarko Savić, koji će ostati upamćen po brojnim televizijskim i kazališnim ulogama, preminuo je u 76. godini života. Savić je završio Akademiju dramske umjetnosti u Zagrebu 1972. godine. Nastupao je u više zagrebačkih kazališta, HNK, Teatar & TD, Dramsko kazalište Gavella, Malo kazalište Trešnjevka, a od 1988. godine član je stalne postave u Zagrebačkom kazalištu lutaka. Također je nastupao s glumačkom družinom Histrioni te na Dubrovačkim ljetnim igrama.

Od važnijih kazališnih uloga ostat će zapamćene uloge Bukare (I. Brešan, *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja*), Erharda (H. Ibsen *John Gabriel Borkman*), Hamleta i Polonija (W. Shakespeare, *Hamlet*), Kardinala (S. Mihalić, *Grbavica*) te Limenka (L. F. Baum, *Čarobnjak iz Oza*).

Posljednjih je godina glumio u nekoliko igranih serija kao što su *Novine*, *Počivali u miru*, *Na granici*, *Dar mar* i *Metropolitanci*, a igrao je i u poznatim serijama iz '80-tih, *Velo misto*, *Nepokoreni grad* i *Smogovci*. Brojne uloge Savić je odigrao i na filmskom platnu, među kojima su one u *Božić u Beču*, *Kad mrtvi zapjevaju*, *Crvena prašina*, *Duga mračna moć*, *Snivaj, zlato moje*, *Moram spavati, anđele* i drugi.

Počivao i m m! Servis!

ovaj tabli,
emo rian i pite m

A

Vasi

**Kako
dugo?**

mislite ostati na Plitvicama?

Divotveleбно pismo M. Krlže M. Ristiću, Arhiv SANU. Legat Marka Ristića, 1936.
Sa izložbe *Barbarogenij nadrealizma*, 10. 10. – 2. 12. 2024. / SKD Prosvjeta

L Zbogovisje Vardos

APY
CI
REGITRA

U ovom listu prikazano je... (faint handwritten text)

DIVOTVELEBNO PISMO M. KRLEŽE M. RISTIČU, ARHIV SANU. LEGAT MARKA RISTIČA, 1936. / SA IZLOŽBE BARBAROGENIJ NADREALIZMA, 10. 10. - 2. 12. 2024. / SKD PROSVJETA

CIJENA: 20 KN / 2,65 €
www.casopis.prosvjeta.net

U Zbogovisje Vardos

AVTOPH

- DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / VLADAN BAJČETA / MUHAREM BAZDULJ / GORAN BORKOVIĆ
- MARJAN ČAKAREVIĆ / BORIVOJ ČALIĆ / BRANKO ČOLOVIĆ / GORAN DAKIĆ / NENAD JOVANOVIĆ
- DRAGO KEKANOVIĆ / MILOŠ KORDIĆ / SONJA LEBOŠ / NATALIJA LUDOŠKI / MILAN MICIĆ
- JOVANA MILOVANČEVIĆ / BOJAN MUNJIN / MILIVOJ NENIN / MILORAD SAVIĆ / MILENA SEVEROVIĆ
- ALEKSANDAR TUTUŠ / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / NIKOLA ŽIVANOVIĆ / VULE ŽURIĆ

